

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: ПРАВОВА АКСІОЛОГІЯ

**МАТЕРІАЛИ
Міжнародного «круглого столу»
м. Одеса
9 грудня 2011 р.**

Одеса
Фенікс
2012

УДК 340.12:1

ББК 67.0:87

А 437

Відповідальний редактор

Ю.М. Оборотов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»

Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія : матеріал. Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – 304 с.

ISBN 978-966-438-531-9

ISBN 978-966-438-531-9

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2012
© ПП «Фенікс», оформлення, 2012

*Издание посвящается
165-летию
юридического образования в Одессе
и 15-летию
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ПРЕДИСЛОВИЕ

Современная юридическая теория и практика все в большей степени связаны с философией, в особенности, с философией права. Сегодня не возникает сомнений по поводу значения использования философского знания для развития исследований права и государства. Наоборот, считается, что обращение к новейшим философским разработкам, особенно в сфере методологии, главный путь к тому, чтобы в условиях происходящих перемен в жизни общества найти более эффективные варианты использования правового инструментария и государственного механизма.

Не отстают в использовании достижений философии и философии права для целей юридической теории и практики представители Одесской школы права. Свидетельство тому – не только многочисленные научные публикации по этой тематике, но и работа специализированного Совета НУ «ОЮА» по защите докторских и кандидатских диссертаций по специальности 12.00.12 – философия права. В этой связи, не случайно проведение в Одессе Международного круглого стола по правовой аксиологии, который собрал философов и юристов не только Украины, но и стран СНГ.

Примечательно, что представленные участниками материалы раскрывают не только философские и методологические основы правовой аксиологии, но выводят на характеристику собственно аксиосферы права и аксиосферы государства, а также, и это особенно знаменательно, раскрывают ценностные аспекты бытия украинского права и государства.

Лейтмотивом проведенного «круглого стола» стала идея выдвижения субъекта права в центр современного правового разви-

тия. В выступлениях и статьях многих философов права, юристов-теоретиков и представителей отраслевых юридических наук заметен переход от юридически-позитивного мышления с узко позитивистским правопониманием, связывающим право с волей государства и сводящим его по сути к закону, к современному правовому мышлению, опирающемуся на плюралистическую картину мира, использующему рациональное и нерациональное, образование и опыт, знание и веру. При этом сфера права обретает не только нормативное содержание, но наполняется системой правовых ценностей, которые получают свое воплощение на разных уровнях бытия права от правосознания через знаковое оформление к правовому поведению.

Хочется подчеркнуть исследовательский характер представленных материалов, содержащих яркие творческие положения, способствующие утверждению ценностного подхода при характеристике права и государства, признанию правовой аксиологии в качестве важной составляющей при подготовке современных юристов, определению нераскрытых возможностей ценностно-нормативного влияния права на поведение людей в эпоху глобализации и индивидуализации общества.

Полагаю, что потенциал публикуемых работ весьма высок и не только обеспечит развитие правовой аксиологии, но отразится на ценностных характеристиках отечественного права и государства.

Надеюсь, что представленные в материалах конференции статьи ученых окажутся хорошим подспорьем для дальнейших философских и теоретических исследований права и государства, а также будут использованы преподавателями и студентами юридических вузов для повышения уровня профессиональной юридической подготовки.

Сергей Кивалов

Президент НУ «ОЮА»

доктор юридических наук, профессор,
академик Академии правовых наук Украины

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ

А. П. Овчинникова

*доктор искусствоведения, профессор,
профессор кафедры теории государства и права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

ОБЩЕЗНАЧИМОСТЬ АКСИОЛОГИИ

В последнее время на многих конференциях обсуждаются вопросы основных задач аксиологии, анализируется то, как ценность соотносится с социумом и культурой, как ценности реализуются в действительности, поднимаются вопросы миссии интеллигенции. Все эти проблемы выводят аксиологию за рамки философской дисциплины и требуют переформулирования ее в терминах социогуманитарных наук. Даются различные ответы в зависимости от понимания природы ценности, способа ее существования, источника ее возникновения.

В. Виндельбанд обосновывал через теорию ценностей общезначимость не только нравственного действия, но и теоретического познания в целом. Утверждая «абсолютность оценки» как «коренного факта» философии, Виндельбанд видел в аксиологии способ преодоления релятивизма, отождествляемого им со «смертью» философии. Ни от чего не зависящая и в этом смысле абсолютная значимость, к которой стремятся ради нее самой, обнаруживается в ценностях благ культуры (наука, право, искусство, религия).

Высказываются мысли о том, что у интеллигенции есть особая миссия, она ответственна за то, что происходит в обществе. Возникают вопросы: должна ли интеллигенция быть у власти или не должна; зачем допускать интеллигенцию к власти; зачем умному человеку власть? Некоторые ученые делят интеллигенцию на виды: «системные интеллигенты», протестующие против власти, «сторожа», служащие власти. Существуют определенные традиции отношений: в США интеллигенция поддерживает власть, во Франции традиционно оппозиционна к власти, в России интеллигенция делится на тех,

кто поддерживает, и оппозиционеров, пассионарная часть интеллигенции пытается прийти к власти.

Некоторые ученые считают, что интеллигенции как элита общества деградирует. Другие видят причины в самоизоляции интеллигенции, во влиянии бездуховности капитализма, для которого главной ценностью являются деньги. Даже постмодернизм, как научное направление, влияет негативно на интеллигенцию. Понятие постмодернизма используется философской рефлексией для обозначения характерного в сегодняшней культуре типа философствования, содержательно-аксиологически дистанцирующегося не только от классической, но и от неклассической традиции и конституирующего себя как постсовременная, т. е. постнеклассическая философия.

Термин «постмодернизм» был введен в научный оборот Р. Ранвицем («Кризис европейской культуры»); использован у Ф. Де Онiza для обозначения авангардистских поэтических опытов начала XX века, радикально отторгающих литературную традицию; в работах А. Тойнби конституировано содержание понятия «постмодернизм» как обозначающего современную эпоху, отличную от эпохи модерна. В конце 70-х понятие использовалось для фиксации тенденций в архитектуре и искусстве (вербальные его формы), и было апплицировано на экономико-технологические и социально-исторические сферы. После работы Ж. Лиотара «Постмодернистское состояние: доклад о знании» постмодернизм утверждается в статусе философской категории, фиксирующей ментальную специфику современной эпохи в целом. М. Фуко, защищая постмодернизм, указывает на формирование нового стиля мышления, и, собственно, новой культуры, поэтому фундаментальный опыт человечества невозможно заставить говорить на тысячелетнем языке диалектики.

Не менее важными являются вопросы соотношения понятий «творчество» и «метод». Сейчас проблемы творчества рассматриваются в контексте идеи «глобальной креативности», в рамках признания онтологического статуса креативных процессов, в констатировании первичности последних как определенной тотальности – в целом же на основании синергетической парадигмы. Проблемы аксиологии находят свое отражение в драматургии и в театральном искусстве. В терминологии оперных и драматических коллективов, организованных в старом стиле, роли, отличные от четырех главных – Героя, Героини, Наперстницы и Злодея назывались «Пятый персонаж» [1, 5].

Если сравнивать героев классики с современной драматургией, то можно с уверенностью утверждать, что сейчас нет Героев, а есть только «Пятые персонажи». Началось это не сегодня. Если вспомнить «Вишневый сад» А. Чехова, то в этой пьесе нет ярко выраженной Героини и Героя. Раневская и Лопахин – не герои в классическом понимании этого слова. А. Чехов писал в период перехода к капиталистическим отношениям, но и теперь мы живем в период первоначального накопления капитала. Современная драма возвращает нас в аналогичную эпоху с той только разницей, что Чехов был интеллигентом высшей пробы, а драматург Журавлев, получивший премию за достижения в области драматургии, даже в названии пьесы использовал ненормативную лексику.

Но есть и много общего. Не может буржуй быть героем. Само слово «буржуа» – горожанин. Оно происходит от немецкого слова «бург», что значит – «город», по-украински – «місто». Мещанин сегодня главное действующее лицо и субъект истории. Субъект, а не герой. Современным героем становится не тот, кто совершает героические поступки, а тот, на ком держится простая жизнь. Он – Пятый персонаж. Кроме того, именно город представляет современную жизнь в драматургии. Не существует сельского театра в широком понимании этого слова, драматургия и существует как бы для горожан. Получается, что на данном этапе нужен мещанский театр для пятых персонажей на сцене и в зале, это именно то, что востребовано жизнью. Перечисление действующих лиц также подтверждает эту мысль: Первый, Второй, Дед, Бабка, Леди с бизнесом, Мужчина, Он, Она (даже имен нет).

Кстати, о словах и их употреблении. Если говорить о слове в широком понимании и о лексике, то современные ученые обращают внимание на две функции речи: эстетическую и прагматическую. Первая – связана с элоквицией, вторая – с эффективностью речи, с силой воздействия. Целесообразная речь – это единство этих функций. Христианская идея инкарнации связана именно с воплощением Слова: дух открывает свою действительность именно тогда, когда Слово становится плотью. Тогда чудо воплощения человеческого слова, чудо единства духа и слова – аналог проблемы *verbum dei* указывает на единство Бога-отца и Бога-сына. Чудо произнесенного слова – это зеркало тайны творения.

В понимании европейских ученых эпоха массовых коммуникаций должна быть скорректирована с позиций современных условий речевой коммуникации. В античном мире человек понимался как существо рациональное, живущее в гармоническом обществе, главное для него был разум, и целью оратора было убеждение; в современном мире человек является субъектом символа-образующей деятельности, человеческое общество фрагментарно, главное в человеке – эмоции и целью является коммуникация.

Ж. Дюбуа, П. Эделин, Ж. Клинкаберг, В. Флореску, Д. Копершмидт, А. Лунсфорд, Л. Ид делают попытку установления смыслового единства культуры Европы и говорят о влиянии канонических текстов на формирование общественного сознания. Общественное сознание формируется непрерывно и «каждому изменению общественного мнения, каждой существенной идеологической вариации соответствует новое Слово, новая система текстов. У каждой революции свои ораторы» [2, 7]. Гуманитарное знание несет нам глубоко выстраданную мысль о том, что «мощь и свобода слова, много раз подверженные в ходе истории тяжелым испытаниям, являются мерилом цивилизации» [3, 6]. Отстранение этого знания от практических потребностей общества – тенденция опасная.

Неужели зритель не может обойтись без ненормативной лексики? Или у современного человека не хватает лексического запаса – образование не то, что в чеховские времена, а много эмоций, и этим можно объяснить переход на ненормативную лексику? Или эпоха стала агрессивной, привычного к терроризму зрителя ничем больше не проймешь?

Вероятно, история мстит тем, кто не прошел хотя бы один ее этап. Период романтизма не был прожит до конца, и он вернулся после революции. Советская драматургия строилась по канонам романтизма революционного и постреволюционного. Авторы пьес выдавали то, чего ждал социум: «Оптимистическая трагедия», «Бронепоезд 14-69», «Разлом», «Шторм» и другие подобные пьесы начинали с того, о чем писали романтики XIX века. На сцену вышел новый герой – «комиссары в пыльных шлемах». Что же произошло в конце XX века и в начале века XXI? Россия и Украина вернулась в 1913 год, во времена П. Столыпина. Драматурги пишут о героях нижнего этажа, где еще сохранился воровской романтизм, об оставшихся еще ворах в законе, которые пока не перешли в разряд пред-

принимателей. Да и зритель теперь и есть тот самый Лопухин, или тот, кто хочет им стать. Такой зритель не воспримет героики, она ему покажется фальшью, он ждет на сцене действия, в котором мог бы поучаствовать. Но как? Актер и драматург Е. Гришковец популярен за то, что не только дегероизировал свой персонаж, но и еще его персонаж общается со зрителями, предупреждая, что он – это не он, а герой его пьесы. Второй бы шаг сделать – чтобы зритель сам начал действовать в его пьесе! Но, как видно, срок еще не пришел. А в литературе – пришел. Образец коммуникации в литературе дал М. Павич («Хазарский словарь», «Пейзаж, нарисованный чаем» и др.), он предлагает читателям самим выбрать способ понимания текста и даже предлагает принять участие в том, что происходит в тексте. В драматургии пока никто этого не сделал.

Чего ждет зритель? Но если зритель ждет культурной поддержки, то много ли толку от пьес с «Первым» и «Вторым», которые изъясняются на языке одесских биндюжников, да только, не так сочно и образно. Вывод пока неутешителен. Драматурги не успевают за временем, оно более стремительно, чем автор пьесы успевает осмыслить драматургию самой жизни. Поэтому вместо того, чтобы смотреть пьесу на сцене, зритель уходит смотреть политический театр по ТВ, где пока есть и герой, и героиня, и злодеи.

Литература

1. Дэвис Р. Пятый персонаж : пер. с англ. М. Пчелинцева / Р. Дэвис. – СПб : Азбука-классика, 2001. – 416 с.
2. Pellisier A. Principes de rhetorique francaise / A. Pellisier. – P., 1984. – 368 p.
3. Brang P. Das Klingende Wort: Zu Theorie u. Geschichte der Deklamationskunst in Rusland / P. Brang. – Wien, 1988. – 88 s.

І. В. Шамша

*кандидат філософських наук, доцент,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*

ЧАС ЯК ЦІННІСТЬ

Питання про час як цінність у філософії полягає не лише в тому, що часу немає, що останній, мовляв, набуває незвичної актуальності через дефіцит і брак часу. Філософське осягнення часу сягає сивої давнини, а час постає вихідним філософським поняттям. Проте незвичної актуальності питання про філософське осягнення часу на-

буває у філософських побудовах XX – XXI століть. З чим пов’язана така актуальність? Невже за декілька тисячоліть філософії не вдалося розкрити природу часу?

Проблема полягає в тому, що питання про час органічно пов’язане з питанням про буття. Час традиційно осмислюється як антипод буття, який руйнує абсолютність, нерухомість і тотожність останнього. В класичних філософських побудовах (А. Блажений) час розуміється як «несправжнє буття», як щось відносне, плинне і несамототожне. Отже, питання про час набуває такої форми: «Чи належить час до суцього?». Якщо класичні онтологічні побудови за деякими винятками надають негативної відповіді на це запитання, то у філософії XX століття все частіше з’являються спроби надати позитивної відповіді на наведене запитання.

Загальною методологічною основою для цього постають філософські теорії, в яких їх автори спромоглися надати позитивного онтологічного статусу таким «сумнівним» з точки зору класичної онтології поняттям, як рух, розвиток, становлення, можливість, діяльність. Йдеться про діалектику Г. В. Ф. Гегеля, в якій більшість цих понять посідають місце головного предмету філософської зацікавленості. Взагалі, за думкою Ю. Габермаса, «модерна свідомість» намагається переосмислити категорію часу, намагаючись «схопити» феномени в русі. Так, навіть в естетиці нормам абсолютної краси, яка здається відчуженою від часу, і яка є притаманною античному мистецтву, протиставляється «швидкоплинна» і «скороминуща» краса сучасного життя [1]. Плинність, несамототожність передумовлюють осягнення світу і в мистецтві і у філософії, починаючи з XVIII століття. І дійсно, після появи діалектики Г. В. Ф. Гегеля залишається дивуватися, яким чином філософія так довго могла обходитися без поняття розвитку?

У філософії XX століття відбувається, так званий, «темпоральний переворот», який пов’язаний з переосмисленням ролі часу в осягненні буття. Для цього перевороту чималих зусиль доклали такі філософи, як Е. Гуссерль і М. Гайдеггер. На думку останнього, яку він висловив в праці «Буття та час», без поняття часу не можна осягнути буття. Саме час постає тим горизонтом, з якого буття взагалі виявляється осяжним [2]. Отже в XX столітті відчувається нагальна потреба в побудуванні онтології часу – нової онтології, яка дозволить осягнути буття, як рухливе, навіть, плинне і несамототожне, таке, що перевищує само себе, але при цьому залишається самим собою.

Останніми роками у російській філософії спостерігається сплеск філософських досліджень, присвячених онтології часу. До цього сплеску доклали зусиль такі відомі автори, як П.П. Гайденко і О.Г. Черняков. Проблеми часу присвячені кандидатські і докторські дисертації таких авторів як А.А. Курган, С.О. Ковальов, К.О. Антошкіна, А.Л. Фомін, О.О. Краєвська, А.С. Заморєв, А.В. Носков, В.В. Плотніков, П.Ю. Спіріна, П.М. Количев, С.В. Перевальська, Д.В. Гарбузов, Т.А. Хворостьянова та ін. Проблематика часу бен-тежить і українських дослідників, серед яких можна пригадати Т.В. Журавльову.

Отже, проблема часу останніми роками перетворюється на справжню наукову цінність. Проте, питання про час як цінність пов'язане з питанням про належність часу до буття. Якщо час належить до буття, то він постає *цінністю*; якщо ж час до буття не належить, то він постає *антицінністю*, бо руйнує і буття, і онтологію. Саме останнє розуміння часу приписується філософії постмодернізму. Так, В. О. Кутирьов констатує, що в сучасному філософському дискурсі час отримує перемогу над буттям, що призводить до руйнації і онтології і філософії [3].

З цього випливає запитання: «Чи можливо час розглядати як цінність?». Ми вважаємо, що можна.

Час спроможен і поруйнувати буття і побудувати останнє. Як принцип плинності, час спроможен заперечити (відкинути буття), але він спроможен і синтезувати вихідну суперечливість буття. Відносно часу як цінності це означає, що час постає і антицінністю (в першому запереченні) і цінністю (в другому запереченні).

Спроба подолати жорстку протиставленість об'єкта суб'єктові в феноменології Е. Гуссерля і фундаментальній онтології М. Гайдеггера призводить до розглядання буття в послідовності «суб'єкт – об'єкт», а не в протилежній послідовності, як це було в класичному філософуванні.

Інтенційна структура особистості при такому розгляді передбачає єдність трьох моментів переживання часу людиною – майбутнього, теперішнього і минулого. Відносно цінності майбутнє себе являє через єдність предметів прагнень особистості, теперішнє – через особливе переживання-володіння (цінністю), а минуле – в збереженні в «серці» особливо цінного [4]. Якщо обмежитися одним лише минулим з майбутнім, які протиставлені теперішньому, або теперішнім, яке протиставлено минулому з майбутнім, то це унеможливить цінність.

В першому випадку ми отримуємо людину, яка нестачу повноти буття намагається компенсувати минулим (цінними надбаннями) і майбутнім (прагненнями), що відіб'ється і на змісті стверджуваних нею цінностей. А в другому випадку ми отримуємо людину-користувача, яка збентежена лише володінням чимось сьогодні і яка не поважає добутоків минулого і не має мети на майбутнє. І та й інша людина заперечує своє власне буття. Отже, абстрактне розуміння часу відбивається на абстрактному розумінні цінностей і – навпаки.

Виходом з цієї суперечливої ситуації постає розуміння часу в єдності трьох моментів – минулого, майбутнього, теперішнього. В цінностях ця єдність відбивається в єдності того цінного, якого прагне людина в майбутньому, того цінного, яке вона зберегла в минулому і того цінного, яким особистість володіє зараз.

Таким чином, аксіологічний і темпоральний повороти у філософії XX століття органічно пов'язані. Онтологія часу уможливорює аксіологію, а аксіологія уможливорює онтологію часу. Можна впевнено стверджувати час як цінність сучасного філософського дискурсу і темпоральну природу цінності.

Література

1. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас. – М. : Весь мир, 2003. – С. 13, 14.
2. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – СПб : Наука, 2006. – С.17.
3. Кутырев В. А. Оправдание бытия (явление нигилистологии и его критика) / В. А. Кутырев // Вопросы философии. – 2000. – №5. – С.29.
4. Шохин В. К. Ценность / В. К. Шохин // Новая философская энциклопедия : в 4-х т. – Т. 4. – М. : Мысль, 2010. – С. 320, 321.

И. Л. Белый

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры философии*

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ЦЕННОСТНО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСНОВЫ КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ ФАКТОР ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИИ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ

Алгоритм взглядов на современную ситуацию институциализации философско-правовой проблематики ее авторитетных специалистов определился по следующим четырем направлениям:

1-е – связано с попытками охарактеризовать возможности, меру, границу, степень участия правоведов и философов в разрешении необходимых, для каждой и общих для обеих сторон, философско-правовых проблем;

2-е – ориентировано на определение в них главенствующей профильной парадигмы: либо юридической, либо философской, либо совмещающей обе;

3-е – озабочено структурной составляющей: либо две науки, две философии (философско-правоведческое и юридико-философское направления), либо единое самостоятельное направление на стыке философии и правоведения;

4-е – охвачено актуализацией осмысления философско-правовых проблем с учетом их конкретно-отраслевого и конкретно-прикладного функционального предназначения.

Значимость и своеобразную специфичность познавательной активности субъектов гуманитарного профиля М. И. Козюбра отмечает следующим образом: «...вчений-суспільствознавець сам включений в процес, які досліджує, інакше кажучи, знаходиться в середині об'єкту, отже вивчає його не ззовні, а з середини. Тому в соціальному пізнанні «суб'єктивація» об'єкта, тобто привнесення в його ідеальний образ властивостей суб'єкта пізнання, його ціннісних установок, уявлень тощо, помітна, звичайно, значно більше, ніж у природничо-науковому пізнанні. Особистісноціннісне ставлення до соціальної дійсності, що пізнається, є не просто специфічною рисою соціального пізнання, а його необхідною умовою» [1, 28-29].

Коррелятивная¹ функциональная направленность субъектного фактора характеризует его способность объединять различные по своему содержанию источники информационного обеспечения философско-правовой проблематики. И, тем самым, позволяют ответить на вопросы о мере, уровне, характере, специфике участия в ее разрешении профессиональных субъектов как со стороны философов, так и правоведов.

На специфический характер данной проблематики указывает С. И. Максимов, определяя его тем, что: «Проблема предметної специфіки і дисциплінарного статусу філософії права може бути розгля-

¹ Корреляция (correlation – соотношение), взаимная связь, взаимозависимость, соотношение предметов или понятий. – Современная украинская энциклопедия. – Т. 7. – Харьков. – 2004. – С. 115.

нута в суб'єктному вимірюванні, тобто крізь призму взаємовідносин між юристами і філософами» [2, 33].

Таким образом, с учетом выше сказанного, алгоритм наших рассуждений должен последовательно пройти ряд стадий аналитического характера, предполагающих обнаружение общих (однозначно воспринимаемых) либо различных (неоднозначно воспринимаемых) черт у специалистов философского и правоведческого профилей в отношении природы философско-правовой проблематики (философии права).

Оценивая реальность подобных настроений С. И. Максимов видит и позитивные варианты их преодоления: «На наш взгляд, ця ситуація містить як «драму» взаємного нерозуміння філософів і юристів, так і імператив пошуку шляхів розуміння, їх співпраці, простором якого і виступає філософія права, яка займається рефлексією основ права» [2, 33] и, при этом, констатирует: «Безсумнівно, що конфронтація між філософами і юристами – справа безперспективна» [2, 34-35].

Вместе с тем, большинство представителей обоих направлений позитивно и с оптимизмом характеризуют союз правоведов и философов, акцентируя внимание на их общую взаимную полезность от этого сотрудничества. Так, Пазенюк В. С. даже обнаруживает некую генетическую общность проблематики между правоведами и філософами: «Отже, філософія і право не просто щільно взаємодіють, мають спільні “генетичні коріння”, але й відчують тотожні та поточні проблеми і дилеми методологічного характеру, які мають бути з'ясовані і розв'язані завдяки спільній теоретичній роботі філософів і правників» [3, с. 54].

Для нас, безусловно, убедительно звучит следующее утверждение С. И. Максимова: «Право – у вигляді реального процесу або знання про нього – є предметом професійного інтересу не тільки юристів, але і філософів. І цей інтерес стимулює поглиблення і розвиток не тільки юридичного, але і філософського знання» [2, 34].

«Знання філософії права або філософські знання про право, – В. М. Селиванов связывает, – з потребою сучасної людини системно усвідомлювати різнобічну правову дійсність, протилежності і взаємодоповнення між правом у собі і для себе і тим явищем, якому зовнішнє свавілля надає силу права, тим, що є, і тим, що має бути» [4, 71].

По мнению М. В. Костицкого, именно: «Потреба юриспруденції у філософському знанні спричиняє виникнення філософії права, яка є водночас наукою і філософською, і юридичною. Її розвиток стимулює розвиток і філософії, і юриспруденції» [5, 18].

Логическое завершение рассматриваемой ситуации нами видится в весьма методологически важном для нас предложении С. И. Максимова. Исходя из того, что: «За своїм статусом філософія права — дисципліна комплексна, яка знаходиться на стику філософії і правознавства.... вихід на проблематику філософії права може бути здійснений з двох протилежних напрямів: від філософії до права і від рішення практичних завдань через правознавство, що здійснює наукове пізнання права, до його філософського осмислення» [2, 33].

Этот вывод более благоприятен для нас тем, что полностью, адекватно отражает нашу позицию в отношении определения внутренних аксиологических основ институционализации философско-правовой проблематики, приведших к необходимости определить и выделить в ней *самостоятельно сформировавшихся и взаимодополняющих* друг друга направлений: *«права как ценности философии и философской ценности»* и *«философии как ценности права и правовой ценности»*.

Именно подобным аксиологическим алгоритмом, на наш взгляд, можно объяснить интерпретацию М. В. Костицким сути философско-правовой проблематики: «Взаємодія філософії і права як передумова виникнення філософії права проявляється на трьох рівнях: використання філософських знань у «чистому» вигляді, адаптація (трансформація) філософського знання до потреб юриспруденції та синтез філософського і юридичного знання» [5, 18].

В результате сказанного, следует отметить многогранность аспектов сопутствующих процессу институционализации философско-правовой проблематики. Попытка скорректировать их с учетом уже сложившихся на сегодняшний день реалий, взяв за основу степень (уровень) научной значимости (потенциально-возможного и необходимо-действительного) каждой из ее сторон (правоведение и философия), ориентирует на необходимость привнести дополнительные ценностные ориентиры, характеризующие — как степень значимости философского эпистемиологического потенциала для правоведения, так и аксиологическую значимость права для философского мировоззрения.

Их диалектическое единство и должно стать завершающим актом в общей, целостной, статутной характеристике институционализации философско-правовой проблематики, определяемым категорией – *особенное*, как конкретное разрешение противоречий между внутренним и внешним, с учетом характера взаимодействий философского и правоведческого направлений.

Литература:

1. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) / М. І. Козюбра // Проблеми філософії права, 2003. – Т. 1. – С. 27-32.
2. Максимов С. І. Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів / С. І. Максимов // Проблеми філософії права, 2003. – Т. 1. – С. 33-36.
3. Пазенок В. С. Філософія і право (проблеми і дилеми взаємозв'язку) / В. С. Пазенок // Проблеми філософії права, 2003. – Т. 1. – С. 52-55.
4. Селіванов В. М. Право у дзеркалі філософії / В. М. Селіванов // Проблеми філософії права, 2003. – Т. 1. – С. 67-71.
5. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна / М. В. Костицький // Проблеми філософії права, 2003. – Т. 1. – С. 17-21.

С. І. Максимов

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»*

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ТА ПЕРФОРМАТИВНІ РОЛІ ЦІННОСТЕЙ В ПРАВІ (ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)

Перелік ключових цінностей сучасного права досить великий. Сюди входять: справедливість, великодушність, прямота, істина, чесність, точність, порядок, прогрес, свобода, рівність, безпека, терпимість, неупередженість, спільність, правдивість, вірність, зручність, ясність, акуратність, всебічність, послідовність, розумність, витонченість, стабільність. Серед них, як ми бачимо, є і політичні, і етичні, і естетичні цінності.

У світовій правовій думці цінності визначені й класифіковані з погляду співвідношення з іншими цінностями, глибини, сфери дії, сумісності та сумірності. Вони використовуються, щоб виправдовувати або спростовувати, виправляти або прославляти, спонукати або

контролювати. Вони присутні у всіх стадіях правових спорів: у їх витоках, структурах, розвитку і завершенні.

Проте, з погляду представників постмодерністської юриспруденції, характерний для традиційної юриспруденції підхід до цінностей в їх відриві від «процесу походження», тобто від врахування того, як цінності стали цінностями «для нас і для всіх», є недостатнім. На наш погляд, знайомство з постмодерністською інтерпретацією проблеми цінностей в праві професора юридичного факультету Університету Колорадо (США) Пітера Шлага (P. Shlag) [1; 2; 3] допоможе прояснити, з одного боку, суть постмодерністського підходу до права, а з іншого – ті складні аспекти правової реальності, на які звертається пильна увага в межах саме цього підходу.

П. Шлаг підкреслює, що для людей цінності зазвичай виступають абстрактними ідеалізаціями, розглянутими як абстраговані від життєвих обставин, регулюючі начала соціального життя. Цінності є такими началами в такому ступені, в якому вони поділяються в межах співтовариства, і в такому ступені, в якому вони встановлюють поняття тотожності та самовизначення, що роблять можливими діалог і обговорення.

Характерне для американської філософії й юриспруденції акцентування уваги виключно на суті цінностей як абстрагованих регулюючих начал є, з точки зору П. Шлага, досить вузьким підходом, оскільки в його межах нічого не говориться про форму буття цінностей. Тому найважливішими питаннями концепції цінностей в праві є питання про онтологічний статус цінностей (який вказує, в якому вигляді цінності існують: поняття, ідеї, ілюзії та ін.) і про перформативні ролі цінностей (способи дії цінностей на суспільство). При цьому як онтологічний статус, так і перформативні ролі цінностей знаходяться в строгій залежності від контексту, в межах якого вони розглядаються.

Знання про онтологічний статус цінностей передусе висновку про моральне й естетичне значення появи цінностей та їх інтерпретації. Онтологічний статус цінностей, тобто спосіб або образ існування, в якому вони знаходяться, не встановлюється і не визначається їх суттю. Від суті цінностей не залежить, чи існують вони у вигляді ілюзії, фантазії, зображення, ідеї, когнітивного визначення, лінгвістичного напису, культурного утворення, біологічних даних, об'єктивної ре-

альності, якої-небудь іншої модальності або будь-якої комбінації вищезгаданого в різних ступенях.

В онтологічному плані цінності можуть розглядатися як пантеїстичні наступники Бога. Як Бог, вони служать підставами або безперечними початками, їх поява вимагає віри, пошани і самопожертвування, вони забезпечують утіху та винагороду за дійсність, що прийшла до занепаду, вони набувають широкого поширення на обнадійливу есхатологічну траєкторію віри в право, політику і людське існування. Коротше кажучи, цінності – це світський еквівалент Бога.

Який тоді онтологічний статус цих «божеств» у будь-якому заданому контексті? Важливо відповісти на це питання, тому що онтологічний статус цих «божеств» впливає на те, що про них думають і на те, що може бути зроблене з ними. Важливо бути в змозі розрізнити в будь-якому заданому контексті, до якого ступеня цінності онтологічно глибокі і до якого ступеня вони онтологічно поверхневі. Цінності онтологічно глибокі до ступеня, в якому вони складають домінуючі форми буття індивіда або групи. Навпаки, цінності онтологічно поверхневі до ступеня, в якому вони відносяться до підпорядкованих або похідних форм буття індивіда або групи. Якщо в заданому контексті цінності та інтерпретація цінностей онтологічно поверхневі – наприклад, якщо вони – свого роду епіфеномен, нормативно приємна ілюзія, споріднена надприродному мисленню, – тоді той, хто бере участь в інтерпретації цінностей на своїх власних умовах ймовірно нецікавий інтелектуально. Якщо навпаки в заданому контексті цінності онтологічно глибокі – наприклад, якщо вони є осадкові культурні утворення, що є складовими того самого образу, за яким влаштоване наше соціальне й інтелектуальне життя, – тоді участь в інтерпретації цінностей могла б бути не тільки інтелектуально цікавим, але і навіть етично або політично важливим. Характерним прикладом такої диференціації буття цінностей є відмінність, що приводиться П. Шлагом між онтологією цінностей в «Антигоні» Софокла (глибоке проникнення цінності відданості родині в істоту Антигони) і онтологією цінностей в рекламі Mobil Oil (декларативна прихильність цінностям).

Розпізнавання онтологічного статусу цінностей у відповідному контексті (як онтологічно глибоких або онтологічно поверхневих) сприяє формуванню відповідного способу ставлення до них: віддана

участь, побожна пошана, витриманий скептицизм, інтелектуальне роз'єднання, стратегічне використання тощо.

Проте, цінності можуть мати різний онтологічний статус залежно від контексту. Тому перформативні ролі цінностей можуть сильно відрізнятися. Цінності можуть виступати: а) як строго певні поняття, тобто як ідеї (зазвичай на цю роль звертають увагу в філософії права); б) як тотеми соціальних установ; в) як мотиваційні орієнтири в комплексах провини й сорому (і це далеко не вичерпний перелік ролей цінностей).

Наприклад, П. Шлаг показує, що ідея справедливості використовується, щоб переконати або виправдати; тотем «справедливість» використовується, щоб ідентифікувати або організувати політичне угруповання; а мотиваційна орієнтація «справедливість» використовується, щоб присоромити певні сторони відносин за виконання або невиконання певних дій.

При цьому не можна ототожнювати ці ролі, бо в кожній з них цінності організовується певним чином, і не можна апіорі встановити їх співвідношення (як ідеї, тотема або мотиваційної орієнтації). І те, що цінності як певні артефакти створені як абстраговані регулюючі начала не означає, що вони обов'язково, або зазвичай, або навіть часто грають ці ролі.

Дійсно, немає ніякої апіорної причини вважати, що уявлення (скажімо, про чесність або про Бога) самостійно управляють реальністю, в якій регулярно волають до їх імен (судові процедури або священна війна, відповідно).

Як і Бог, цінності виявляються в багатьох ролях. Цінності можуть бути посередниками в переговорах; засобами для просування інтересів, не пов'язаних з моральним, політичним або естетичним значенням цінностей; формою компенсації і втечею від пригноблюючої дійсності; цінності й інтерпретація цінностей можуть діяти як форма колективного заперечення, як шлях неприйняття до уваги соціальної або історичної ситуації; як механізми примушення, провини або сорому; можуть бути способом зняття проблемних і турбуючих питань. І у свою чергу, всі ці перформативні ролі залежно від ситуації й точки зору можуть безпосередньо бути (хоч і таке визначення могло б бути проблематичним) морально привабливими, морально непривабливими або деякою комбінацією цих двох варіантів.

Остаточна ж відповідь залежить від здатності розглядати відношення цінностей між собою, з одного боку, і умови й міркування, в яких вони з'являються, – з іншого. Багато в чому – це вже сфера особливого мистецтва, яке носить назву правової естетики [2], або поетичного правосуддя [1, 229].

Слід підкреслити, що проблема цінностей дуже важлива в концепції П. Шлага, оскільки допомагає сформуванню адекватного ставлення до права, яке, безумовно, є ціннісним явищем, уникаючи його ідеалізації.

Література

1. Shlag P. Values / P. Shlag // Yale Journal of Law & Humanities. – 1994. – № 6. – Р. 195-229.
2. Шлаг, Пьер. Эстетики американского права : пер. Е. Самохиной / Пьер Шлаг // Российский ежегодник теории права, № 3, 2010 / Под ред. д-ра юрид. наук А. В. Полякова. – СПб : Издательский дом СПбГУ, 2011. – С. 112-180.
3. Самохина Е. Г. Постмодернистская интерпретация права Пьера Шлага / Е. Г. Самохина, Л. А. Харитонов // Российский ежегодник теории права, № 3, 2010 / Под ред. д-ра юрид. наук А. В. Полякова. – СПб : Издательский дом СПбГУ, 2011. – С. 109-111.

О. О. Бандура

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ТА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Центральне місце в аксіології посідає категорія цінності. До кола основних загальнолюдських цінностей входять життя, гідність, власність, свобода, справедливість тощо. Вони були вироблені людиною як соціальною істотою, оскільки вона завжди жила і розвивалась у суспільстві.

Право покликане реалізувати загальнолюдські цінності в суспільному житті. Тому воно робить зазначені цінності правовими.

Життя, гідність, власність, свобода, справедливість та інші цінності пов'язані одне з одним. Розглянемо ці зв'язки.

Найважливішою загальнолюдською цінністю слід вважати життя, бо воно завжди мало фундаментальне значення, і без нього важко

вести мову про інші цінності. Причому йдеться про існування усього суспільства в єдності з життям кожної окремої людини. Їх неможливо розділити: життя суспільства – це життя його членів, а індивід може одержати можливості для людського життя лише завдяки суспільству, саме суспільство робить людину людиною. Відповідно і для права найвищою цінністю є збереження суспільства та життя кожного її члена. З юридичної точки зору відповідно найважливішим правом людини є право на життя.

Прагнення людини до життя насамперед проявляється в розширенні її як духовно-тілесної (чи тілесно-духовної) істоти на найближчу сферу навколишнього соціального і природного світу, вона потребує свого місця в цьому світі. У духовному плані йдеться про гідність, у матеріальному – про власність. Зазначимо при цьому, що у нормальному суспільстві має місце двоєдиний процес – з одного боку, боротьба особистості за гідне місце у світі, а з іншого – прагнення суспільства забезпечити їй таке місце.

Гідність є вродженою рисою людини. Платон у своїй праці «Республіка» зазначає, що душа має складову, яку він назвав «тімос», або «духовність». Люди шукають визнання своїх достоїнств або тих людей, предметів чи принципів, в які вони ці достоїнства вклали. Схильність вкладати себе як певну цінність і вимагати визнання цієї цінності – те, що сучасною мовою можна назвати гідністю. Надмірне прагнення до визнання призводить чи до анархії, чи до тоталітаризму (сваволя особи долається сваволею держави). Але прагнення бути першим у людини має діалектичну протилежність – прагнення до співробітництва з іншими. Індивідуалізм поєднаний з колективізмом. Право створює умови для співпраці і одночасно визнає гідність кожного громадянина.

Прагнення людини до життя проявляється і в розширенні її на найближчу сферу навколишнього предметного світу, того середовища, в якому вона живе, в освоєнні і перетворенні її згідно з власними цілями, інтересами і потребами, в оволодінні нею, у перетворенні її на свою власність.

Найстарішими і до сьогодні найпоширенішими теоріями власності є теорія окупації та трудова теорія. Відповідно до першої, власністю стають природні об'єкти (загалом речі, які нікому не належать) в результаті їх захоплення («окупації») людиною. Друга виходить з того, що людина починає здійснювати своє панування над предме-

том природного середовища не шляхом його захоплення, а шляхом його формування, опрацювання сировини; за цією теорією лише праця, що створює матеріальні блага, заслуговує правового титулу власності [1, 152]. Принципову роль у цьому процесі відіграла праця. Діючи на зовнішню природу і змінюючи її, людина одночасно змінює свою власну природу, удосконалює себе.

Власність також є своєрідним каналом зв'язку окремої особи з суспільством. Оскільки людські цінності – це цінності людини, яка завжди жила у тій чи іншій спільноті, прагнення індивіда набутти приватну власність, збільшити її розміри має свою діалектичну протилежність – піклування про загальний добробут спільноти, суспільства загалом. Приватна власність виконує також соціальну функцію.

Головною формою власності є власність на речі, тобто на тілесні предмети. У широкому розумінні існує власність і на інші блага. Об'єктами власності можна (або слід) вважати абсолютно все, оскільки теоретично абсолютно все у світі можна визнати таким, у чому людина відчуває потребу. Так можна вести мову про духовну та інтелектуальну власність, маючи на увазі при цьому мистецькі та наукові твори, винаходи та ідеї, які можуть бути використані.

Тепер розглянемо питання про зв'язок гідності як права людини і громадянина з власністю та правом власності. Для відчуття гідності, самодостатності людина потребує незалежних джерел існування; можна вважати, що підґрунтям гідності виступає приватна власність. Вона значною мірою визначає становище людини у суспільстві. Без права на власність неможливі автономність і вільний розвиток особистості. З іншого боку, з власністю треба поводитися гідно.

Тут можна було б пригадати Діогена, який був гідною людиною, але не потребував матеріальної власності. Проте у нього була сила духу, яка робила його господарем самого себе, своїх думок та емоцій, свого тіла, завдяки чому він був незалежним від матеріального становища. Це особлива форма власності. Кожен має можливість нею оволодіти, але реалізує цю можливість вельми небагато людей.

Аналізуючи відносини власності та їх співвідношення з правом, В. С. Нерсисянц зазначав, що «...власність, право власності і право взагалі... мають сенс лише там, де є, визнається і діє індивідуально-людське начало і вимір в суспільному житті людей, де, отже, окрема людина, індивід як такий, визнається незалежною та самостійною

особою – суб'єктом власності і права, тобто економічно та юридично вільною особою... » [2, 131].

Отже, гідність і власність знаходяться у діалектичній єдності. Похідною від неї виступає свобода. Гідність як право людини на незалежність виражається у свободі, а право власності передбачає вільне розпорядження своїм майном.

Докладніше розглянемо питання про свободу. Особистість завжди прагне до неї, слово «свобода», як правило, асоціюється в людській уяві з бажаним способом буття. Потреба в свободі глибоко закладена в людині, вона іманентна будь-якому виду її діяльності, пов'язана з самою суттю її природи як істоти, що вільно зважає різні альтернативи.

Звернемо увагу на те, що разом з тим свобода є нелегким тягарем, оскільки прийняття рішення при вільному виборі неминуче пов'язане іноді з великим ризиком і особистою відповідальністю. В цьому відношенні бути вільним значно важче, ніж рабом. Відповідальність – це продуманість, вираженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Свобода та відповідальність тісно пов'язані одне з одним і в сфері права. Правові норми надають людині свободу, але вони також накладають на неї юридичну відповідальність, права тягнуть за собою обов'язки. Якщо особа зловживає свободою й обирає протиправну поведінку, вона може бути покарана аж до обмеження свободи.

Але право кожного на свободу (і відповідальність) обмежується таким самим правом інших. Для нормального розвитку суспільство потребує врівноваженості, гармонії прав і свобод, причому не самої лише формальної рівності, а реальної. Формальну рівність треба доповнювати врахуванням внеску особистості до суспільного блага, соціальними пільгами тим, хто нездатний захистити свої права (неіміщим, інвалідам, дітям тощо).

Мірою реальної рівності у правах і свободах, мірою коригування формальної рівності цими чинниками, мірою соціальної гармонії виступає справедливість. Справедливість можна розуміти як реальну рівність у суспільстві. Категорія справедливості (соціальної справедливості) у певному сенсі виступає синтезом інших цінностей. Йдеться про реальну рівність прав на життя, гідність, власність,

свободу, відповідальність. При цьому вимогам справедливості має відповідати і співвідношення особистих та суспільних інтересів.

Отже, розглянуті цінності становлять систему. Головну роль у ній відіграє людське життя, прагнення до нього виражається у гідності та власності, які утворюють діалектичну єдність, похідною від неї є свобода (котра передбачає відповідальність), що обмежується свободою (та відповідальністю) інших. Тому в суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага і пільги для тих членів суспільства, які нездатні захистити власні права. Цю реальну рівність можна розуміти як справедливість.

Література:

1. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 240 с.
2. Нерсисянц В. С. Философия права : учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : НОРМА, 2005. – 656 с.

А. А. Ивакин

*доктор философских наук, профессор,
зав. кафедры философии
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА НООСФЕРУ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩАЯ ИДЕЯ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА

По Гегелю, каждая философская система есть постижение современной ей эпохи в понятии. Но надо помнить, что постижение это всегда происходит в спорах и противоборстве. Так, можно видеть, сколь противоположные позиции проявили себя в столкновении основных идей относительно сущности свободы, гуманизма и человеческих ценностей в работах таких выдающихся философов XX века, как Ж.-П. Сартр и М. Хайдеггер.

В своей статье «Экзистенциализм – это гуманизм» Ж.-П. Сартр выражает характерную для экзистенциалистов точку зрения, согласно которой человек, появляясь на свет божий, характеризуется всего лишь существованием, а сущность свою он, в силу присущей ему свободы выбора, в течение всей своей жизни вырабатывает (или – не вырабатывает) самостоятельно и независимо от каких-либо импера-

тивов. И в предоставлении человеку возможности развиваться так, как он сам пожелает, и заключается, по мнению Ж.-П. Сартра, суть гуманизма.

В своей статье «Письмо о гуманизме» М. Хайдеггер раскрывает и обосновывает точку зрения, резко оппозиционную философским воззрениям Ж.-П. Сартра. Известно, что со временем М. Хайдеггер даже стал возражать против того, чтобы его называли экзистенциалистом. И причина такого протеста весьма принципиальна: М. Хайдеггер был уверен в том, что «экзистенция» (именно так, он, в отличие от экзистенциалистов, писал это слово) это не просто возможность приобретения сущности, а это и есть сама сущность человека. «Человек *есть* в той мере, в какой экзистирует». Человек никогда не должен забывать, что он не софистическая мера всех вещей, а всего лишь «просвет бытия», «тут-бытие». «Человек не господин сущего. Человек пастух бытия». Человек должен быть постоянно озабочен познанием истины бытия и сбереганием бытия. Он не может себя отрывать от Бытия как такового или противопоставлять себя ему. М. Хайдеггер не оперирует выражением «свобода есть познанная необходимость», но фактически проповедует именно такое понимание свободы, тогда как у Ж.-П. Сартра, вне зависимости от того, хотел он этого или нет, свобода выглядит как произвол. Поэтому, считает М. Хайдеггер, сартровское понимание свободы может привести и, как мы знаем, действительно приводит, к победе субъективизма, антропоморфизма, а это создает современные глобальные проблемы, влекущие человечество к гибели. Современный человек по многим показателям отчужден от самого себя, и поэтому подлинный гуманизм заключается в том, чтобы помочь человеку вернуть себе самого себя.

Кстати, М. Хайдеггер считает, что нам всем не мешает лишний раз задуматься о самой категории «ценность», которой мы оперируем с удивительной легкостью. М. Хайдеггер пишет: «...Пора понять, наконец, что именно характеристика чего-то как “ценности” лишает так оцененное его достоинства. Это значит: из-за оценки чего-либо как ценности оцениваемое начинает существовать только как предмет человеческой оценки. <...> Всякое оценивание, даже когда оценка позитивна, есть субъективация. Она оставляет сущему не быть, а – на правах объекта оценки – всего лишь считаться. В своих странных усилиях доказать во что бы то ни стало объективность ценностей люди не ведают, что творят. Когда “бога” в конце концов объявляют

“высшей ценностью”, то это принижение божественного существа. Мышление в ценностях здесь и во всем остальном – высшее святотатство, какое только возможно по отношению к бытию».

Как же нам избавиться от такого «святотатства»? Только путем преодоления сугубо социального, а тем более – субъективистского, понимания человеческих ценностей. Согласно выдающемуся философу современности Г. С. Батищеву, мир ценностей укоренен в беспредельной и неисчерпаемой объективной диалектике: «...надо взять не только всю иерархию субъектных целей, а и всю многомерность стоящих за этими целями и над ними и ориентирующих всякое целеполагание ценностей (можно было бы сказать: аксиологических содержаний, если только лишить этот термин всякого созвучия и всякой связи с субъективистским аксиологизмом)»¹.

Итак, от субъективистского аксиологизма – к непреходящим ценностям Бытия, ориентирующим любое наше целеполагание! Для того, чтобы мудро, то есть гармонично, жить в неисчерпаемом, развивающемся, противоречивом мире, нужно обязательно соответствовать этому миру, знать его основные законы и подчиняться им. Совпадающая с логикой Бытия ценность, как сущностная характеристика смысла жизни и отдельной личности, и человечества в целом, определяет собою и исходную и главную их жизненную позицию.

Для человека верующего сказанное выливается в высший категорический императив: исполнение Воли Отца Небесного. В философской терминологии это означает поиски и совершенствование такого метода мышления и поведения, который соответствовал бы закону Бытия (Логосу). В правовой же системе главной ценностью несомненно должно быть право человека в мире отчуждений и соблазнов оставаться человеком, не терять своей сущности и развиваться в истинном направлении постоянного духовного обогащения. Право и государство максимой своей воли и деятельности обязаны иметь не абстрактный, а конкретный гуманизм.

В связи со сказанным, хочется подчеркнуть, что в наше сложное время очень важным, объединяющим всех людей, направлением развития человеческого мышления и действия должно стать неуклонное возрастание единства Веры и Знания. Одним из важнейших проявлений такого единства является творчество выдающегося ученого, философа и теолога – Пьера Тейяра де Шардена.

¹ Батищев Г. С. Диалектика и этика / Г. С. Батищев. – Алма-Ата, 1983. – С. 105.

С появлением термина «аксиосфера» в философской литературе с катастрофической скоростью стало множиться количество аксиосфер: аксиосфера культуры, аксиосфера личности, аксиосфера современного учителя, аксиосфера краеведения, аксиосфера гендерного статуса и т. д. и т. п. Но неужели главная задача исследования проблем ценности человеческого бытия заключается в изучении многообразных видов их проявления, а не их системного единства?

Хотелось бы обратить внимание на весьма знаменательное совпадение. Термин «аксиосфера» был создан по формальной аналогии с терминами «биосфера», «ноосфера», «семиосфера». Но, как нам представляется, один из этих терминов, а именно – ноосфера, в самом буквальном, содержательном смысле является главной целью и главной ценностью развития человека. И, если это так, то аксиология права – это тот аспект аксиологии, который связан с решением проблемы обеспечения, с помощью государства и права, условий для того, чтобы человек мог свободно творить сферу разума как внутри себя, в своей душе, так и в окружающей его действительности.

Мы убеждены в том, что в философии необходимо возродить принцип телеологичности и для этого, прежде всего, использовать идею П. Тейяра де Шардена о ноосфере как цели направленного развития (ортогенеза) сознания. Тейяр уникален тем, что свои обобщения построил на единстве научных знаний и глубоких религиозно-философских интуиций. А отсюда следует, что задачей современной философии является глубокое исследование и широкое использование учения Тейяра де Шардена.

Итак, мы исходим из того, что верховной ценностью является деятельность, направленная на строительство ноосферы, а также сама ноосфера, как система качественно новой жизни человечества. Перечислим те первостепенные права, которые, как нам кажется, вытекают из уяснения человеком своего места в эволюционном процессе ортогенеза сознания. Итак, это:

Право на строительство разумного общества, сферы Разума. Право умных, порядочных и смелых людей руководить обществом. Право человека на прозрачность и честность выборов своих представителей. Право на обеспеченность подлинной и глубинной кадровой революции – надежной компьютерной, информационной техникой. Далее:

Право на жизнь как право на решение обществом глобальных проблем и как право на доброкачественность информации. Ведь всё живое живет в поле информационных потоков. Истинная информа-

ция – это жизнь, лживая информация – это деградация и смерть. Необходимо всю систему права нацелить на разоблачение и наказание распространителей злонамеренных слухов, полуправды и откровенной лжи. Это – уголовные преступники.

Все перечисленные выше права человека являются важнейшими условиями **справедливости**, которую Н. Н. Алексеев ставит в центр внимания правовой аксиологии. И это правильно: ведь даже этимологически это так, ибо слово «справедливость» имеет родство с «праведностью» и «правом». Однако, если мы возьмем данный тезис в отрыве от реалий действительности, он неизбежно превратится в нечто весьма абстрактное. Добавим к сказанному, что конкретизация понятия справедливости как ценности требует от нас возвращения к Платону с его пониманием справедливости: обществом должны управлять мудрецы, профессионалы в области управления человеком и обществом. Да разве дело в одном лишь Платоне?

Ни одна из великих мыслей философии не исчезает бесследно и окончательно. Древних философов не бывает, просто философы всегда видят (обязаны видеть) дальше других людей, они видят то, что существует за горизонтом, и поэтому часто остаются непонятыми их современниками. На современную нам жизнь нужно как бы посмотреть глазами всех мудрецов всей истории философии. Нужно благожелательно переосмыслить не только идею идеального государства Платона, но и идею Канта о вечном мире. Нужно вдуматься в категорический императив Канта и, лишив его формальности и насытив содержательностью, сделать действенным методом человеческой жизни.

Если внимательно читать размышления Платона, Й. Фихте, Г. Гегеля, И. А. Ильина о государстве в его идеально возможном воплощении, то можно отчетливо увидеть, что идея ноосферы как сферы господства Разума над бездумной чувственностью и хаосом в мыслях и деяниях человека появилась задолго до того, как она оформилась в XX веке в трудах Э. Леруа, П. Тейяра де Шардена, В. И. Вернадского, Н. Н. Моисеева и др.

Следовательно, идея ноосферы, начиная с ее создателя Анаксагора, даже утрачивая свое терминологическое оформление, всегда, тем не менее, сохраняла свое великое содержание и рожденный им призыв к человеку: неуклонное развитие разума для создания разумного способа существования и развития человека. В этом и состоит верховная ценность человеческой жизни, совпадающая с Логосом Бытия.

Л. Н. Сумарокова

кандидат философских наук, доцент,

доцент кафедры философии

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ЛОГИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРАВОВОЙ АКСИОЛОГИИ

Анализ литературы, посвященной проблемам правовой аксиологии, приводит к выводу о наличии некоторых «доктринальных неясностей», касающихся предметной области и методологической направленности этой сферы знания.

В качестве примера, отражающего суть дела, возьмем раздел «Правовая аксиология» фундаментальной работы В. С. Нерсесянца «Философия права»¹. С одной стороны, автор помещает в центр правовой аксиологии трактовку права как ценности; с другой стороны – автор рассматривает такие компоненты правовой аксиологии как категории равенства, свободы, справедливости в качестве «чисто правовых» категорий². Такие констатации вызывают ряд вопросов.

Если право рассматривается как ценность, то это предполагает исследование отношения права к той целостности, в которую оно входит, то есть внешнего для права отношения. Если исследуются «чисто правовые ценности, то речь идет о внутренних отношениях в праве, детерминирующих возникновение и функционирование ценностей такого рода. Как связаны между собой «внешние» и «внутренние» детерминанты ценностей, изучаемых в правовой аксиологии?

Прямого ответа на этот вопрос В. С. Нерсесянец не дает, но зато обращает наше внимание на то, как меняется отношение к правовой аксиологии в зависимости от принятия той или иной философской позиции, того или иного варианта философии права. Автор при этом разграничивает естественно-правовой, позитивистский и либертарно-юридический подходы.

Позитивисты, отстаивая «чистоту» правоведения, ориентируются только на внутренние отношения в праве, игнорируя моральные, политические и иные ценности как внешние. При этом Г. Кельзен, например, в иерархии норм выделяет, как известно, основную норму, которой придается объективный смысл, и лишь те нормы, которые

¹ Нерсесянец В. С. Философия права / В. С. Нерсесянец. – М. : Инфра-М-Норма, 1997.

² Нерсесянец В. С. Философия права. – С. 58.

опираются на основную норму, относятся им к правопорядку, входят в систему норм права, создающую этот правопорядок. Это можно рассматривать как некоторую версию понятия ценности правовых норм: ценность каждой нормы связана с ее отношением к основной норме.

Естественно-правовой подход в понимании В. С. Нерсесянца предполагает противопоставление естественного и позитивного права. При этом естественное право, опираясь на «симбиоз различных социальных норм», в том числе моральных, религиозных и т. д. – внешних по отношению к праву – выносит определенное ценностное суждение – «как правило, негативное», – о позитивном праве¹.

Либертарно-юридическая аксиология, по мнению исследователя, преодолевает недостатки двух вышеназванных подходов, так как строится на принципе формального равенства, объединяющем правовую аксиологию с правовой онтологией и правовой гносеологией. Свобода и справедливость понимаются автором только в качестве особых форм выражения и проявления общего смысла формально-правового равенства². Именно с позиций такого структурирования права В. С. Нерсесянец утверждает наличие «чисто правовых ценностей». Право выступает как «строгая определенная форма именно правовых ценностей, как специфическая форма правового долженствования, отличная от всех других (моральных, религиозных и т. д.) форм долженствования и ценностных форм»³. Таким образом, автор, исходя из анализа внутренних отношений в праве, как и позитивизм, тем не менее отмежевывается от последнего, принимая тезис о существовании внутри права не только норм, но и ценностей, и обуславливающих их принципов.

Защищая автономию ценностей права от внешних по отношению к нему ценностей, В. С. Нерсесянец проделывает весьма полезную аналитическую работу. Однако признание им абсолютного характера правовых ценностей не только в смысле их всеобщей обязательности и значимости, но и в смысле их независимости, автономии от моральных, религиозных, политических и др. ценностей вызывает возражения. Могут ли ценности вообще быть абсолютными? Существуют ли «чисто правовые» ценности? Могут

¹ Нерсесянец В. С. Философия права. – С. 54.

² Нерсесянец В. С. Философия права. – С. 58.

³ Нерсесянец В. С. Философия права. – С. 59.

ли быть состоятельными аксиологические концепции, которые не только противопоставляют внешние и внутренние отношения в системе права, но и изучают их изолированно друг от друга? Ответы на эти вопросы, думается, возможны только отрицательные. Обоснование такой позиции может быть построено в нескольких аспектах. Все они относятся к сфере логико-философских предпосылок правовой аксиологии.

1. Первый из них – преимущественно логический. Ценность по своему логическому статусу – это диспозитивное свойство некоторого отношения (это может быть отношение к цели, идеалу, образцу, установке, к предмету стремления, потребности, интереса и т. п.). Если это объектная ценность, по О. Дробницкому, то это не свойство объекта самого по себе, а свойство объекта, вовлеченного в отношение субъектов права. Если это субъектная ценность, то это свойство правил (норм), регулирующих отношения субъектов права. Диспозитивность ценностей состоит в том, что, будучи свойствами отношений, они всегда проявляются лишь в определенных ситуациях, в которые эти отношения включены. Таким образом, ценность относительна в двух измерениях: она всегда является свойством отношения, а не вещи; это отношение всегда включено в меняющиеся ситуации и, тем самым, зависит от них.

2. С философской точки зрения, несостоятельным будет любой подход, игнорирующий взаимодействие и взаимозависимость внутренних и внешних связей и отношений изучаемой системы. Поскольку право – подсистема бытия общества, постольку определяющим условием его успешного функционирования является гармонизация внутренних и внешних связей и отношений. Соответственно, без учета форм такой гармонизации любая концепция правовой аксиологии будет односторонней. Ценность права как такового и ценности его отдельных компонентов в качестве необходимого основания имеют ценности общества как целого, ответственные за его самосохранение, функционирование и развитие.

3. Пока не будут признаны необходимыми глобальные ценности человечества, разными модификациями и дополнениями которых являются ценности локальные, до тех пор человечество не будет в состоянии решать глобальные проблемы. Это в полной мере касается и проблем преступности.

4. Ценность права и любые правовые ценности являются развитием, конкретизацией принципа справедливости как универсального социокультурного принципа – именно развитием, а не дублированием. В сфере правовых отношений он приобретает свою специфическую форму, регулируя соотношение прав и обязанностей субъектов права, чем отличается от модификаций этого общего принципа в других сферах – политической, моральной, религиозной и т. д.

5. Признание особой роли принципа формального равенства в праве представляется недостаточно обоснованным. То или иное соотношение равенства и неравенства, свободы и ее ограничений (несвободы) всегда подчинено не только рационально найденной мере, но и чувству справедливости как неотъемлемой части духовного бытия как личности, так и общества. Именно из осознания этого чувства выросло право как таковое.

В. В. Завальнюк

*кандидат юридичних наук, професор,
ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ОСОБИСТІСНА ЦІННІСТЬ ПРАВА ЯК ПРИНЦИП АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВА

Актуальність дослідження співвідношення таких категорій правової науки як особистісна цінність права та антропологія права зумовлена очевидним для сучасної юриспруденції в її теоретичному та практичному вимірі поворотом до людини. Хоча питання особистісної цінності права як категорії теорії та філософії права неодноразово ставало предметом розгляду у працях таких учених як О.О. Бандура, В.С. Бігун, В.М. Братасюк, Д.А. Гудима, О.В. Грищук, О.А. Лукашева, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович та ін., залишаються недослідженими аспекти співвідношення її з новим напрямом юридичних досліджень — юридичною антропологією.

Юридична антропологія та аксіологія як напрямки у розвитку філософії виникли майже одночасно. Перші юридико-антропологічні дослідження відносяться до середини XIX століття [1, 26]. Тоді ж Р.Г. Лотце у своїй книзі «Мікрокосм» (1856-1864 pp.) увів як самостійне поняття «значущість», розуміючи під ним апіорний критерій

істини у пізнанні, поклавши тим самим початок розробці ціннісної проблематики. У 1902 р. французький філософ П. Лапі увів до наукового обороту поняття «аксіологія». З самого початку аксіологія та антропологія у прикладенні до правових досліджень перебували у тісному взаємозв'язку.

Як уявляється, сьогодні можна указати на декілька граней співвідношення правової антропології та правової аксіології.

По-перше, методологічна площина. Антропологія та аксіологія є не тільки сучасними напрямками розвитку юридичної науки, але й виступають як методологічний інструментарій щодо інших галузей юриспруденції.

Аксіологічний підхід у праві постає як настанова розглядати права з позицій визнання його соціальної та особистісної цінності, як прийняття за робочу гіпотезу наявності цінностей права та правових цінностей. Антропологічний підхід у праві в цьому плані виступає як спеціальний різновид аксіологічного підходу, оскільки вимагає розглядати правові явища з позицій визнання основоположної цінності людини. Зазначимо, що на відміну від соціалістичної юриспруденції юридична антропологія робить акцент на цінності людини, а не особистості. М. С. Малєїн декларував: «Закон існує для особистості, але не вона для закону», оскільки «повага до особистості виражається у визнанні її єдиною цінністю первинного порядку, щодо якої визначаються всі інші вторинні цінності, включаючи право» [2, 4]. В цьому ж ключі О. А. Лукашева стверджувала особистісну цінність права в його гуманістичній орієнтації, здатності забезпечувати інтереси і цілі особистості, її творчий розвиток і соціальну активність [3, 45]. Справа у тому, що такими властивостями як творчий розвиток та соціальна активність володіє не кожна людина, а тільки її соціальна сутність – особистість. Антропологічний же підхід ґрунтується на визнанні цінності усякого людського життя, кожної людини, не пов'язуючи жорстко цінність людини з її соціальним буттям. Звідси увага юридичної антропології до тілесної природи людини – людини з її плоттю та кров'ю, а не тільки суб'єкта соціальних зв'язків та соціальних відносин. Звідси – формування сьогодні доктринального обґрунтування інституту соматичних прав людини (О. Е. Старовойтова, М. О. Лаврик).

Тісний зв'язок між методологією юридичної антропології та юридичної аксіології не означає їх повної тотожності: антрополо-

гічний підхід володіє й відмінними від аксіологічних методологічних засобів властивостями. У широкому сенсі до антропологічного аналізу ми відносимо усі прийоми дослідження правової реальності, правової науки і правових текстів, пов'язаних з використанням як критерію інтересів, цінностей і прав людини та її буття.

Другий «майданчик співпраці» правової антропології та правової аксіології «розташований» у предметній сфері юриспруденції. Передусім, це дослідження прав людини та правосвідомості, які самі по собі є правовою цінністю.

Юридіко-антропологічна концепція прав людини дозволяє подолати суперечності між цінностями різних цивілізацій, зокрема, подолати негативні сторони європоцентристського, точніше трансатлантичного (сукупності західноєвропейського та північноамериканського) розуміння прав людини. Як указує В. М. Капіцин, у ній міститься найбільш аргументована критика позатериторіального та позанаціонального трактування прав людини в західноорієнтованих ліберальних і либертарних теоріях прав людини [4, 64]. Визнання розмаїття концепцій прав людини, яке виробляється юридичною антропологією (наприклад, визнання специфіки ісламської концепції прав людини, африканської хартії прав людини, арабської хартії прав людини) дозволяє дійти висновку про універсальну цінність прав людини зі специфічним змістом цієї цінності у різних цивілізаціях та правових культурах.

Правосвідомість як властивість людини поряд з нормативним змістом права та на основі його осмислення виступає регулятором поведінки людей. В рамках антропологічної парадигми права особливо значущим є визначення цінності правового менталітету – історично, цивілізаційно, етнічно та соціально зумовленої системи типових стійких уявлень про право, оцінок правової реальності, реагувань на правові приписи та очікувань щодо їх ефективності. Слід погодитись з висновком Д. В. Меньйла про те, що до структури правового менталітету серед іншого, входять ціннісно-правові орієнтації [5, с. 6]. Додамо, що, на нашу думку, вони мають як усвідомлений, так і емоційний характер і багато в саме антропно (стать, вік, переважаючий психологічний типаж), а не тільки соціально зумовлені. Так, наприклад, українські дослідники відмічають, що у несвідомій українській психіці домінує материнсько-жіночий елемент над батьківсько-чоловічим. Це вплинуло на формування

однієї з основних властивостей українського правового менталітету – української нормативно-правової ексекутивності. Передусім «нормативно-правова ексекутивність» асоціюється з репродуктивно відтворювальним, імітативним, а не творчим началом [6].

Етнічно-антропологічне забарвлення ціннісного компоненту правового менталітету українського народу проявляється й у сприйнятті загальнолюдських цінностей. Як відмічає М. М. Цимбалюк, вони ще не стали фактом правової свідомості переважної частини населення нашої країни, особливо представників владної еліти, їх правової культури. Правосвідомість частини правлячої вітчизняної еліти, на відміну від західної, цивілізованої, історично зорієнтована на постійне пріоритетне використання адміністративного ресурсу, політичних регуляторів владних відносин, незалежно від їх легалізованості та опосередкованості законом. Саме тому в українській політиці урядовці переважно сприймають право здебільшого лише як формальний і малоістотний чинник обмеження та регулювання їхнього адміністративного потенціалу [7]. За умов панування певних ментальних правових стереотипів особистісна цінність права теж не може однаково сприйматися в усіх цивілізаціях та усіма народами.

Третя грань співвідношення правової аксіології та юридичної антропології лежить у площині співвідношення концептуальних ідей цих напрямів юриспруденції. Особистісна цінність права полягає у тому, що воно закріплює за людьми відносно рівні і справедливі масштаби свободи, в рамках яких вони можуть суспільно прийнятними способами задовольняти свої потреби та інтереси, забезпечує можливість їх самостійного розвитку, стимулює їх творчу активність і протистоїть сваволі у різноманітних її формах: воно виключає довільний розсуд як з боку агентів публічної влади, так і інших суб'єктів права, з якими людина вступає у взаємодію, так само як й її власне свавілля. Оформлені правовими засобами свобода та гідність людини, надання захисту від сваволі держави та неправомірних посягань інших осіб – це ті людиномірні властивості права, виявлені правовою аксіологією, на яких ґрунтується юридична антропологія. У цьому плані особистісна цінність права, яка є результатом вивчення права з позицій ціннісного підходу та теорії цінностей, виступає як вихідна посилка юридичної антропології.

Отже, для юридичної антропології особистісна цінність відіграє роль методологічного принципу, настанови для формування свого

предмету та методу дослідження, підходу для оцінювання права в усіх його темпоральних вимірах (минуле, чинне, бажане). У зв'язку з цим важко погодитися з деякими твердженнями про переважно емпіричний методологічний інструментарій сучасної юридичної антропології [8, 197].

Література

1. Рулан Н. Юридическая антропология : пер. с фр. / Норбер Рулан. – М. : НОР-МА, 1999. – 310 с.
2. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с. – С. 4.
3. Лукашева Е. А. Социалистическое право и личность / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1987. – 262 с. – С. 45.
4. Капицын В. М. Начала современной юридико-антропологической концепции прав человека / В. М. Капицын // Право и государство. – 2006. – № 8. – С. 63-70.
5. Меньяло Д. В. Правовой менталитет : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений» / Д. В. Меньяло. – Волгоград, 2003. – 23 с.
6. Дмитрієнко Ю. М. До нормативної оригінальності, архетипів, правової ментальності історичної української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко, І. В. Дмитрієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/28_PRNT_Pravo/53254.doc.htm
7. Цимбалюк М. М. Цивілізаційна цінність права у демократичному суспільстві / М. М. Цимбалюк // Право України. – 2003. – № 2. – С. 65-69.
8. Штурцев Ю. Ю. Антропология права як форма наукової діяльності / Ю. Ю. Штурцев // Проблеми філософії права. – 2006-2007. – Том IV-V. – С. 193-199.

О. М. Литвинов

*кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права, історії та культурології
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

АПЕЛЯЦІЯ ДО РОЗУМУ І КУЛЬТУРИ: ЩОДО СПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСТВА НЕ ВТРАТИТИ ЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ (культурно-антропологічні міркування в правовій площині)

Для філософії права тема цінностей є своєрідною загальною з соціальною філософією «мелодією» зі значним психологічним «акцентом» у надзвичайно складній симфонії спільного звучання суспільних наук. Втім, сьогодення вимагає постійного звернення до політології, особливо в країнах з невизначеними або перекруче-

ними ціннісно-смісловими домінантами розвитку завдяки тиску й агресивності політичного мислення: штучні дисонанси стають уже природними, а надскладність звучання посилюється додатково поліфонією смислів, які, до того ж, попередньо вираховуються «в заданому напрямку». Але мелодія звучить і намагається не втратити свого щирого людського джерела, тобто, з одного боку, ми споглядаємо позитивний в цілому процес набуття філософією права тієї ваги і значення, які вона мала для юриспруденції і для соціальних наук в цілому сто років тому, а саме: на фундаменті філософської рефлексії розбудовувалися найбільш вагомі концепції навіть у таких специфічних юридичних галузях знань, як, наприклад, державне право. З іншого боку, сучасна ситуація постмодерну розпорошує ціннісні орієнтири й методологічні спроби пояснень і поточних, й історичних подій та процесів, що надто ускладнює розуміння пояснень і самих пояснювальних принципів, особливо коли навіть термінологічно втілюються не прямі, а умовні, іноді навіть протилежні смисли, а ці штучні побудови і дисонанси буття примушує вважати за природні, людські. Для країн пострадянського простору ці перекручення ціннісних смислів звичайно пояснюються «тоталітарним минулим», але таке пояснення не може бути визнане задовільним, оскільки, у логічному плані, воно не є достатнім стосовно обсягу понять, що їх характеризують (та, відповідно, явищ), а в плані історичному спростовуються прикладами Італії та Німеччини, особливо останньої.

Ціннісно-сміслові мімікрії, що заповняють правову реальність нашої країни, мають свої коріння у загальнокультурному контексті і, скоріш за все, їх надто багато, щоб будь-який з них міг претендувати на значущість єдиного. Втім, деякі можна назвати головними, зважаючи на розповсюдженість та інтенсивність впливу як у нас, так і в світі. Термінологічно ми будемо спиратися на поняття, що їх було сформовано у філософії XX століття, і які, як удається, досить вдало можуть відбити ті процеси, що набирають обертів і визначають уже обличчя України. Це поняття «закрите суспільство» та «відкрите суспільство» (А. Бергсон та К. Поппер) та «ринковий фундаменталізм» (Дж. Сорос). Слід віддати належне блискучим за стилем розвідкам французького Нобелівського лауреата, зокрема його дослідженню «Два джерела моралі та релігії», де він і визначає «закрите суспільство» як таке, що тільки-но виокремлюється з природи, порівнюючи його з мурашником, у «відкритому суспільстві» переважають люд-

ські – гуманітарні – принципи співіснування з постійно зростаючим значенням окремої особи [1, 288-292]. Втім, як удається, критичний раціоналізм англійського філософа і методолога науки є більш дієвим з багатьох точок зору, для нас достатньою може бути його принципова оцінка і тоталітаризму (який він оцінює однозначно негативно), і марксизму (до якого він висловлює й певну повагу, але це стосується вчення самого К. Маркса) [2, 378-389]. Тут доречно також відзначити аналогічне ставлення до постаті засновника «наукового комунізму» й Дж. Сороса, який досить високо оцінює його та Ф. Енгельса заслуги як економістів і критиків капіталізму [3, 25]. Звичайно ж, він не приєднується до ідеологічної складової цього вчення, але гуманістичну складову і більш конкретні висновки стосовно неминучих криз капіталізму оцінює як досягнення, які мають значення і сьогодні. Висуваючи тезу щодо руйнівної ролі неконтрольованих з точки зору нормативних надбань людської культури «ринкових сил», видатний філантроп звертає увагу саме на їхній негативний вплив на цінності: моральні, естетичні, родинні, цінності «інтелектуального розвитку» [3, 24]. Маємо відзначити, що хронологічно це такий собі поступ у справі переведення гуманістичних цінностей (тобто: людина як творець і водночас головна цінність культури і світу взагалі) у сферу соціальності з урахуванням і біологічної складової поняття «людина». Відома абстрактна раціональність теорій природного права XVII – XIX століть долається через доповнення трагічного досвіду і розширення сфер як раціонального, так і ірраціонального у філософській думці XX століття. Людський Розум знецінювався в зіткненні зі спрощеними формами буття «закритого суспільства», що відроджувалися в результаті культурних катастроф (наслідків воєн), оскільки в ситуації елементарного виживання більшої ваги набували цінності біологічного гатунку. А в праві перевага сили над справедливістю і свободою нівелює раціональні його підмурки, вироблені культурою і знов фактично легітимує дії та способи вирішення проблем, які було винесено за її – культури – межі і кваліфікувалися як кримінальні. Фактично «ринковий фундаменталізм» є одним з проявів культурного примітивізму і його перевага в ціннісних орієнтаціях у країнах з більшою кількістю ознак «закритого суспільства» ніж ознак «відкритого суспільства» призводить й до криміналізації всіх сфер життя, яка починає сприйматися як щось нормальне, навіть нормативне. Вираження це знаходить у дивному з формально-

логічної точки зору, але прийнятною з позиції пост-модерного «розпорошення» ціннісних орієнтирів поєднанні видатного раціонального досягнення культури – грошей як універсальної форми обміну та архайчних ірраціональних способів спілкування і взаємодії, що спираються на кровно-родинні відносини та примітивний примус. Набуття фактичного статусу нормативності такої поведінки в країнах пострадянського простору, зокрема в Україні, надає майже всьому вербальному термінологічному ряду вираження правового мислення відверто карнавального характеру, а правосвідомості в цілому – характеру механістично-технологічного, де обов'язковим інгредієнтом такої «машини» є те, що в фольклорі відбито у відомому прислів'ї: «не підмажеш – не поїдеш» (а в фольклорі, як відомо, відбиваються завжди сутнісні речі). Гроші, а не справедливе рішення – у правосудді чи в адміністративній установі, гроші, а не знання та хист – в освіті чи зовнішньо конкурсних змаганнях тощо стають заміником прагнень, почуттів, рішень, досягнень та можливостей у різноманітніших ділянках та сферах діяльності. І головною політичною зброєю «грошової диктатури» (в термінології О. Шпенглера), є демократія, а в цілому капіталізм, як боротьба техніки і грошей, і соціалізм як боротьба права і грошей: і там, і там перекидаються смисли (Шпенглер говорить «уявлення»), що робить і поняття, і навіть закони також перекинутими [4, 1338-1339]. Нагадаємо, що це й стає значною мірою причиною вмирання культур за Шпенглером, а за Поппером такі перекинуття (чи то свідомі, чи то несвідомі), як результат недостатності впливу критичного мислення, є наслідком відсутності індивідуальної відповідальності, що знецінює всі культурні досягнення взагалі. Для права це підміна його «диктатурою грошей» або редукування до можливості використання сили, тобто втрата ціннісних орієнтирів призводить фактично до втрати самого права, навіть якщо воно мов би існує: втрата смислів та невідповідність їм вербальних втілень призводить до такої собі віртуальності права й відповідних соціальних установ тощо. Сутність такої аксіологічної мімікрії можна вбачати в різноманітних термінологічних втіленнях фактичних цінностей «закритого суспільства», якими сьогодні є абсолютизація ринкових відносин («диктатури грошей»), що набуває тотального характеру, замінюючи загальні цінності єднання (солідарності), навіть яким культура надала нормативного характеру, частковими цінностями обміну та його результатів. Ілюзії загально-

сті останніх базуються на тотальності їхнього проникнення фактично у всі сфери життя, однак вони не можуть не залишатися фіктивними в системі відносин культури, оскільки остання всі свої умовності соціального виробляла на основі раціональних (до того ж, орієнтованих на високі, шляхетні суспільні ідеали), а значна частина названих видів обміну має основу ірраціональну (до того ж, орієнтовану на низькі, тваринні спрямування зусиль). Як правило, навіть формально останні перетинають межу культурних нормативів, набуваючи кримінального характеру, оскільки порушується природна єдність аксіологічного та логічного у праві [5]. Осмислення правових систем, включаючи роль національних традицій, у контексті ступеня «закритості» чи «відкритості» суспільства, дозволяє робити висновки не тільки про необхідність урахування ментальності народів і усвідомлення реального стану та рівня правової культури [6], а й апелювати до суто людської, тобто культурної якості – раціональності, завдяки якій долається агресивність інстинктів біологічного гатунку, що лежить в основі кримінальності. Іншими словами, раціональність має бути не абстрактною, а критичною, коли точкою відліку і водночас метою, якій підкорюються всі сфери буття є персону, тобто особистість або людина як носій культури і головна культурна цінність. Через «персону» долається й безособистисність «індивіда» часів Просвітництва, й антигуманність «героя» наступних часів. Об'єктивною основою цього є наявна вже технічна персоніфікація комунікативного характеру (насамперед Internet), суб'єктивною основою – підвищення освітнього рівня населення (також на планетарному рівні). Тоді, через раціональне (розумне, людське, культурне) подолання примітивно-біологічних обмежень «закритого суспільства» може реально актуалізуватися відомий глобальний проект І. Канта [7], але за умов абсолютизації цінності персони, тобто кожної людини.

Література

1. Бергсон А. Два источника морали и религии : пер. с фр. / А. Бергсон ; послесл. и примеч. А. Б. Гофмана. – М. : Канон, 1994. – 384 с.
2. Поппер, Карл Раймунд. Открытое общество и его враги : пер. с англ. / Карл Раймунд Поппер. – Т. 1: Чары Платона. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – К. : Ника-Центр, 2005. – 800 с.
3. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) : пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін / Дж. Сорос. – К. : Основи, 1999. – 259 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы : пер. с нем. / О. Шпенглер. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 1376 с.

5. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві / О. О. Бандура. – К. : Вид-во Нац. акад. внутр. справ України, 2010. – 200 с.
6. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Н. Оборотов. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – 280 с.
7. Максимов С. І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – Том IV-V. – К.-Чернівці, 2008. – С.17-23.

Ю. Н. Оборотов

*доктор юридических наук, професор,
зав. кафедри теорії державства и права
Національного університета
«Одеська юридическа академія»,
член-корреспондент Національної
академії правових наук України*

УРОВНИ ПОСТИЖЕНИЯ ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Изменение роли субъекта права в правовой сфере, в частности, проявляется в развертывании аксиологических исследований в юриспруденции. Между тем, появляются утверждения, что ценности – это не предмет юридической теории, а право – не сфера ценностей вообще [1, 183, 185].

Таку позицію известного философа права можно объяснить традицией отношения к праву в общественном сознании, когда ему отказывали в ценностной характеристике. Вспоминается известный тезис «веховцев», представленный Б. А. Кистяковским, о том, что право не может быть поставлено рядом с такими ценностями как научная истина, нравственное совершенство, личная святость, а его относительность дает повод определять так низко его ценность. Более того, «русская интеллигенция никогда не уважала право, никогда не видела в нем ценности» [2, 109-110]. И показателен вывод Б.А. Кистяковского, что русская интеллигенция должна прийти к признанию наряду с абсолютными ценностями личного самоусовершенствования и нравственного миропорядка – ценностей относительных, в частности, самого обычного, но прочного и ненарушаемого правопорядка [2, 135].

По-видимому, многие вопросы общей теории права и философии права лежат на разграничении сферы правосознания, которую многие философы права рассматривают в качестве своей вотчины. Между тем, правосознание содержит в себе положения, которые со-

ставляют бытие догмы права: правовые категории, правовые аксиомы, правовые презумпции, правовые определения и многое другое, обеспечивающее существование правовой жизни общества. Такими же компонентами правосознания выступают и правовые ценности.

В рассматриваемом аспекте следует согласиться с В. А. Бачининым, что существует теоретическая целесообразность выделения двух ипостасей правосознания – естественно-правового и позитивно-правового. Именно естественно-правовое правосознание содержит незыблемые запреты и безусловные ценности, в отличие от позитивно-правового правосознания, опирающегося на сформулированные людьми основания и относительные ценности [3, 323, 325].

Думается, что естественно-правовое сознание – это, прежде всего, сфера философии права, в то время как позитивно-правовое сознание – это сфера общей теории права (общетеоретической юриспруденции).

Для правовой социализации и правового воспитания важнейший аспект правосознания связывается с понятием правовой идентичности, которая рассматривается в качестве ведущей в структуре правокультурных ценностей. Не случайно пробуждение правосознания граждан связывают с формированием правовых ценностей, менталитета и типа социальной самоидентификации [4, 49].

Правовая идентичность не может не быть сориентированной на определенную систему правовых ценностей, правовых традиций, специфических нормативных целостностей (законов, кодексов, основ, конституций).

Как отмечает С. С. Алексеев, одна из главных проблем правовой теории – это проблема тайны права, которая скрыта в гуманистической заряженности правовой материи. За юридическими конструкциями находится «второй план», выражающий правовые идеи, отображающие продвинутые социальные ценности, а объективированный разум отображает фундаментальные правовые ценности (особые нормативно-правовые построения социального регулирования, специфические правовые идеи и принципы, юридические конструкции во всех их разновидностях) [5, 224, 229-238].

Нельзя не согласиться с С. С. Алексеевым в том, что юридическая наука (юриспруденция) не только оказывает воздействие на мир права, но и является его важнейшей составляющей начиная с Древнего Рима, где начало развиваться первородное юридическое мышление,

концентрируясь в устойчивых представлениях сословия юристов, а в условиях современности сословие юристов через сферу правового мышления влияет на правовую жизнь общества [5, 241-244].

По мнению В. А. Бачинина, ценности, на которые ориентировано правосознание двух основных групп – ценности существования и ценности долженствования. К ценностям существования относятся жизнь, здоровье, свобода, собственность и др. (ценности-цели), а ценности-долженствования имеют инструментальный характер (ценности-средства). Лишь ценности-средства являются здесь правовыми. И вообще, все ценности, которые можно отнести к сфере права, выступают как ценности-средства [6, 213].

При рассмотрении проблематики правовых ценностей нельзя не учитывать, что современная аксиология выходит на новый этап своего развития. В частности, можно обозначить ценностный релятивизм постмодернизма, способный затрагивать не только теоретическое, но и практически-духовное отношение к миру и человеку, и в этом плане проявляется новое его соотношение с этикой, правом и религией. Не случайно в качестве особого уровня научного изучения ценностей предлагаются различные программы аксиометрии [7, 28].

О том, что сферой этики не может ограничиваться проблематика ценностей, писал еще Макс Вебер. В частности, он отмечал, что, наряду со сферой этики, существуют другие сферы ценностей, и эти ценности может подчас реализовать тот, кто берет на себя вину в этическом смысле. Так малодушием будет отрицать, что политические соображения часто противоречат требованиям этики [8, 562].

При этом, характеризуя юриспруденцию, М. Вебер указывал на ее специфику, где то, что является значимым в соответствии с проявлениями юридического мышления, отчасти принудительного логического, отчасти связанного конвенциональными данными схемами, и определяет ситуацию, когда правовые принципы и определенные методы их толкования заранее признаются обязательными. Иными словами, если хотят определенного результата, то такой-то правовой принцип в соответствии с нормами нашего правового порядка – подходящее средство его достижения [8, 720].

В учебнике «Философия права» под редакцией О. Г. Данильяна, правовые ценности рассматривают в качестве самостоятельных ценностей, существующих в трех формах: 1) общественные целевые

ценности и идеалы, присутствующие в правосознании как правовые идеалы, лежащие в основе правовых обязанностей (деонтологические правовые ценности): справедливость, свобода, равенство; 2) предметно воплощенные ценности как перевод правовых идеалов в правовую жизнь, которые получают свое закрепление в позитивных актах и реализуются в системе правоотношений; 3) личностные или экзистенциальные ценности, выступающие как идеальные представления о благах, правах и традициях их достижения, выступающие как авторитетные и общеобязательные установки правосознания личности [9, 163-165].

Как представляется, ценностный ряд в правовой сфере составляют два уровня: интеллектуальный и чувственный. Интеллектуальному уровню соответствуют правовые нормы (образцы поведения), юридические конструкции, правовые принципы, цели, средства. На чувственном уровне – эмоции (положительные – радость, восторг; отрицательные – страх, тревога), сомнения (неуверенность), вера (уверенность).

Любопытно, что в теистическом преподавании философии аксиология как учение о ценностях различного вида связывается с проблематикой смысла жизни, поскольку смысл жизни суть совокупность наиболее значимых для человека ценностей, которыми и ради которых он живет [10, 356-357].

О ценностно-смысловом фоне, создаваемом противоположностью права – неправом и его необходимости пишет В. А. Бачинин [3, 402-443].

В предисловии к переизданной монографии, посвященной рассмотрению права как ценности, ее автор П. М. Рабинович справедливо замечает о «неизбывной» актуальности проблемы ценности права, аргументированности собственной ценности юридического права и конструировании эмпирически фиксируемых показателей его ценности [11, VI].

Можно заключить, что, по-видимому, дальнейшее развитие аксиологии права будет происходить на двух взаимосвязанных уровнях: а) на уровне философии права с аналитикой естественного права и его системой абсолютных правовых ценностей; б) на уровне общетеоретической юриспруденции с анализом относительных правовых ценностей, складывающихся в позитивном праве, конкретной правовой целостности.

Литература

1. Малахов В. Міфи про правові цінності / В. Малахов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 180-186.
2. Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) / Б. А. Кистяковский // Вехи: Интеллигенция в России : сб. статей 1909-1910. – М. : Молодая гвардия, 1991. – С. 109-135.
3. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
4. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / За ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
5. Алексеев С. С. Избранное / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2003. – 480 с.
6. Бачинин В. А. Философия права : конспект лекций / В. А. Бачинин. – Х. : Консум, 2002. – 368 с.
7. Новейший философский словарь. – 3-е изд. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1280 с.
8. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
9. Філософія права : підручник / За ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.
10. Предин Д. Введение в философию : учебник для православных духовных школ / Д. Предин. – О. : Астропринт, 2005. – 536 с.
11. Рабинович П. Социалистическое право как ценность / П. Рабинович. – 2-е изд, стереотип. – О. : Юрид. літ., 2006. – 168 с.

И. Л. Вершок

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории и истории государства и права
Белорусского государственного университета*

ЦЕННОСТИ В ПРАВЕ: ЭМОЦИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Существующая в обществе исторически сложившаяся система ценностей с присущей ей иерархией и дифференциацией является одним из определяющих факторов, детерминирующих единство социума, а также его гармоничное развитие, основанное на дифференциации, социальной стратификации. На основе системы ценностей происходит интеграция отдельных индивидов в социальные группы и общности, а последних – в единую и целостную систему общества.

Параллельно с постоянно развивающейся объективно существующей ценностной сложно структурированной системой имеется внутренняя система ценностей, которая имманентна каждому члену общества как личности. Данная внутренняя и достаточно субъективная система формируется в процессе социализации индивида на

протяжении всей его жизнедеятельности как результат осознания и практического освоения явлений и предметов социальной действительности.

Данное осознание является сложным процессом восприятия, отражения, осмысления и выражения информации о явлениях и процессах окружающей действительности. Причем осмысление в данном случае предполагает сложную оценку получаемых извне социально значимых сведений, преломление их содержания через внутренний мир человека, его духовный и практический опыт существования в окружающей природной и социальной среде. В результате такого осмысления человек оценивает информацию, получаемую в процессе социализации, на предмет ее соответствия уже существующим собственным индивидуальным ценностям. В случае, если имеется ценностная корреляция, гармоничное сочетание между внешней и внутренней ценностными системами, индивид начинает воспринимать предлагаемую ему в процессе социализации информацию, включает ее в свою иерархию ценностей и выражает ее содержание в своем поведении.

Схожая ситуация имеет место в сфере социально-правовой действительности. На уровне теоретической абстракции, обусловленной практическими потребностями, параллельно существуют две относительно самостоятельные соотносимые и взаимосвязанные системы правовых ценностей: индивидуально-правовая и социально-правовая. Одна, имеющая в большей степени объективный характер, формируется исторически, обусловлена национальными этно-ментальными особенностями конкретного общества. Вторая, являющаяся более субъективной, заключается в индивидуально формируемой в сознании каждого индивида в процессе социализации группе правовых ценностей, обусловленных особенностями его субъективного восприятия и осмысления, а также зависящих от духовного и практического опыта освоения социально-правовой действительности. Осмысленные ценности в сфере права являются содержательным наполнением правосознания, имманентного в определенной степени каждому человеку со свойственной ему индивидуальностью.

Социально-правовые ценности подвергаются чувственно-опытному освоению. Так, восприятию соответствует чувственный, а осмыслению – рациональный уровень познания ценностей как эле-

ментов социально-правовой действительности. Освоенные и воспринятые в качестве правильных (соответствующих имеющимся внутренним убеждениям) ценности включаются в содержание правосознания и выражаются в социально значимых правовых идеях (являющихся основой для правовых принципов, которые в свою очередь предопределяют форму и содержание правовых норм), а также в возможных социально значимых деяниях юридического характера (действии или бездействии).

Процесс социализации представляет собой трансляцию социальных ценностей индивида в процессе коммуникации, от качества которого, в конечном счете, зависит его социально значимое поведение. В сфере социально-правовой действительности процесс социализации направлен на накопление, систематизацию, хранение и трансляцию информации о социальных ценностях при правовом просвещении, воспитании и образовании.

Смысловая основа понятий «просвещение», «воспитание» и «образование» заключается исключительно в процессе, деятельности по распространению, передаче, изложению, получению и усвоению информации в виде соответствующих сведений, знаний, умений, навыков или иного опыта о социально-правовых ценностях. Различия между просвещением, воспитанием и образованием могут выражаться только в неодинаковых разновидностях, сочетаниях и объемах указанных сведений или знаний и опытных данных, средствах их распространения, передачи, изложения, получения и полноты усвоения.

С учетом изложенного, просвещение более оправдано определить в значении деятельности, направленной на распространение сведений о социально-правовых ценностях. Воспитание должно сводиться к деятельности, связанной с распространением сведений, а также передаче умений, навыков и другого опыта правового поведения в соответствии с принятыми социально-правовыми ценностями. Образование означает деятельность по распространению сведений, изложению знаний, передаче умений, навыков и другого опыта о юридических ценностях в профессиональной сфере.

Необходимо учитывать следующие факторы, влияющие на качество и структуру правовой системы:

1. преемственность, учет исторического опыта формирования и развития национальной ценностной системы, объективно детерминирующей структуру и содержание конкретной правовой системы;

2. восприятие на суверенном государственном уровне международных и межнациональных правовых ценностей, выражающихся в соответствующих принципах и нормах, в соответствующую национальную правовую систему, должно исключать механическую имплементацию чужеродных, свойственных для иных национальных и (или) наднациональных систем ценностей. Необходима качественная переработка международных и межнациональных ценностных компонентов, включаемых в национальную правовую систему, применительно к особенностям национальной социально-правовой действительности и специфических этно-ментальных свойств ее восприятия, обусловленных содержанием национального правосознания.

Х. Бехруз

*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры права Европейского
Союза и сравнительного правоведения
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ И РЕЛЯТИВИЗМ ЦЕННОСТЕЙ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ДИАЛОГА ПРАВОВЫХ КУЛЬТУР

В настоящее время актуальным является вопрос исследования ценностей и ценностно-нормативных ориентаций представителей культуры, этноса, а также их влияния на ход развития цивилизаций, правовых систем и правовых культур. Изучением данного вопроса занимается аксиология.

Аксиология как философская дисциплина исследует категорию «ценность», ценностные аспекты всего спектра социальной, правовой, религиозной человеческой активности.

Существуют ли ценности, которые могли бы быть охарактеризованы как универсальные, общечеловеческие? Верно ли утверждение, что каждая цивилизация формирует свою уникальную и неповторимую систему ценностей? Или, может, истинны оба утверждения? Признание данного постулата предполагает нахождение ответов на следующие вопросы: какие ценности являются универсальными для представителей различных культур? Одинаково ли смысловое наполнение понятий, используемых для обозначения «общечеловеческих» ценностей в контексте различных цивилизаций? Поляризация мне-

ний философов, социологов, правоведов и представителей других наук обусловлена характером заданных вопросов. Принято условное деление сторонников различных подходов к трактовке ценностей на универсалистов, утверждающих существование неких безусловных, транскультурных ценностей, универсальных моральных норм, коренящихся в единой и неизменной, внеисторической человеческой природе (Платон, Кант, Гегель), и антиуниверсалистов, для которых характерно утверждение релятивизма всех моральных норм, поскольку они должны быть рассмотрены в контексте целеполагания и значимости для индивидуума, а также уникальности иррационального бытия человека. Позиция последних выражена в постнищезанской европейской философии (Фрейд, Юнг, Гуссерль, Хайдеггер).

Релятивизм представляет собой учение об относительности, условности и субъективности человеческого познания. Он также рассматривается как методологический принцип, состоящий в абсолютизации относительности и условности всякого знания, равно как и самого процесса познания. Принцип релятивизма предполагает признание зависимости реальности от познающего субъекта, а также утверждение своеобразия, замкнутости и несоизмеримости общественных, культурных и цивилизационных систем.

Понятие «ценность» отражает, прежде всего, свойство того или иного общественного феномена, направленного на удовлетворение потребностей и интересов индивида, группы людей и в целом общества. Данное понятие связано с понятием «потребности», классификация которых производится по различным критериям. Наиболее известной и признанной является иерархическая система классификации потребностей, приписываемая американскому психологу Абрахаму Маслоу. Составленная им диаграмма потребностей представляет собой пирамиду из пяти слоев, отображающих порядок возникновения тех или иных потребностей. Первый слой – витальные (жизненные потребности) – потребность в еде, питье и т. д. Второй – в безопасности. Третий – в принадлежности к какой-либо социальной группе. Четвертый – в признании. Пятый – в самовыражении.

Ценности или системы ценностей определяют основы человеческого бытия, его смысловое содержание, являются системообразующим фактором культуры, формируют мировоззренческую основу индивидуума и направленность его жизненных программ.

Как представляется, система ценностей имеет свою иерархию, которую можно соотнести с иерархией человеческих потребностей. Так, базовыми ценностями, которые можно охарактеризовать как первичные, соотнесенными с основными потребностями, составляющими основу выживания человека как биологического вида, являются жизнь и продолжение рода. При удовлетворении базовых или первичных потребностей возникает потребность в принадлежности к социальной группе, а после – потребность в признании. Это этап осознания человеком себя как личности. Именно на этой ступени речь идет о человеке как о социальном существе. Для человека становятся значимыми социальные, экономические, политические ценности – семья, собственность, причастность к властным структурам общества и т. д., а также происходит осознание необходимости морально-этических, религиозных и правовых норм, основанных на этих ценностях, регулирующих различные стороны жизни членов социума. Первая глубокая дифференциация человеческого общества, ценностных ориентаций его индивидов и смыслов, которыми они наделяют понятие «ценности», происходит именно на данном этапе.

Потребность в самовыражении завершает собой процесс формирования зрелой личности. С этим этапом можно соотнести этап осмысления человеком своей системы ценностных координат, и, как следствие, не только понимание различной степени значимости и роли тех или иных ценностей в его жизни и жизни других людей, но также понимание их глубинного смысла, предназначения и возможность наделения новым смысловым наполнением ценностей, составляющих основу не только его социальной активности, но и самого бытия. Ценности, которые становятся для человека значимыми на данном этапе, определяют его духовный и творческий потенциал, способность к выживанию и эволюции всей культуры.

Итак, значимость базовых, первичных ценностей – жизнь, безопасность, продолжение рода не зависит от принадлежности к какой-либо культуре либо социальной группе. Социальные, политические, экономические ценности являются результатом социализации человека, дифференциация общества неразрывно связана с данной группой ценностей. Универсализм этих ценностей относителен – они имеют различную значимость для разных людей. Понятия, обозначающие эти ценности, могут иметь разное толкование в контексте различных культур. Ценности, возникающие на этапе удовле-

ния «высших» потребностей человека, стимулируют личность к рефлексии над основаниями своих ценностных ориентаций, наделению их новыми смыслами, что является залогом развития культуры.

Таким образом, ценности представляются как в виде универсальных понятий, когда речь идет о человеке, как о биологическом виде, так и в виде относительной, релятивной величины, при рассмотрении человека как социального существа, сформированного определенной культурой.

Переходя к рассмотрению проблем диалога правовых культур, необходимо осознавать, что присущие им правовые ценности сформированы религиозными и культурными ценностями, составляющими основу той или иной цивилизации и культуры. Базовые ценности в силу одинаковой значимости для любого индивида, а также одинакового смыслового наполнения, могут претендовать на статус универсальных, «общечеловеческих». Однако различное отражение идеи универсальных ценностей в системе позитивного права различных государств обусловлено их различными концепциями, которые по-разному интерпретируют происхождение, предназначение и высший смысл реализации этих ценностей. Так, западная традиция права сформирована переосмыслением роли и места религии в жизни человека, что привело к абсолютизации человеческого мышления и придания ему статуса инстанции, способной самостоятельно создавать моральные и правовые нормы. Рамки, ограничивающие возможность реализации ценностей, в роли которых выступают права и свободы человека, являются результатом консенсуса индивидуумов. Исламские правовые традиции сформированы религиозными предписаниями, закрепленными в Коране и сунне, а также являют собой результат богословского толкования религиозных положений. Рамки реализации любых прав и свобод установлены шариатом. Таким образом, в западной и исламской правовой традиции существует различное понимание источника права – Откровение или человеческий разум. Антропоцентризм европейской культуры утверждает ценность жизни как таковой, а права человека как личности занимают приоритетное место в шкале ценностей. В соответствии с исламской концепцией, жизнь является величайшим даром человеку и средством реализации высших ценностей ислама, которыми являются религия и вера.

Важность исследования ценностей обусловлена, не только их значением в формировании регуляторов жизни общества – морально-

етических, релігійозних, правових, но і тем, що вони обумовлюють різну роль цих регуляторів в різних суспільствах. Право є цінністю, усваюваною людиною в процесі соціалізації, і також може мати різну ступінь значимості і різне смислове наповнення. Говорячи про регулятивну функцію права, необхідно враховувати такий найважливіший фактор, як відношення до нього в тому чи іншому суспільстві як способу регулювання різних сторін життя соціуму. Саме таке «розуміння права», т.є. усвідомлення індивідом місця, яке займає право в структурі правової системи, може виступати як критерій класифікації і типології правових культур – якщо право є головним регулятором суспільних відносин, мова йде про західні правові системи. Там, де право, його зміст і функціональне призначення визначаються іншими факторами – релігійними, етичними, мова йде про незахідні правові системи.

Таким чином, універсальними цінностями для будь-якої цивілізації є лише ті цінності, які складають основу життя людини. Що стосується релятивізму правових цінностей, то він обумовлений різницею цивілізаційних основань тієї чи іншої культури. Цінностям, які є результатом соціалізації, продуктом культури, в повній мірі притаманний релятивізм, оскільки вони мають різне смислове наповнення, їх реалізація сприяє досягненню різних цілей.

Н. М. Крестовська

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

БЛИСК ТА ЗЛИДНІ ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ

З другої половини і особливо з останньої третини ХХ століття у вітчизняній юридичній науці країни проявився відчутний інтерес до ціннісної проблематики (монографії та статті С. С. Алексєєва, О. А. Лукашевої, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича). У період перебудови та ранній пострадянський період вона почасти заповнила нішу, що виникла після відмови від абсолютизації марксистської теорії права. Аксиологічний підхід до права – це свого роду замісна терапія після краху марксистського нормативізму і пов'язаних з ним уявлень про державно-правові

закономірності. У цьому річизі слід сприймати твердження М. С. Розова про конструктивну аксіологію як третій шлях – альтернативний як відродженню консервативно-релігійного інструментарія, так і захопленню постмодерністською методологією, що є характерним для сучасної вітчизняної філософії та соціогуманітарних наук взагалі [1, 5-6]. Крім того, на його думку, ціннісна свідомість, здатна до подолання міжкультурного і соціального протистояння, може стати світоглядною основою на досить тривалий період [1, 45].

Слід погодитись з П. П. Гайденом, яка відзначає ціннісну спрямованість розумної волі будь-якої людини. Не тільки пізнавальна, але і будь-яка людська діяльність передбачає як свою умову прагнення реалізувати ті чи інші цілі і цінності [2, 493]. Ціннісна установка ученого і наукового співтовариства у цілому відіграє суттєву роль у процесі пізнання, навіть якщо вона чітко не відрефлектована.

В межах цього повідомлення поставлена мета – виявити реальні можливості та межі застосування аксіології як методологічного підходу та концепту у сфері юриспруденції.

На нашу думку, переваги аксіологічного підходу у сфері академічної юриспруденції полягають, передусім, у тому, що він надає дослідникові можливість побачити у праві щось більше, ніж тільки норми, що інтуїтивно відчувалося навіть прихильниками позитивістської теорії права (досить згадати основну норму у Ганса Кельзена). Безперечним є твердження про цінність права як ідеального порядку відносин між людьми, як найбільшого досягнення людської цивілізації, нарешті, як інструменту досягнення цілей людини, соціальної групи, суспільства у цілому, хоча строго науково, скоріше, можна говорити не стільки про цінність, скільки про ефективність цього інструменту.

Право є інструментом з двома лезами; засобами права може чинитися не тільки справедливість та правосуддя, але й несправедливість, прикладів чому повно як в історії людства, так і в сучасному житті. І посилення на те, що така несправедливість є законною, а не правовою, є слабким аргументом. Адже закон для права грає ту ж роль, що і право для соціальних цінностей, а саме юридично оформлює його. Жорстокість та антигуманність унормовувалися не тільки законом (державним велінням), але й стихійно складеним звичаєм, рішенням народного суду тощо. З правовим прапором у руках діяли і суд інквізиції, і сталінські трійки.

Тому, застосовуючи аксіологічний підхід, дослідник має бути обережним, аби не впасти у прірву правового фетишизму. Слід пам'ятати, що наукове знання (номологічне) та знання про цінності (ідеографічне) мають суттєві відмінності. Сфера цінностей – це сфера належного (принаймні такою традиція сприйняття цінностей у вітчизняній науці [3, 19-20]), а наука – це сфера істинного. Зрозуміло, що у кожного науковця є ціннісні установки, але вони не повинні впливати на пошук істини. Нерідко аксіологічний підхід зводиться до подібної до релігії аксіоматичної установки розглядати досліджуваний об'єкт з позиції його ж цінності. Інакше кажучи, відповідь дається перш, ніж буде отримано рішення і навіть поставлено завдання. Перефразуючи відомий вислів Аристотеля, слід висунути гасло: «Аксіологія мені друг, але найкращим другом є істина».

Зважаючи на розмаїття юридичних наук, відмінності у їхніх завданнях, різний ступінь абстракції у вироблених ними концептуальних ідеях, можна зробити висновок про залежність обсягу аксіологічного підходу у системі методології конкретного дослідження від рівня теоретичних узагальнень у ньому. Очевидно, що найбільш придатним цей підхід є для філософсько-правових студій, націлених не стільки на пошук істини, скільки смислів досліджуваних явищ.

Аксіологічний підхід у праводержавознавстві є релятивістським. В цьому полягає ще одна складна для повсякденного застосування властивість аксіології. Філософи права стверджують наявність різних «наборів» правових цінностей і цінностей права, вже не кажучи про соціальні цінності (у сучасній літературі є більше 200 визначень цього феномена). Твердження про наявність тих або інших цінностей, є нерідко таким, що не витримує елементарної верифікації. Наведемо приклад з дисертації М. С. Балаянца. До так званих вузлових цінностей західної правової культури він відносить особистість, честь, порядок, нормальність, суспільне благо, а до вузлових цінностей російської правової духовності – колективність, гідність, гармонію, справедливість, суспільну мету, повинність [4, 19-20]. На фоні високих парканів приватних володінь в Росії (і Україні), небачених на «індивідуалістичному» Заході, особливо вражає сентенція автора про прилюдний характер індивідуального правового життя росіян.

Для пояснення розбіжностей у переліках та ієрархізації цінностей звичним є звернення до цивілізаційного підходу, відхрещення від європоцентризму та акцент на різне сприйняття правових цінностей

різними народами та іншими спільнотами [5]. Якщо врахувати, що цивілізаційний підхід сам по собі є доволі релятивістським, оскільки численні «цивілізаціонщики» так і не домовились про кількість та локалізацію цивілізацій, то й з цього боку ціннісний підхід не є виправданим як універсально придатний.

Але якщо сам критерій дослідження є невизначеним, то чи є сенс його застосовувати, наприклад, у вузькоприкладних юридичних дослідженнях, де думка дослідника не сягає глибин осягнення фінальних смислів права, правового життя, правової культури тощо? Чи не обернеться надмірна ставка на ціннісні характеристики досліджуваного явища сповзанням до антинормативності? Адже непоодинокими є вислови, що, мовляв, право міститься зовсім не в нормах, а у цінностях (про які, до речі, не домовилися остаточно). Між тим, згадаємо слова видатного радянського юриста М. Г. Александрова «Дух закону – в його букві!».

То чи є якийсь сенс у правовій аксіології? Так, безумовно, якщо перестати шукати у праві містичні ірраціональні риси, а розглядати його як соціальний інструмент, володіти яким має кожен. Видається, що у цьому сенсі аксіологічний інструменталізм логічно доповнює потребовий підхід у вивченні права.

З позицій правового виховання утвердження цінності права є прекрасним засобом для звеличення права в суспільній свідомості. Глибокою виглядає думка В. П. Малахова про те, що за своєю природою цінність – особливий стан людини, даності правосвідомості. «Ціннісний стан – це готовність (духовне приготування) людини до життя серед інших людей, у суспільстві, у світі, яка завжди постає як заданість будь-якому окремому відношенню людини з іншими людьми, з предметним світом» [6, 182]. Особливо, якщо врахувати, що у минулому м'яко (а часом і агресивно) культивувався правовий негативізм, і рішення чергового з'їзду КПРС подавалися радянською пропагандою як більш значущі, ніж навіть приписи конституції.

З позицій правотворчості і правозастосування поняття цінностей права може виступати як орієнтир у подальшому удосконаленні права. Наведемо такий приклад. Поки що ми не можемо, за відсутністю відповідного законодавчого врегулювання, говорити про справжнє відновне правосуддя. Але усвідомлення його цінностей (якими суспільна та особиста злагода, толерантність, вичерпання конфлікту, увага до потреб жертви, потреби правопорушника тощо)

правозастовниками, передусім, суддями, дає можливість використовувати його цінності в судовій практиці.

У підсумку зазначимо, що на нашу думку, аксіологічний підхід є найбільш придатним для застосування у філософії права, яка не шукає конкретну істину (на відміну від науки), що ж стосується інших галузей юриспруденції, то оцінка допустимості і доцільності застосування аксіологічного підходу має будуватися за принципом доцільності. В юридичній же практиці аксіологічні поняття можуть використовуватися з метою утвердження верховенства права та правопорядку, оскільки вони є фігурою нормальної правосвідомості особистості.

Література

1. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии / Н. С. Розов. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1998. – 292 с.
2. Гайденко П. П. Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
3. Музыка О. А. Ценностно-оценочный фактор в контексте социосинергетической парадигмы / О. А. Музыка. – Ростов-н/Д : изд-во Рост. ун-та, 2006. – 240 с.
4. Балаянц М. С. Фундаментальные правовые ценности современного общества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / М. С. Балаянц. – М., 2007. – 25 с.
5. Моисеев С. В. Азиатские ценности и права человека: некоторые теоретические аспекты дискуссии / С. В. Матвеев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті : <http://www.philology.ru/marginalia/moissev2.htm>
6. Малахов В. П. Міф про правові цінності / В. П. Малахов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 180-186.

С. А. Калинин

*кандидат юридических наук, доцент,
зав. кафедрой теории и истории государства и права
Белорусского государственного университета*

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП В ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Представления о ценностях лежат в основе любой цивилизации, культуры, общества и т. д. Различия в таких представлениях порождают различия цивилизаций и культур, обществ и государств, а их изменения обуславливают трансформацию общества. В итоге мы можем констатировать аксиологическую, а также связанные с ней антропологическую и мировоззренческую окрашенность *любого*

права и государства¹. Это требует при принятии публичной властью определенного управленческого решения учета и понимания заложенных в его основу аксиологических, антропологических, мировоззренческих и культурных принципов. В этом контексте следует согласиться с мнением Н. Я. Данилевского о вредности и нежелательности переноса цивилизационных стандартов на иную почву [2].

Следовательно, выявление доминирующей аксиологии и ее исходных положений является одним из важнейших внеправовых, но значимых для юриспруденции вопросов. Внешность и нерелексированная аксиоматичность аксиологических установок по отношению к правовой системе требует использования метода системного анализа. Данный метод позволяет описывать право как сложносоставной феномен (внутренняя системность), а также как элемент систем более высокого уровня (внешняя системность). При этом закономерности большего уровня абстракции и системности обуславливают закономерности меньшего уровня, выступая по отношению к ним изначально заданными аксиомами и условиями, в то время как обратное влияние значительно слабее.

Достаточно традиционным для права является описание его в качестве формально замкнутой системы, обладающей собственной логикой развития с одновременным игнорированием внешних воздействий на право (позитивизм и его направления). При таком описании, на наш взгляд, следует учитывать теоремы К. Гёделя о неполноте формальных систем. Согласно указанным теоремам в любой достаточно сложной непротиворечивой теории существует аксиоматическое утверждение, которое средствами самой теории невозможно ни доказать, ни опровергнуть (первая теорема о неполноте). При этом непротиворечивость достаточно богатой теории не может быть доказана средствами этой теории (вторая теорема о неполноте) без привлечения другой более мощной формальной теории, что ставит проблему непротиворечивости уже этой последней теории.

Сказанное подтверждает вывод о том, что любая государственная и правовая система в этом контексте должна опираться на ряд нерелексированных в рамках юриспруденции внеправовых аксиом, в том числе аксиологических. Именно аксиология, перенесенная в

¹ Степень окрашенности может быть очевидной либо неочевидной, сильной либо слабой и т. д. См.: [1].

политико-правовую сферу, задает мировоззренческие стандарты отношения к человеку, допустимости либо недопустимости применения к нему каких-либо мер и т. д. Одновременно признание права формально замкнутой системой возможно лишь при наличии *консенсуса* по поводу внешних по отношению к праву систем и характеризует перенос познавательных проблем на иной уровень. Отсутствие такого консенсуса является не только научной проблемой, но и порождает определенные социальные настроения.

Рассмотрение государства и права как открытых систем, в которых внешнее внесистемное воздействие влияет на их структуру и функции, позволяет изучать все проявления такого воздействия, описывать и учитывать процессы и состояния отражения государством и правом внешних феноменов. В таком ключе возможно изучение внеправовых факторов, определяющих содержание и сущность государства и права, в том числе аксиологии и мировоззрения.

Следовательно, с позиции аксиологии как одного из системообразующих факторов государство и право являются сложными саморегулируемыми и саморазвивающимися системами, так как взаимодействие исходных цивилизационных ценностей с внешними хаотично изменяющимися условиями его бытия порождают требования к изменению, саморегулированию и саморазвитию государства и права.

Таким образом, аксиология выступает важнейшей составляющей юриспруденции, однако влияние аксиологии на юриспруденцию неодинаково. С одной стороны, учение о ценностях может быть (но может и не быть) объектом общетеоретической юридической рефлексии. В последнем случае сложившиеся на уровне мировоззрения ценностные нормы просто заимствуются из иных сфер знания (богословие, философия и т. д.) на уровне внеюридических методологических аксиом и установок. Это характерно для стабильного развития истории и науки.

Аксиология становится предметом в том числе юридической рефлексии в случае социальных трансформаций и соответствующих им «научных революций» (смен теоретико-методологических парадигм исследования), когда новое понимание ценностей требует изменения всех социальных систем, либо когда изменившиеся социальные отношения нуждаются в новой ценностной легитимации.

В настоящее время проблемы аксиологии как методологического принципа в юриспруденции вновь приобретают актуальность.

С одной стороны, это вызвано доминированием концепции прав человека, западное понимание которой агрессивно навязывается в качестве единственно правильного образца и общечеловеческого достояния. С другой стороны, современность характеризуется мировоззренческим аксиологическим конфликтом, который разворачивается в рамках бескомпромиссной и жесткой борьбы либерализма и традиции [3; 4]. Как отмечалось выше, либеральная аксиология и антропология, будучи заложенными в основу глобализации и наиболее полно выраженными в Гуманистических манифестах [5; 6; 7], разрушают традиционную идентичность, весьма активно реализуясь на международном уровне.

Таким образом, вышесказанное свидетельствует о важности аксиологических начал в современном праве и позволяет квалифицировать их в качестве методологического принципа в юриспруденции, актуальность которого обусловлена глобальным кризисом и глобальным мировоззренческим конфликтом. Данный принцип инструментально основывается на использовании юриспруденцией в качестве внешнего системообразующего фактора представлений о ценностях, сложившихся в русле определенного мировоззрения (религии) как критерия понимания надлежащих либо ненадлежащих моделей социального поведения.

Литература

1. Тихомиров Л. А. Религиозно-философские основы истории / Л. А. Тихомиров. – М. : Айрис-Пресс, Лагуна-Арт, 2004. – 688 с.
2. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Терра-Кн. клуб, 2008. – 702 с.
3. Кирилл (Гундяев), митр. Смоленский и Калининградский. Норма веры как норма жизни. Проблема соотношения между традиционными и либеральными ценностями в выборе личности и общества / Кирилл (Гундяев), митр. Смоленский и Калининградский // Церковь и время. – 2000. – № 2 (11). // Церковь.ру [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.cerkov.ru/preview/1909>. – Дата доступа: 5.11.2011.
4. Ратцингер Й. (Бенедикт XVI) Ценности в эпоху перемен. О соответствии вызовам времени / Й. Ратцингер (Бенедикт XVI). – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 163 с.
5. Гуманистический манифест 2000. Призыв к новому планетарному гуманизму // Российское гуманитарное общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanism.ru/manifest>. – Дата доступа: 5.11.2011.
6. Гуманистический Манифест I // Российское гуманитарное общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanism.ru/gm1.htm>. – Дата доступа: 5.11.2011.
7. Гуманистический Манифест II // Российское гуманитарное общество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanism.ru/gm2.htm>. – Дата доступа: 5.11.2011.

М. А. Дамирли

*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры права Европейского
Союза и сравнительного правоведения*

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ПРАВОВАЯ НАУКА КАК ЦЕННОСТЬ

Как и многие другие проблемы науки, проблемы ценностного ее измерения в философии науки разрабатывались, в основном представителями естественных наук и на материале этих наук. Естественно, при этом не на должном уровне учитывалась специфика социально-гуманитарного, в том числе правового, познания, что актуализирует рассмотрение данной проблематики относительно правовой науки. Тем более, что в юридической литературе в концептуальном отношении указанная проблематика не изучена.

Проблема, касающейся взаимодействия науки и ценностей, достаточно многогранна. Поэтому, прежде всего, следует четко определить сферы пересечения науки и ценностей, установить потенциальные грани их взаимодействия.

Представляется, что для выявления возможностей взаимодействия между правовой наукой и ценностями, необходимо исходить из характеристики самой правовой науки. В настоящее время в числе последних могут быть выделены следующие:

- 1) правовая наука как форма мировоззрения;
- 2) правовая наука как форма общественного сознания;
- 3) правовая наука как научно-познавательный процесс, специфическая деятельность, направленная на получения нового знания;
- 4) правовая наука как результат процесса познания правовой реальности, система знаний об этой реальности;
- 5) правовая наука как социальный институт со сложной инфраструктурой (организация науки, профессиональные сообщества ученых, научные учреждения, различные средства коммуникации ученых и т. д.);
- 6) правовая наука как мощный фактор общественного развития;
- 7) правовая наука как неотъемлемый и важнейший сегмент культуры, как социокультурный феномен.

Рассмотрение правовой науки в ценностном измерении, безусловно, требует учета всех указанных сторон бытия правовой науки.

Иными словами, правовая наука в этом плане выступает как совокупность всех ипостасей бытия правовой науки: это и система правовых знаний, и научно-познавательный процесс, и научное образование (научный комплекс), и особая деятельность по получению правовых знаний со своими когнитивными и социальными институтами, собственными закономерностями, традициями становления и развития.

Исходя из особенностей этих сторон, можно выделять два аспекта взаимодействия, две сферы пересечения правовой науки и ценностей:

- 1) правовая наука как ценность;
- 2) ценности в правовой науке.

Если для первого аспекта важными являются такие характеристики правовой науки, как форма мировоззрения, форма общественного сознания, результат процесса познания правовой реальности, система знаний об этой реальности, фактор общественного развития, неотъемлемый и важнейший сегмент культуры, социокультурный феномен, то для второго аспекта – такие ипостаси правовой науки, как научно-познавательный процесс, специфическая деятельность, направленная на получения нового знания, социальный институт со сложной инфраструктурой (организация науки, профессиональные сообщества ученых, научные учреждения, различные средства коммуникации ученых и т. д.).

В рамках данной работы, в силу ограниченности ее объема, не имею возможности рассматривать оба аспекта взаимодействия правовой науки и ценностей, поэтому ограничусь лишь первым аспектом. Итак, зададимся вопросом: в чем проявляется особенность правовой науки как ценности?

В самом общем плане взаимодействие правовой науки и ценностей в рассмотренном ракурсе сводится к тому, что правовая наука сама как объект оценивания выступает ценностью для социума, в котором она возникает и развивается, и в этом качестве она (правовая наука) производит знания как о правовой реальности в целом, так и об отдельных правовых ценностях. В указанном качестве правоведение представлено всем комплексом правовых научных дисциплин.

Если в более или менее развернутом виде, то ценность правовой науки проявляется в производимых ею продуктах, важными из которых являются:

1) разрабатываемые ею обоснованные теоретические знания о самых насущных проблемах правовой жизни общества, о закономерностях процесса исторического развития права, о тенденциях и путях дальнейшего развития в правовой сфере;

2) вырабатываемые ею прикладные знания, а также знания о путях и методах эффективного использования научных правовых знаний в практических целях;

3) разрабатываемые ею методологические идеи и положения, выступающие предпосылкой и регулятором научного познания, включающие в себя эвристические моменты в научном поиске, и тем самым способствующие получению новых знаний;

4) необходимые научно-методические ресурсы для обеспечения юридического образования и правового воспитания;

5) опыт и квалификация ученых, которые выступают в роли экспертов при разработке основ правовой политики, при подготовке и реализации правового реформирования общества, проектов, выражающих ценности и т. д.

Производимые правоведением знания сами по себе выступают как самодостаточная ценность, так как не только несут информацию о важном объекте, но и являются результатами творческой деятельности субъектов познания по созданию теоретических моделей правовой действительности, через которые открываются объективные закономерности последней. Ценностное значение этих знаний определяются, с одной стороны, объективностью, полнотой отражения и глубиной раскрываемых ими связей, а с другой – эффективностью и результативностью внедрения их в практику. Все перечисленное служит важным показателем ценности правовых знаний.

Что касается роли науки по отношению к ценностям, то она находит свое отражение в изучении самих правовых ценностей, во влиянии правовой науки на ценности культуры. Место и роль правовой науки в «мире ценностей» (выражение А. Уайтхеда) или аксиосфере (по термину Л. Столовича) правовой культуры могут быть определены, исходя из получившего распространение в юридической литературе разграничения правовой культуры в широком и узком смысле. Как известно, правовая культура в широком смысле охватывает все правовые ценности; помимо законов, законодательной техники, юридической практики и правопорядка сюда относятся также правовая наука и находящееся с ней в неразрывной связи юридическое

образование. Отсюда не трудно заметить, что правовая наука выступает как правовая ценность и в этом качестве является структурным элементом правовой культуры.

Несомненно, от степени развитости правовой науки существенным образом зависит состояние правовой жизни общества. А правовая культура – это качественное состояние правовой жизни общества и в этом смысле можно согласиться с мнением о том, что «структура правовой культуры представляет собой не что иное, как структуру правовой сферы общественной жизни» (А. П. Семитко). Знание основных закономерностей функционирования и развития правовой системы общества приобретает особую актуальность в процессе ее реформирования. Правовая наука как исторически сложившаяся форма знания здесь выступает мощным трансформационным фактором. Безусловно, прав американский философ культуры Джемс Керн Фейблман, когда он в работе «Теория человеческой культуры» утверждает, что современная высокая культура должна явиться преимущественно культурой научного типа, причем как самого высокого из известных на сегодня ее типов, целью которого является непрерывное совершенствование будущего реально существующего мира. Действительно, если учесть, что, с одной стороны, становление гражданского правового общества невозможно без роста правовой культуры в обществе, а с другой – высокий уровень правовой науки является одним из условий (равным образом и показателей) развития правовой культуры, то задачи по строительству гражданского правового общества возвышают престиж правовых знаний, производством которых занимается правовая наука. Следовательно, высокий уровень правовой науки – путь в развитую правовую культуру. В этом плане именно правовая наука, скажу перефразируя Фейблмана, должна трудиться *над достижением правового строя, в котором все известные людям правовые ценности будут реализованы.*

Поскольку от состояния правовой науки зависят система и содержание преподаваемых дисциплин, постольку не вызывает сомнения ценность правовой науки для совершенствования юридического образования и тем самым для повышения профессионального уровня, а также профессиональной правовой культуры специалистов-юристов. Ее роль ценна и незаменима как в правотворческой и правоприменительной деятельности, так и при определении и реализации правовой политики в целом.

Тем не менее, следует констатировать факт не востребова-
ности научной продукции, кризиса недоверия к науке, переживаемым
в постсоветском пространстве. Забывается, что многое в обществе
в определяющей степени зависит от выхода науки на качественно
новый уровень познания окружающего нас мира.

Итак, суммируя все вышеизложенное, приходим к выводу, что
правовая наука как особый социокультурный феномен является
одной из важнейших правовых ценностей, и ценность ее в данном
ракурсе проявляется в производимых всем комплексом правовых на-
учных дисциплин продуктах.

В. В. Дудченко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КЛАСИЧНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

Історія і сучасний стан зарубіжної юридичної освіти засвідчує,
що її ключовою властивістю є класичність.

Класика (від лат. *clasicus* – зразковий, першокласний) – це зраз-
кові, видатні, загально визнані твори науки, літератури, мистецтва,
які мають неминущу цінність для національної і світової культури.

Що є неминущою і загально визнаною у європейській юридич-
ній освіті? Таким неминущим є підхід до права як до аналога спра-
ведливості. Ось що занотовано з цього приводу у Дигестах Юстині-
ана: «Тому, хто вивчає право, необхідно перш за все взнати, звідки
походить слово «право» (*jus* або *juris*). Право отримало свою назву
від (слова) «справедливість» (*justitia*)... Юриспруденція є наукою
про справедливе і несправдливе...

... Право є мистецтво благого і справедливого» [1, 83].

З такими настановами звертався юрист Ульпіан до студентів
правових шкіл класичного Риму. Вражає, однак, те, що приведені
висловлювання сприймаються такими, ніби Ульпіан звертається до
нас, сучасних юристів. Це і є класикою.

Досліджуючи витоки правової класики, варто відзначити на-
ступне. На Заході і сьогодні юристом високої культури визначається
той, хто вивчив римське право.

За період від 100 р. до н.е. до 300 р. н. е. римські юристи опублікували сотні книжок з права. Праці провідних юристів визнавали формою писаного права, комплексом текстів, які можна було тлумачити на рівні з законами імператора. Суттєво те, що обов'язковими для юристів-практиків були не слова, вжиті із тексту правознавцями, а ідея, що стояла за ними [2, 21]. Це було визнанням правової доктрини джерелом права.

У подальшій історії європейського права значне місце посідає рецепція римського права і зв'язане з нею право університетів, його автономність і універсальність. Викладання римського права відновили європейські університети. Першим західним університетом був університет у Болоньї (Італія, близько 1088 р.). Далі виникають університети у Сорбоні, Парижі, Віттенберзі, Гельдерберзі, та інших містах Європи. Програма університетського курсу права була скрізь однаковою: цивільне право Юстиніана. Основою університетського романського права було природне право (*jus natura*). Позитивне право (*jus positivus*) не викладалося впритул до XVIII ст.

Університетський професор вчив філософському методу пізнання природи права і його призначення у суспільстві. Цим методом були метафізика і зв'язана з нею теорія гештальта. У метафізиці обстоюється етичне або філософське поняття права, згідно з яким право має понад юридичне значення і самотність.

Найбільш виразно методологію і теорію європейського права виражає класичне вчення таких університетських професорів, як Кант і Гегель.

Кант, як класичний мислитель, за основу свого дослідження обрав теорію ейдосів Платона. Він відзначає, тому, хто прагне зрозуміти його філософію, треба навчитися розмежовувати у своєму пізнанні чуттєве і надчуттєве. «... Суто емпіричне вчення про право – це голова (подібна дерев'яній голові у басні Федра), яка можливо, чудова, але, на жаль, не має мозку» [3, 264-284]. Кант вважає свободу сутнісною, розпізнавальною ознакою права. Він відзначає: «Право – це сукупність умов, за яких вільна воля одного (особи) узгоджена зі вільною волею іншого, з точки зору всезагального закону свободи» [3, 285].

Свобода мусить дати особі наявне буття, і першим актом свободи є власність. Кант розпочинає своє вчення про приватне право з відносинами володіння річчю як найпростішої правової відносини.

Аналіз усіх договорів мислитель ґрунтує на своєму вченні про автономію волі. Воля розумної істоти мусить розглядатися як така, що законодавствує [3, 95].

Услід за Кантом і Гегель відзначає, що «філософська наука про право має своїм предметом ідею права... Ідея права є свободою... Право є наявним буттям свободної волі ... Підвалиною права є духовне... Субстанцією духу є свобода» [4, 59, 67, 68].

У метафізиці свобода – це постулат. У центрі гегелівського вчення про право перебуває людина, природним станом якої є уроджена її свобода.

Гегель, як представник європейської філософсько-правової традиції, відповідаючи на запитання «що таке право?», закликає читачів звернутися до багатовікового досвіду розв'язання цього питання. Він відзначає, що істина про право давно пізнана і загальновідома. Чого ще потребує ця істина як не того, щоб її пізнали?

Головне, що впливає з вчення Канта і Гегеля, це те, що вони гостро наголосили на нормативній функції природного права. Природне право нормативне. Така нормативність обумовлена, своєю чергою, нормативним характером етики, як родового для права поняття.

Ось підтвердження цього висновку. «Змістом і метою державної влади є здійснення прав громадян... Розумні ті закони, державні устрої, які відповідають природі людини, поняттю людини, свободі...» [3, 53, 385].

У результаті, право не автономне і не самодостатнє. Воно як частка суспільства у цілому, мусить відображати духовні суспільні цінності. У цьому його цивілізаційна роль.

Важливо тепер звернутися до дорадянської вітчизняної юриспруденції. Динамічний розвиток доктрини природного права в Росії і Україні розпочинаються з XVIII ст. На формування і розвиток цієї доктрини неабияк вплинули вітчизняні університети в Києві, Харкові, Москві, Петербурзі, Казані, Томську та ін. Роль цих університетів можна порівняти із західноєвропейськими університетами, з тією лише різницею, що останні з'явилися в Європі на шість з лишком століть раніше.

Університетські професори були переважно кантіанцями або гегеліанцями. До числа таких професорів можна віднести кантіанців С. Є. Десницького, І. А. Третьякова, З. А. Горюшкіна, В. Т. Золотницького, О. П. Куніцина, П. І. Навгородцева, П. Д. Юркевича, геге-

ліанців С. С. Гоцького, П. Г. Редкіна, Б. М. Чичеріна, І. О. Ільїна, Є. М. Трубецького та ін.

Важливе значення у дорадянській вітчизняній юриспруденції надавалося проблемі джерел права як найважливішої і найскладнішої проблеми усієї юриспруденції. Особлива роль тут належить засновнику і голові психологічної школи права, професору С.-Петербурзького університету Л. Петражицькому і його учням П. Михайлову, Г. Іванову, М. Тімашову, П. Сорокіну, Г. Гурвичу та ін.

Найбільш значними результатами цієї школи були: 1) відчуження поняття позитивного права від необхідного зв'язку з державою і визнання домінуючої ролі «неофіційного» права; 2) розширення кількості джерел позитивного права; 3) доведення важливої ролі, яку «інтуїтивне право» відіграє у правовому житті, складаючи конкуренцію формальному праву; 4) нарешті, заміна традиційної класифікації права на приватне і публічне на класифікацію на право «суспільного служіння» і «індивідуальної свободи».

Л. Петражицький і його учні критикували усі теорії, які визначали право, і зокрема позитивне право, як похідні від держави і, у більш широкому розумінні, від примусу. Ця критика належить до числа класичних текстів у світовій юридичній літературі [5, 340-348].

Поширення у другій половині XIX ст. юридичного позитивізму дорадянські теоретики природного права вважали кризою вітчизняної правової свідомості. Констатація цієї кризи обумовлювалась, по-перше, втратою правом самобутності і перетворення його на засіб для здійснення поточної політики держави; по-друге, абсолютизацією детермінізму і запереченням концепції свободної волі; по-третє, невизнанням відмінності між каузальною і нормативною наукою і, як наслідок, ототожненням нормативного і дескриптивного підходів до права; по-четверте, абсолютизацією релятивізму і партикуляризму як протиположності універсальності права; по-п'яте, невизнанням відмінності між легальністю і легітимністю права і, як наслідок, запереченням ціннісної проблематики у сфері права.

Підіб'ємо підсумок.

Здобувати класичну освіту в юридичних вузах означає навчатися на найкращому, відібраному з всього світового знання про право. Класична освіта фундаменталізує сучасне плінне знання про право, оскільки у ній право пізнається у більш первісніший спосіб, ніж в

позитивно-аналітичній юриспруденції. Такий спосіб обумовлює інший предмет правознавства і інші його цілі.

Неперевершеним у правовій класиці є римське право і зв'язані з ним синкретизм права і етики, формулярна система права, природне і позитивне право, договірна природа справедливості, теорія договорів, право претора, плюралізм форм права, рекодифікація.

Література

1. Дигесты Юстиниана : пер. с лат. – М. : Статут, 2002. – 584 с.
2. Тоні Оноре. Про право / Тоні Оноре. – К. : Сфера, 1997. – 124 с.
3. Кант И. Метафизика нравов : в 2 ч. / И. Кант. – Ч. I. Метафизические научные учения о праве. – СПб, 1995. – 528 с.
4. Гегель Г. Ф. В. Философия права / Г. Ф. В. Гегель. – М. : Прогресс, 1990. – 524 с.
5. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связях с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – СПб, 1994. – 542 с.

А. О. Фальковський

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Однією з найбільш важливих проблем сучасної юриспруденції є розробка такого методологічного інструментарію, що є відповідним до правової реальності, котра проходить складний шлях трансформації. Також вельми важливим уявляється рефлексія над глибинними основами сучасної методології юриспруденції, осмислення її на світоглядному рівні, що не є можливим поза межами філософсько-правового дискурсу.

В сучасній методології юриспруденції плідно використовуються засоби пізнання, формування яких стало результатом її тривалого багатоетапного розвитку. Водночас, філософсько-методологічні орієнтири певної світоглядної епохи завжди формувались як своєрідна альтернатива минулої. Методологія юриспруденції пройшла складний шлях становлення та розвитку, що в значній мірі відповідають як стадіям становлення юриспруденції в якості особливої галузі знань в системі гуманітарних наук, так і етапам розвитку методології, котра є особливим соціокультурним феноменом світоглядної реальності.

Плюралізм підходів є визначальною особливістю постнекласичного стану методології юриспруденції.

Методологія юриспруденції є однією зі складових сучасного гуманітарного знання. Методологія юриспруденції має свою специфіку, що визначається її завданнями та сферою застосування, а також процесами в царині правової реальності, котрі зумовлюють необхідність розробки відповідних пізнавальних стратегій. Методологія юриспруденції є складовою гуманітарної сфери тому, що царина методів, прийомів, підходів, парадигм та інших засобів пізнання є завжди сферою філософії, а відповідно до пізнавальних потреб юриспруденції – складовою філософії права.

Відповідно до цих типів раціональності, що були домінуючими в певний період розвитку світоглядної реальності, методологія юриспруденції в своєму розвитку пройшла три основних етапу: 1) класичний; 2) некласичний; 3) постнекласичний. В кожному з етапів розвитку методології юриспруденції були розроблені, введені та плідно використовувались нові засоби пізнання та йшов процес розширення вже існуючих. З введенням нових засобів пізнання та докорінним оновленням існуючих і починається наступний етап розвитку методології юриспруденції, що формується як альтернатива світоглядно-методологічним орієнтирам попередньої епохи.

Некласична та постнекласична методологія юриспруденції в наш час виступає альтернативою тим методологічним орієнтирам, що склались на основі класичної філософської думки. В правовій літературі доволі чітко визначені особливості класичної методології юриспруденції, то специфіка постнекласичної методології юриспруденції не висвітлена в повній мірі. В цьому контексті необхідно визначитись з ціннісною основою некласичної та постнекласичної методології юриспруденції, адже саме наявність ціннісного компоненту разом з введенням нових компонентів є тим критерієм, що яскраво відсвітлює розмежування етапів її розвитку.

Особливості некласичної та постнекласичної методології розглядались у працях таких дослідників як Ю. Габермас, П. П. Гайденко, В. С. Лук'янець, А. П. Огурцов, Л. В. Озадовська, В. С. Ратніков, О. М. Соболев, В. С. Швирьов та інших. Відповідно до правової сфери різноманітні проблеми методології юриспруденції розглядались у роботах А. А. Козловського, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабиновича та інших.

Засадами постнекласичної методології юриспруденції є розробки світоглядно-філософської думки, в царині якої постійно конкурують різноманітні напрями. Визначальною особливістю світоглядної ситуації нашої епохи є визнання діалогічності та поліфонічності процесу пізнання та мислення. Все це надає потужний імпульс для появи нових та оновлення традиційних підходів, що застосовуються у правових дослідженнях, котрі дозволяють всебічно розкрити різноманітні ракурси такого складного багатоаспектного явища як право. Принциповим для розуміння підходу є наявність в її основі цілісно світоглядно-філософської ідеї, котра визначає аксіологічну спрямованість підходу та відповідність феномену, що підлягає дослідженню з точки зору визначення його статусу в нормативно-цінісній системі, якою є право.

Методологію юриспруденції, в найбільш загальному вигляді, можна представити у вигляді системи, в основі якої (перший рівень) знаходиться певний тип раціональності. Наступним рівнем є рівень парадигм, що в методології юриспруденції виглядає як певний тип праворозуміння. Рівнем, що відповідає за загальну спрямованість дослідження крізь призму певної світоглядної ідеї, є рівень підходів, а безпосередньою інструментальною частиною методології юриспруденції є метод. Усі компоненти методології юриспруденції пов'язані один з одним і складають складну, багаторівневу систему.

Методологія юриспруденції є результатом дискурсу, в межах якого здійснюється процес взаємодії різноманітних когнітивних стратегій осягнення права, визначаються фундаментальні методологічні засади його пізнання. Вона є єдністю трьох взаємозалежних частин – доктринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної. Першу з цих частин можна розглядати як парадигму дослідницького бачення права, себто тип праворозуміння. Друга представляє собою царину підходів, що обумовлюють загальну спрямованість дослідження права, вибір стратегії його осягнення. Третя частина є системою когнітивних практик, своєрідним набором методологічних інструментів у виробництві знань про право. Інструментальна частина методології юриспруденції свідомо залишає поза увагою питання про сенс і призначення права, відповідність його нормам моралі; вона намагається бути нейтральною щодо ціннісного наповнення права. Водночас, методологія юриспруденції в цілому, як єдність доктринально-ідеологічної, стратегічної і інструментальної

частин не є нейтральною щодо цінностей, які закладаються в основу образу права [1, 10].

Підходом у методології юриспруденції можна вважати загальну спрямованість дослідження, обумовлену певною фундаментальною ідеєю, крізь яку проходить процес осягнення права. Вибір підходу визначає відбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної ціннісної ідеї.

У межах кожного з підходів право розглядається як втілення певних цінностей, що виступають як критерій його оцінки. Для методології юриспруденції беззаперечною інновацією є введення ціннісного компоненту до методології правового пізнання, що здійснюється шляхом використання підходів. Підкреслимо, що саме цінності, котрі отримують втілення в якості ціннісно-змістовних структур, виступають як регулятори поведінки та діяльності[2, 95].

Це є відмінним від традиційної для модерної інтелектуальної традиції принципової відмови від ціннісної складової у методології юриспруденції.

Плюралізм підходів є втіленням постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції, відображенням поліморфізму правового пізнання та гносеологічної ситуації в праводержавознавстві в цілому. Саме введення в систему методології юриспруденції поняття підходу ампліцитно орієнтує на ціннісне ставлення до права та правових явищ. В постнекласичній методології юриспруденції найбільший запит мають підходи, що в своїй основі мають ціннісну складову, певне ціннісне “ядро”, фундаментальну ціннісну ідею, що детермінує стратегію дослідження.

Отже, саме підходи є ціннісною складовою постнекласичної методології юриспруденції. Їх використання імпліцитно орієнтує на цінність, котра полягає в основі того чи іншого підходу, визначає його світоглядне спрямування.

Література

1. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. О. Фальковський. – О., 2011. – 18 с.
2. Зинченко В. П. Ценности в структуре сознания / В. П. Зинченко // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 85–97.

ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПОСТМОДЕРНА

Ж.-Ф. Лиотар одним из первых открыл ситуацию постмодерна. Постмодерн представляет собой эпоху крушения метанарративов, в качестве которых выступали классические скрепы новоевропейской рациональности – разум, логос, субъект и т. д. В. Н. Фурс, характеризуя состояние постмодерна, полагает, что «префикс “пост” указывает на то, что постмодерная кондиция означает завершение эпохи модерна (в более привычной терминологии – нового и новейшего времени), а значит, ее содержательное определение предполагает характеристику последней». В качестве конститутивных элементов философского модерна В. Н. Фурс выделил, во-первых, восходящую к Декарту концепцию мыслящего транспарентного сознания (включающую в себя: новую (модерную) этику познания; конституирование философского «я» как исходной достоверности; методическую артикуляцию философского мышления как условия получения достоверного философского знания; центрирование мира в философском «я»), и, во-вторых, просветительскую идеологию преобразования [1]. Ихаб Хассан предложил следующее, уже ставшее общеупотребительным, сравнение модерна, или индустриальной эпохи, и постмодерна, постсовременной, или постиндустриальной эпохи. Так, модерн и постмодерн характеризуются, по мнению И. Хассана, соответственно, как монизм – плюрализм; цель – игра, замысел – случай, означаемое – означающее, центрирование – рассеивание (децентрирование), иерархия – анархия, закрытая замкнутая форма – открытая разомкнутая антиформа, жанр/границы – текст/интертекст, тотальность/синтез – деконструкция/антисинтез (плюральность гетерогенного), корни/глубина – ризома/поверхность, симптом – желание, паранойя/шизофрения, метафизика – ирония, трансцендентное – имманентное и т. д. [2].

Иными словами, в состоянии постсовременности мы имеем дело с уникальной социокультурной ситуацией, вызванной кризисом проектов общества модерна. Конечно, прежде чем характеризовать то или иное общество как общество постмодерна, мы должны учитывать актуальное состояние социокультурной реальности в нем,

однако в начале второго десятилетия XXI века, кажется, практически не осталось островков культуры, которых бы не коснулась власть постмодерна.

Состояние постмодерна затронуло и государственно-правовую область, несмотря на пока сравнительно малое количество исследований, посвященных этому вопросу. Тем не менее, на вызовы постмодерна уже даны первые ответы русскоязычного юридического сообщества. Так, например, И. Л. Честнов считает необходимым изменение парадигмальных оснований в построении права в связи с наступлением постсовременности. Право общества постмодерна, на его взгляд, должны характеризовать следующие черты, которые отсутствуют в классической правовой эпистемологии: 1) это должно быть право с постоянно изменяющимся содержанием; 2) в право должен быть возвращен «действующий субъект»; 3) в праве должна соединиться объективность (нормативность) с активностью субъекта; 4) в целом право должно быть диалогично (полифонично)» [3]. А. И. Овчинников, исследуя специфику правового мышления на современном этапе, также предлагает введение нового эпистемологического основания постсовременного (неклассического) типа, основанного на отказе от новоевропейской (модерной) традиции. «В классической парадигме правового мышления, – поясняет ученый, – представляющей правовое мышление как строго рациональную научно-теоретическую деятельность и гипертрофирующей логико-рациональную сторону правопознания, анализ правового мышления определен привнесением в него логико-гносеологического идеала, общего и для естественных, и для гуманитарных наук. Ее результатом является рационально-натуралистический стиль научного правового мышления, характерными чертами которого выступают: логоцентризм, сциентизм, эволюционизм, позитивизм». Адекватное же понимание социально-правовой действительности, как считает А. И. Овчинников, возможно в условиях признания «неполноценности и односторонности формально-рациональных методов исследования права и переориентации правовой проблематики с изучения логико-методологических вопросов на исследование смысловых, мировоззренческих основ правовой жизни общества» [4]. Т. Л. Воротилина, констатируя кризис классической европейской рациональности, обосновывает невозможность включения в познавательные модели модерна фактов новой правовой ре-

альности [5]. Включение в юридическое эпистемологическое поле новых, постсовременных (постнеклассических) оснований – деконструкции и децентрации, разрушающих классические представления о структурах и сущностях правовых феноменов; «переход к изучению «слоев», эмпирического многообразия вещей»; встраивание категорий «ризомы, диспозитива, дискурса, эпистемы, власти, генеалогии, текста, субъекта, нарратива» и подобные методологические ходы способны обеспечить теоретическую, а за ней и эмпирическую регуляцию наблюдаемых в постсовременности правовых явлений.

Относительно правовой аксиологии следует сказать, что в условиях постмодерна она также стала испытывать тотальный кризис. С постмодерном приходит кризис ценностей. Но ценность, тем более в праве, так или иначе, всегда связана с этическим дискурсом.

Классическая (модерная) этика основывалась на новоевропейских эпистемических основаниях, таких как, прежде всего, трансцендентальный этический субъект И. Канта. Этика в классическом варианте рассматривалась эссенциально, т.е. ценность в одном из основных вариантов полагалась в существо самого субъекта, которым признавалось не что иное, как его *cogito*. И законодатель, и правоприменитель, и всякий субъект права полагался разумным в смысле способности к этической и правовой регламентации – вся система новоевропейской юридической дискурсивной формации исходила из этого положения. Разум был основанием этического Я, и это допущение благополучно просуществовало до середины XX столетия. Однако еще Ф. Ницше в конце XIX в., обвинивший западноевропейского человека в «смерти Бога», предложил свой, неклассический вариант этики как имморализма. В 50-х–60-х гг. XX в. представители постструктурализма и постмодернизма фактически разрушили классическую этическую парадигму: вместо определенности, сущностности, монизма этического была предложена его многомерность, плюральность, толерантность к инаковости и т. д. Следует подчеркнуть, что эти процессы происходили на фоне жизни западноевропейского общества – успешная борьба сексуальных меньшинств, неординарных социальных групп за свои права, за признание их позиции в качестве этической, обоснование этической нормальности практически любой инаковой позиции, в том числе с использованием концепции прав человека, в конце концов, привели к

кризису этического субъекта, к его деконструкции (М. Фуко «смерть субъекта»), с другой – оставили место этического незаполненным.

В ситуации плюральности этического право стало испытывать серьезные затруднения и, полагаем, это состояние продолжает оставаться актуальным. В чем основная проблема ценностей в праве? – *Основная проблема правовой аскиологии заключается в правовой антропологии: тот образ человека в праве (субъекта права), в ориентации на который и была сконструирована классическая юридическая формация, оказался девальвированным.* С отказом от картезианско-кантианской установки человека мы оказались перед необходимостью иного видения человека в праве – не как субъекта, но как цельного, полноценного, живого, фактически присутствующего, существующего в правовой реальности человека. Однозначно можно сказать, что за редкими исключениями классическое право-ведение такого человека не знало.

Основной идеей предлагаемой нами в этом отношении позиции по формированию нового образа человека в праве является идея реального присутствия человека в пространстве юридического. Эта задача, однако, весьма проблематична, поскольку отказавшись от классической формализации через представление человека в праве как субъекта права, сложно предложить более простой и доступный способ фиксации человека юридического. Но основной недостаток классики известен: классическая формализация редуцирует человеческое в праве, и именно эта редукция является следствием того, что право «промахивается» относительно своей телеологии, постоянно вращаясь по кругу замкнутой юридической эффективности.

Возможным вариантом фиксации реального присутствия человека в праве является введение концепта «правовая субъективация». Под субъективацией в целом, в отличие от субъекта, понимается процесс становления субъекта, становящаяся субъективность. В субъективации нет субъекта как оконченного завершено-го образования, в ней есть лишь его непрерывное становление, экзистирование. Правовая субъективация, следовательно, есть становление правовой субъектности, которое осуществляется в особом модусе отношения человека с собой по поводу юридического. Через правовую субъективацию человек измеряет правовую жизнь в целом, свой правовой статус и правовое положение в частности, в том числе и конкретную юридически значимую ситуацию, в которой он

оказывается. По сути, это и есть реальный субъект права, которого условно можно именовать правовым человеком.

Исходя из предложенной правовой антропологии можно обозначить некоторые позиции в отношении ценностей в праве. (1) Первое: в процессе фундирования права тем или иным ценностным содержанием следует исходить из понимания этики не как застывшего в нормах принципа, а как контекстуально и ситуативно разворачивающегося образования в процессе правового существования субъекта. Нормативная этика в некотором смысле неэтична. Поэтому право, на наш взгляд, в плане этического определения правового поведения должно переключиться на динамичную, опытно фиксируемую этическую модель в отличие от статичной и теоретической. (2) Второе: в связи с этим в отношении ценности в праве должен быть введен принцип гетерогенности, различия (инаковости как разделенного существования). Именно такое отношение к ценностям будет толерантным и, что характерно, именно таким образом в условиях очевидной разделенности современного социального именно такая этика будет способствовать существованию социального как целого при признании его гетерогенной природы. Вместе с тем, вопрос о ценностно-центрирующем цивилизационно-культурном ядре и его роли в гетерогенной аксиологии права остается пока открытым.

Литература

1. Фурс В. Н. Эпистемологические импликации постмодерного состояния (посильные размышления) / В. Н. Фурс // Топос. – 2000. – №1. – С. 98–99.
2. Hassan I. Toward a Concept of Postmodernism // The Postmodern turn : essays in postmodern theory and culture [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/HassanPoMo.pdf>. – Дата доступа: 13.06.2011.
3. Честнов И. Л. История политических и правовых учений: теоретико-методологическое введение : учебное пособие / И.И.Л. Честнов. – СПб : ИВЭСЭП, Знание, 2009. – С. 226.
4. Овчинников А. И. Правовое мышление : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : 12.00.01 / А. И. Овчинников ; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Краснодар, 2004. – 48 с. – Федеральный правовой портал «Юридическая Россия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1157063>. – Дата доступа : 08.02.2011.
5. Воротилина Т. Л. Постнеклассические тенденции в западной и российской традициях правопонимания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. Л. Воротилина ; Нижегород. гос. ун-т. – Нижний Новгород, 2002. – 24 с. – С. 5.

І. Г. Оборотов

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Миколаївського комплексу*

Національного університету «Одеська юридична академія»

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

За резонним висловом німецького філософа Г. Радбруха «будь-який предмет може бути розглянутий як з точки зору філософії цінностей, так і релігії. Право не є виключенням» [1, 109]. Звідси очевидним стає, що зміст правових установлень може бути предметом не лише аксіологічного дискурсу, але й релігійного, а також впливає думка про можливість об'єднання цих двох підходів у пізнанні права. Використання такого релігійно-аксіологічного підходу мусить створити умови для пізнання правового життя у новому розрізі, а саме – оцінити догматичну складову права не лише у категоріях секулярної аксіології, але й позицій її відповідності релігійним ідеалам. Наявність у правових цінностей духовно-моральної підтримки є важливим фактором ефективності правових установлень. Отже, створення таких юридичних норм, які б спиралися на духовно-моральні устої, вбачається одним з пріоритетних напрямків правового розвитку, на який має зробити ставку сучасний законодавець.

Очевидним є, що процеси, які відбуваються у правових системах сучасного Західного світу, йдуть за схемою секуляризації, яка може бути визначена як звільнення суспільної та індивідуальної правосвідомості з-під влади релігії й церкви [2, 31]. Ці секуляризаційні процеси сприймаються досить неоднозначно. Так, О. Г. Твалтвадзе вважає секуляризацію фактором суспільного прогресу, обґрунтовуючи цю тезу тим, що «вона послаблює регулятивні функції релігії у суспільстві і тим самим сприяє активності мас у сфері політичних відносин. В плані особистості вона знімає те протиріччя із власною совістю, у яке впадає віруючий. виступаючи проти «релігійної» держави» [3, 326].

Є й інша позиція, що висловлюється представниками релігійної думки, філософами, зокрема, О. І. Ільїним, який розмірковуючи про «великий процес секуляризації культури», що відбувався у Європі останніх століть, акцентує увагу на тій «ірраціональній кризі», яка

назріла через збайдужіння до духовного досвіду і звернення до чуттєвого сприйняття. Ця криза, за словами мислителя, зачіпає і правове відчуття людини, правосвідомість: «увесь внутрішній *правовий досвід* людини почав поступово дрібніти та спотворюватися ... Правосвідомість ставала безпідставною; мотиви і прагнення її робилися плоскими; вона втрачала свій благородний напрямок, забувала свої первісні, священні основи і підкорювалася духу *скептицизму*, для якого усе є сумнівним, духу *релятивізму*, для якого усе є відносним, і духу *нігілізму*, який не хоче ні у що вірити» [4, 271-272].

Треба обов'язково додати, що сакралізація характеризується не лише зменшенням церковно-релігійного впливу на суспільне життя, зростанням антиклерикальних настроїв, націоналізацією церковного майна тощо. Проблема набагато серйозніше, адже мова йде про *десакралізацію* – втрату правом, етикою, моральністю, політикою релігійного підґрунтя. На рівні права це позначається як віддиференціація, звільнення права від духовних факторів. Пишучи про типологію правових систем С. С. Алексєєв наголошує на тому, що і романо-германське, і загальне право базуються на «дусі і принципах християнської культури», але мають *чисту* (віддиференційовану) специфіку та майже однакові правові цінності [5, 144]. С. С. Сливка зазначає, що «одним із видів правничої етики є теологічна, релігійна, зокрема християнська етика, яка ґрунтується на тих правилах, які випливають безпосередньо із законів Всесвіту, законів Природи, положень, що містяться у Біблії» [6, 173]. Усе це не викликає заперечень, але не можна пройти повз те, що останнім часом згадані С. С. Алексєєвим «дух і принципи християнської культури» стрімкими темпами втрачають вплив на правові цінності.

Реальність тієї апостасії (відступництва від християнських цінностей і способу життя, знедуховлення), що відбувається у Західному світі, отже зачіпає і Україну, підтверджується численними фактами. Зокрема, про свідчить легалізація евтаназії та різноманітних форм статевої свободи, що ні в якому вигляді не узгоджується із християнськими духовно-моральними засадами. Толерантність, яка є однією з загальновизнаних правових цінностей сучасного Західного світу, через своє знедуховлення стає безмежною, ведучи, таким чином не до зміцнення соціальних недугів суспільства, а лише роздмухуючи їх.

Толерантність, безумовно має християнські корені, адже і в Новому Завіті, і в творах Святих Отців можна знайти зачатки ідеї то-

лерантності. Ісус Христос у Нагорній проповіді казав: «На судить, і не будете судимі, адже яким судом судите, [таким] будете судимі, і якою мірою міряєте, [такою] і вам відміряють» (Мф. 7: 1-2). Візантійський богослов XII ст. Євфимій Зігабен так тлумачить слова Христові: «Якщо брат блудодіє чи погрішає ..., невже мені не треба виправляти його, а мовчати? Виправляй подібно до лікаря, як брата, а не засуджуй ворожнече, як ненависного. Не сказав же Він: не утримуй того, хто грішить, але: не засуджуй» [7]. Безумовно, християнство чітко розмежовує праведне і гріховне, однак вважає, що до грішника слід не застосовувати засудження і покарання (це справа Божа), а намагатися допомогти йому позбавитися гріха, вилікуватися від нього через духовні заходи. Тобто, нетерпимість у християнина може виникнути лише до гріха, але не до грішника, який заслуговує на співчуття і допомогу. Це має на увазі і св. Іоанн Кронштадтський: «Полюби грішника, зненавидь гріх».

На можливості і, навіть, необхідності існування різних точок зору наголошує св. апостол Павло: «мають бути і різні думки між вами, щоб відкрилися серед вас достойні» (1 Кор. 11: 19). Це існування різноманітних думок зумовлюється необхідністю для людини зробити вільний вибір і обрати свій духовний шлях: або наблизитися до Бога, або віддалитися від Нього. Тобто, можливість вибору варіанту поведінки має залишатися перед людиною завжди, і в тих випадках, коли цей вибір або його наслідки не наносять шкоди іншим людям, держава не повинна втручатися.

Починаючи з епохи Просвітництва, що заклала підґрунтя секуляризації, право поступово йде за шляхом розширення каталогу прав людини, зокрема – за рахунок визнання права на такі вчинки, які з релігійної точки зору є гріховними. Більше того, такі вчинки згодою стають не лише юридично можливими, але й починають переслідуватися особи, які продовжують їх вважати аморальними, гріховними тощо, навіть якщо це засудження проявляється лише на рівні висловлювань, що не мають характеру образи [Детальніше див.: 8].

Ці процеси секуляризації, десакралізації правових цінностей звісно позначаються на регулятивних спроможностях права: втрачаючи морально-духовну підтримку вже на аксіологічному рівні, право позбавляється і орієнтирів; воно починає служити не високим ідеалам добра, свободи і справедливості, а стає обслужником євдемоністичних, егоїстичних і корпоративних інтересів. Якщо І. Кант

двісті років тому вчив, що право – це «найбільш святе з того, що є у Бога на землі», то на сьогоднішній час Західна цивілізація, стрімкими темпами виганяючи з права релігійний дух, десакралізуючи його, отримала апоститичне право, право, яке визнає нормою будь-які варіанти поведінки, незалежно від ступеня їх моральності.

Відповідно, наслідком крайньої секуляризації стає зниження ефективності права, оскільки матеріалістичне право, позбавлене морально-духовних орієнтирів, не здатне довести суб'єктам необхідність дотримання певних правил на ціннісно-орієнтаційному рівні.

Література

1. Радбрух Г. Философия права : пер. с нем. / Г. Радбрух. – М. : Междунар. отнош., 2004. – 240 с.
2. Бачинин В. А. Христианская мысль: политическая теология и христианское правоведение / В. А. Бачинин. – Том VI. – СПб : Новое и старое, 2005. – 188 с.
3. Твалтвадзе А. Г. Секуляризация как фактор общественного прогресса (на примере государственно-правовых отношений) / А. Г. Твалтвадзе // Вопросы религии и религиоведения. Вып. 1: Антология отечественного религиоведения : сборник / сост. и общ. ред. Ю. П. Зуева, В. В. Шмидта. Ч. 3: Институт научного атеизма – Институт религиоведения АОН при ЦК КПСС. – М. : МедиаПром, Изд-во РАГС, 2009. – С. 303-326.
4. Ильин И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин. – М. : АСТ, 2003. – 365 с.
5. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2002. – 608 с.
6. Сливка С. С. Філософія права : навч. посібн. / С. С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 256 с.
7. Толкование Евангелия от Матфея, составленное по древним святоотеческим толкованиям Византийским, XII-ого века, ученым монахом Евфимием Зигабеном [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://mystudies.narod.ru>
8. Оборотов І. Г. Світський і релігійний виміри свободи / І. Г. Оборотов // Новітні наукові дослідження держави і права – 2011 : збірник наукових праць. – Т. 1. – Миколаїв : Іліон. – С. 205-211

О. Н. Акрабова

аспирант кафедры философии

Национального университета «Одесская юридическая академия»

РОЛЬ ФИЛОСОФСКОЙ КАТЕГОРИИ «ТВОРЧЕСТВО» В СОЗДАНИИ НОРМ ПРАВА

Без осмысления содержания философской категории «творчество» невозможно достаточно адекватно понять сам факт бытия человека в мире. Почти две тысячи лет господствовало аристотелев-

ское понимание творчества, которое наделяло активного субъекта чисто служебной ролью. Саму деятельность Аристотель не понимал как творчество, то есть как активную и творческую силу, продукт индивидуального вдохновения и свободной самореализации субъекта. Прошло много лет, прежде чем в эпоху романтизма исследователи заметили в деятельности человека субъекта-творца, свободную, самостоятельную силу, которая претворяет в жизнь собственную субъективность. Именно в предмете проявлялась личность, ее психологические характеристики, весь духовный мир творца. Выдвижение нами такого тезиса основано на содержании тех работ философов, которые рассматривают категорию творчество в тесной связи с человеческой сущностью и ее реализацией. Ведь именно в творчестве человек формирует, утверждает и раскрывает себя.

Философский подход к рассмотрению понятия «творчества» базируется на связи творчества с самой человеческой сущностью. Во-первых, следует признать, что исходной и основополагающей формой творчества является чувственно-предметная деятельность человека. Посредством реального изменения природной и социальной действительности, человек самоутверждается. Во-вторых, определить человека как историческое существо – значит определить его как творческое существо. Если рассматривать творчество в его историческом измерении, то общественно-исторический процесс есть та реальность, в которой формируются человеческие творческие силы и способности.

Таким образом, философское содержание творчества касается не некоторых особых видов человеческой деятельности (например, художественной или научной), а всех ее видов, так как они возникли и развились как необходимые звенья социальной действительности. Конечно, существуют такие особенные виды человеческой деятельности, творческий характер которых бросается в глаза, поскольку само осуществление их невозможно без элемента вдохновения, эмоционального подъема, активно-личностного отношения к процессу и результату деятельности (например, художественное, научное, техническое). Философская категория «творчество» отражает такую определенность, которая присуща человеческой жизнедеятельности вообще, отражает продукт высокой ступени общественного развития, нечто становящееся и развивающееся.

Сама природа творчества связана с возникновением нового, оригинального, того, чего не было прежде. Известный французский ученый, философ и теолог, П. Тейяр де Шарден в своей работе «Феномен человека» убедительно показывает, что человеком движет неисчерпаемое и неуничтожимое стремление к новому. Чтобы этот процесс не прекратился, необходимо обеспечить возможность реализовать себя, то есть, прогрессируя, люди должны до конца раскрыть сами себя.

Таким образом, новое возникает из старого, отличаясь от него. Индивидуальная культура творца состоит из совокупности знаний, освоенных в результате обучения и жизненного опыта. Любой вид интеллектуального творчества предусматривает использование каких-то данных, которые существовали ранее. Творчеству присущи определенные признаки, среди которых можно выделить неповторимость, оригинальность, общественно-историческая уникальность.

Роль творчества в бытии права, несомненно, велика. Творческий акт законодателя приводит к возникновению правовых норм, с помощью которых регулируются общественные отношения. Реальность едина, но она обладает множеством качеств, которые имеют многообразные проявления. Субъективные и объективные моменты правовой реальности, диалектически взаимодействуя между собой, образуют бытие права.

Неотъемлемой составляющей бытия права является правотворчество. По мнению В. С. Нерсисянца, «правотворчество – это форма государственной деятельности, направленное на создание правовых норм, а также дальнейшее совершенствование, изменение или отмену. Это процесс создания и развития действующего права, как единой и внутренне согласованной системы общеобязательных норм, регулирующие общественные отношения, специальная, имеющая официальное значение деятельность по установлению правового регулирования». Понять саму сущность правотворчества возможно лишь используя метод философской рефлексии. Центральным звеном в правотворчестве выступает человек, а именно – законодатель, то есть, человек бытийствует в праве, что является одним из способов его бытия.

С философской точки зрения правотворчество нельзя однозначно отнести ни к субъективной реальности, ни к объективной. Чтобы осмыслить сущность правотворчества и бытийствование человека в

нем, следует обратить внимание на процессы, которые происходят при создании правовых норм, а именно процессы субъективации и объективации.

Процессу правотворчества предшествует процесс правотворческого познания. Этот процесс схож с процессом научного познания. По мнению Д. А. Керимова, который в своих работах использует термин «законотворческое познание», отражение правовой действительности внутренне предполагает непосредственное практическое воплощение в жизнь собственных результатов.

Правотворческое познание предполагает исследование не всех явлений правовой реальности, а лишь тех отношений в обществе, которые нуждаются в правовом регулировании. Опять же здесь следует отметить субъективное отношение субъекта правотворчества к тому, какие именно социальные отношения нуждаются в регулировании правом.

Само познание является творческим отображением действительности, духовной самореализацией личности, в контексте нашей проблемы – творца позитивного права. В процессе познания картины бытия права, на субъект влияют его характер, психика, эмоции и переживания, что дает нам основание говорить о наличии в процессе субъективации накопленных фактов. Немаловажную роль здесь играет и ценностное отношение субъекта к познаваемым объектам. Этот аспект познания правовой реальности может быть воспринят с определенной погрешностью или заблуждением по поводу того, какие познанные нормы соответствуют естественному праву, какие нет. На познание субъектом существующего права влияет его интеллект.

Субъект на основе мыслительной деятельности познает определенные закономерности и тенденции бытия права, прибегнув также к анализу накопленного опыта в применении норм права. На данном субъективном уровне правотворчества у субъекта возникает идея введения новаций, он делает вывод, что действующее законодательство уже не может применяться. Таким образом, процессам объективации в правотворчестве предшествуют процессы субъективации, имеющие форму мыслительной деятельности человека.

Особая роль в процессах субъективации отводится интуиции и инстинктам законодателя. Ведь сущность человека сама подсказывает ему, как должно быть. На волю законодателя влияет также его правосознание. И. А. Ильин описывал правосознание «как естественное

чувство права и правоты или как особую духовную настроенность инстинкта, в отношении к себе и к другим людям».

Потом, на этапе правотворчества, где уже происходит процесс объективации, субъективные правовые идеи трансформируются в некий результат – объективную правовую реальность, в некую материю, правовой закон. В процессе объективации, последующем за процессом субъективации, законодатель привносит в правовую реальность частичку человеческого духа, природы, Бога.

Процессы объективации и субъективации в правотворчестве играют важную роль в формировании правового пространства, на творение которого влияют внутренние убеждения индивида, так и внешние объективные причины.

Правотворчеству как компоненту бытия права также присуща духовность, которая проявляется в том, что создаваемые правовые нормы должны соответствовать основным законам бытия человеческого духа, а человек неукоснительно придерживается этих правовых норм, по своему внутреннему убеждению, считая такое поведение необходимой формой его существования.

Оглядываясь назад и анализируя в позитивном отечественном праве и праве зарубежных стран эволюцию развития правовых норм становится заметным, что из поколения в поколение передается не только само естественное право, но и знание о нем как об определенном авторитете.

Можно сделать вывод о том, что не всякий закон или норма права являются продуктом подлинного творчества. Позитивное право будет эффективным и служить на благо общества тогда, когда будет соответствовать принципам естественного права, что приведет к гармонизации жизни общества.

Таким образом, воля законодателя должна быть направлена на воплощение принципов естественного права в позитивных законах. При этом воля законодателя свободна в творчестве, что позволяет ему создавать нормы позитивного права, которые способны очертить верный образ жизни человека на земле, где все его поступки будут только во всеобщее благо, взаимное уважение и доверие людей друг к другу. В таком ключе законодатель добивается последовательной гармонизации различных форм дисгармонии в правовой действительности, вместе с созданием закона он создает и право.

Ю. В. Тищенко

*ст. преподаватель кафедры
теории государства и права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

РОЛЬ МИФА В ФОРМИРОВАНИИ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА

Нетрудно заметить, что миф и мифологизация в правовой сфере оказывают существенное влияние на формирование аксиологических основ права.

По мнению В. Малахова, сама проблематика правовых ценностей и ценностных характеристик права является исключительно мифологизированной [2, 180-186]. Якобы сфера права, само право не могут рассматриваться как ценность, тем более выступать в качестве правовых ценностей. По-видимому, такой подход следует отнести к крайним формам оценки роли аксиологии в праве.

Можно говорить о ценностно-регулятивной функции мифа, поскольку правовой миф воздействует на правосознание и является ценностным критерием правового поведения.

Среди правовых мифов существует миф о том, что установленный закон обязательно действует и оказывает влияние на людей; известен миф о правах человека, утверждающий, что все права человека могут и должны быть обеспечены и реализованы; распространен миф о народовластии, заключающийся в том, что власть в государстве принадлежит народу, бытует миф о неотвратимости ответственности за совершенное преступление, означающий раскрытие любого противоправного деяния, установление виновного лица и его справедливое наказание. Мифологизировано представление о верховенстве закона, о разделении права на частное и публичное, об отображении в законе воли народа, а также о правовом государстве и верховенстве Конституции.

Среди правовых мифов, которые используются современным государством – мифы о государстве как гаранте фундаментальных ценностей общества, хранителе права, защитнике традиций, о кодексах и законах, как основах права, постоянность и устойчивость которых призваны подтверждать, что будущее должно строиться по модели настоящего [3, 19].

Правовой миф устремлен к созданию совершенной правовой действительности и, реализуясь благодаря своей жизненной силе, энергии вне человеческого подсознания, способен вносить упорядоченность, стабильность в правовую реальность. Правовой миф может выступать в роли опоры, нерушимого основания общественного спокойствия и порядка, уверенности граждан в своей защищенности, поскольку заключает в себе ориентир человеческого поведения, осмысления себя и своих поступков в контексте бытия. Он способен объяснить человеку его место в мире, эффективно привязать его к какой-либо значимой для него социальной общности, подсказать, что делать дальше. Правовой миф кодифицирует мысль, укрепляет мораль, предлагает определенные правила поведения, санкционирует обряды, рационализирует и оправдывает социальные установления. Правовой миф имеет своей целью создание идеальной модели, образа правовой действительности, который бы совпадал с ценностными ожиданиями носителей правового мифосознания. Это и есть одно из свойств правового мифа, раскрывающее его возможности. Поэтому можно говорить о том, что правовой миф является предпосылкой правопорядка, создает основы последнего.

Потребность в упорядоченности наряду с нормативностью есть обязательное условие для нормального функционирования общества. Общество нуждается в упорядоченности важнейших сфер жизни, и это достигается правовыми средствами, в том числе с помощью правовых мифов, обладающими тенденцией к созданию идеального правопорядка.

Вместе с тем, что правовой миф является предшествующим правопорядку, он выступает и как одна из его составляющих, поскольку правопорядок – это завершающий этап всех юридических форм и процессов. Он вбирает в себя все упорядочивающие начала, которые исходят из разнообразных правовых явлений, выступая некой суммирующей величиной. Ведь правопорядок есть юридический результат, к которому стремится государственная власть и все субъекты права, используя разнообразные приемы и пути [4, 536-537]. Одним из таких путей являются реально живущие в социуме правовые мифы, заключающие в себе объективную потребность людей в правопорядке и способные урегулировать и направлять их поведение и поступки в направлении создания правового порядка.

Миф способен формировать позитивный образ права и правопорядка, влиять на выбор правового поведения субъектов права.

Несомненно воздействие мифа на формирование такой ценностной категории, принципа права как справедливость закона и верховенство закона, а также на существование постулата о том, что закон выражает волю народа.

Ни один конкретный закон в отдельности, ни совокупность законов того или иного государства не являются идеальной мерой и оптимальным способом установления справедливости в регулировании общественных отношений. Это объясняется тем, что, во-первых, конкретный закон, регулируя определенную сферу общественных отношений и, отражая интересы одного слоя общества, вступает в противоречие с другим. Во-вторых, фиксируя и регулируя главные аспекты социальной проблемы, законодатель отодвигает на второй план «малозначительные» обстоятельства, которые в процессе реализации закона могут обусловить потерю авторитета закона, веру в его справедливость.

Несмотря на наличие основополагающих принципов, которые определяют общеправовые ценности, следует отметить, что закон зачастую отображает волю находящейся у власти элиты и потому не отображает волю всего народа. Исходя из понимания права как меры справедливости и свободы в конкретных исторических условиях, следует отметить, что закон, отражающий, как правило, волю конкретной социальной группы, не всегда является справедливым для всего общества.

Нормы Конституции Украины являются нормами прямого действия и подлежат применению на территории Украины. Статья 8 Конституции Украины устанавливает, что в Украине признается и действует принцип верховенства права. Конституция Украины имеет наивысшую юридическую силу. Законы и иные нормативно-правовые акты принимаются на основе Конституции Украины и должны отвечать ей. Нормы Конституции Украины являются нормами прямого действия. Обращение в суд за защитой конституционных прав и свобод человека и гражданина непосредственно на основе Конституции Украины гарантируется. Вместе с тем, судебная практика свидетельствует, что прямое применение норм Конституции в Украине отсутствует.

Деление права на частное и публичное относят также к принципам права. Современное построение системы права Украины предполагает, что публичного и частного права в чистом виде не существует. Лишь тесное переплетение императивных и диспозитивных начал в регулировании общественных отношений позволяют достичь необходимого эффекта в правовом регулировании.

Статья 1 Конституции Украины закрепляет, что Украина является суверенным и независимым, демократическим, социальным, правовым государством. Правовое государство выступает как такой тип государства, власть которого основана на праве, ограничивается с помощью права и осуществляется в правовых формах. Целью правового государства является благосостояние индивида и общества [3, 138]. Функционирование правового государства предполагает соблюдение некоторых принципов, таких как обеспечение прав и свобод человека и гражданина, обеспечение доступа к правовой защите, ограничение государственной власти в пользу индивида, право гражданина на компенсацию и др. Немаловажную роль в правовом государстве играет принцип разделения властей, правосудие. Современная реальность Украины далека от идеала правового государства и закрепление соответствующего положения в Конституции Украины не гарантирует существования правового государства в реальности. В условиях нестабильности экономической и политической ситуации в Украине построение, а тем более функционирование правового государства возможно лишь при эффективной системе сдержек и противовесов.

Немаловажна роль мифа и при формировании такой ценностной категории как правовая культура. Правовую культуру можно обозначить как систему правовых ценностей, которые соответствуют достигнутому человечеством уровню правового прогресса, отображают в правовой форме состояние свободы личности и социальной справедливости, иные наиважнейшие социальные ценности в их диалектическом воздействии на качественное состояние и способ правовой жизни личности и общества, в котором наивысшей ценностью является реализация прав и свобод человека и их защита [1, 27-28].

Систему ценностей, характеризующую уровень правового прогресса общества составляют высокий уровень правосознания, активность субъектов права в правовой сфере, добровольность исполнения требований правовых норм, реальность прав и свобод граждан, эф-

фективность правового регулирования, разработанная законодательная техника, развитая правовая наука, юридическое образование, эффективная юридическая практика, стабильный правопорядок. Несомненно влияние мифа при формировании такой ценностной категории в праве как источники права. Правовой миф как архаическая форма, как «первонорма», выступает в виде первоисточника права, содержащая в себе нормативно-регулятивные начала. Миф является и одной из форм существования современного права, поскольку отдельные мифологемы проникают в нормативные тексты и распределяются в юридических источниках и других правовых реалиях современного права, таких как правосознание и правовая культура, влияя на процессы правотворчества и правореализации. Выступая в качестве ориентира человеческого поведения, миф способен воздействовать на выбор правового поведения. Имея своей целью создание идеальной модели, образа правовой действительности, который бы совпадал с ценностными ожиданиями носителей правового сознания, правовой миф выступает в качестве предпосылки, основы правопорядка.

Миф предлагает модель мира, ориентированную ценностным образом, модель, в которой нет места колебаниям, сомнениям и противоречиям. Миф объясняет мир так, чтобы универсальная гармония не была нарушена. В мифе выражается стремление к гармонизации, порядку, стабильности, необходимости веры – духовного основания, сопротивления и основы человеческого бытия.

Литература

1. Ганзенко О. О. Формирование правовой культуры личности в условиях построения правового государства Украина: дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / О. О. Ганзенко. – Запорожье, 2002. – С. 27-28.
2. Малахов В. Миф про правові цінності / В. Малахов // Право України. – 2011.. – № 8. – С. 180–186.
3. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) / Ю. Н. Оборотов. – Одесса, 2006. – 184 с.
4. Общая теория государства и права. Академический курс. – В 2-х т. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Том 2. – М. : Зерцало, 1998. – 639 с.

Д. В. Ягунов

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В ПЕНАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ ПОСТМОДЕРНУ

Позбавлення волі традиційно розглядається як один із стовпів системи кримінально-правових заходів будь-якої національної держави починаючи з першої половини XIX ст., коли в'язниця як соціальний інститут зайняла чільне місце в системі соціального контролю. Додавання у подальшому до позбавлення волі умовного засудження та умовно-дострокового звільнення з в'язниці створило каркас пенальної системи сучасної національної держави. Позбавлення волі набуло статусу найсуворішого покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства, в силу особливостей сутності та специфіки, користуючись термінологією видатного француза Мішеля Фуко, «досконалих та суворих закладів». В'язниця стала символом найгірших для людини кримінально-правових та соціальних наслідків вчинення злочину, незалежно від того, які цілі покарання проголошувалися в кримінальному законі (кара, залякування, реабілітація, ізоляція) окремо або в комплексі.

З таким філософсько-правовим виправданням в'язниця як соціальний інститут проіснувала приблизно до кінця XX ст. Початок нового міленіуму ознаменувався переходом до в'язниці як інституту з якісно новими функціями та цілями.

Сталася парадоксальна, на перший погляд, ситуація. З одного боку, всі стали розуміти численні негативні аспекти та наслідки ув'язнення у будь-яких формах (і як запобіжного заходу, і як покарання). Усі стали наголошувати на майже нульовому реабілітаційному потенціалі в'язниці. На традиційну в'язницю обрушилася хвиля антив'язничної компанії з боку міжнародних організацій, вчених, правозахисників, гуманістів та політиків.

Водночас пенологічне поле заповнив рух за альтернативні санкції. Створення служби пробачії та запровадження відповідного кримінально-правового та кримінально-процесуального інституту стало ледве не нав'язливою ідеєю в сфері реформування національ-

них систем кримінальної юстиції, що особливо проявилось у країнах Східної Європи та пострадянських країнах.

З іншого боку, саме початок ХХІ ст. приніс в'язниці *успіх*, про який вона навіть не могла мріяти на момент свого народження. Упродовж ХІХ – ХХ ст. ст. сучасна, начебто «виправна» в'язниця, з усіх сил намагаючись бути дійсно виправною, із вражаючою регулярністю та стабільністю неодмінно терпіла фіаско. Як слушно зазначив Фуко, «вся монотонна критика в'язниці зводилася до того, що в'язниця не виправляє злочинців, а, намагаючись виправляти, вона втрачає свою каральну сутність».

На початку ХХІ ст. в'язниця, будучи «оточеною» альтернативними покараннями та рухами за скорочення застосування ув'язнення, здобула блискучу перемогу над своїми противниками. Парадоксальність ситуації полягає не скільки в тому, що «виправна» в'язниця перестала бути «виправною», стільки в тому, що вона перестала «соромитися» того, що вона ніколи нею і не була. І саме через це вона позбулася значної долі своєї міфічності в контексті філософського обґрунтування формально-юридичного визначення *цілей покарання* та їх морального виправдання.

В'язниця необмежено посилила свої позиції завдяки тому, що вона «погодилася» з тим, що вона є «поганою» в принципі з огляду на численні негативні наслідки свого функціонування. Проте водночас вона розширила свій вплив у суспільстві далеко за межами в'язничних стін. На фоні експансії альтернативних покарань у «вільному» суспільстві де-факто відбулася *експансія ув'язнення* (як у відкритих, так і закам'юльованих формах), і сучасне суспільство значною мірою набуло ознак суспільства *карцерного*. В'язнично-дисциплінарно-карцерна влада стала більш невидимою та проникливою (наприклад, важливим, проте не єдиним показником цієї тенденції є зростання кількості ув'язнених в усьому світі).

Широко «розрекламовані» сьогодні альтернативні кримінально-правові заходи насправді не стали гуманістично-орієнтованою альтернативою ув'язненню. Натомість вони отримали статус якісно *нового дисциплінарного проекту*. Інтенсифікація пробаційних ордерів у напрямі посилення ступеня та обсягу заборон, обов'язків, зобов'язань та умов, що покладаються на «клієнтів» служб пробації, означає, що більшість злочинців у начебто «вільному» суспільстві замість традиційного умовного засудження із можливими додатковими обмеженнями занурюються у де-факто інституційні програми.

Крім того, що також є важливим, «клієнти» служб пробації перетворилися на «девіантів» та «осіб, що являють ризики».

Оцінюючи *концентрацію свободи* в сучасному суспільстві, необхідно наголосити, що якщо раніше йшлося, умовно кажучи, лише про декілька категорій *злочинців*, то сьогодні їх класифікація розширена за рахунок великої кількості *проміжних станів*, причому кожна нова категорія наповнюється новими *«знаннями»* з боку нових *«експертів»*, дедалі більше віддаляючи в'язницю від первісного, «виправного» виду. Замість «злочинців» з'явилися «девіанти», «особи із ненормальною поведінкою», «педофіли», «статеві хижаки» та інші категорії, визначення яких взагалі важко надати класичним кримінальним правом, але яких почали згадуватися в нормативно-правових актах сучасних країн, населення яких стало набагато більше перейматися питаннями «убезпечення суспільства».

Після цього вступу варто сформулювати важливу ідею: в'язниця була та залишається мікромоделлю суспільства, в якому основоположною категорією є *«свобода»*. Відтак, зміна сутності, ролі та функцій в'язниці під впливом різних соціальних процесів є індикатором зміни самого суспільства та поглядів на сутність зазначеної вище категорії.

Варто брати до уваги, що сучасні пенальні практики характеризуються низкою моментів: 1) кардинальною переорієнтацією національних пенітенціарних систем з *«соціальної роботи»* на *«менеджмент ризиків вчинення рецидивних злочинів»*; 2) заміною класичних принципів побудови системи покарань на позитивістські; 3) поширенням та практичним застосуванням неоломброзіанських ідей, позбавлених антропологічної складової, з відновленням категорії «звичний» або «небезпечний» злочинець.

Зазначена вище проблематика пов'язується з деякими подіями та тенденціями, які можна сформулювати наступним чином:

1. Криза реабілітаційного ідеалу обумовила кардинальний перегляд цілей покарання внаслідок створення великого вакууму, який до цього і був заповнений реабілітацією. Питання відомого американського вченого-соціолога Роберта Мартінсона «Чи спрацює в'язниця?», поставлене на порядок денний на початку 1970-х років, яке привело до обвалу реабілітаційного фундаменту «виправної» в'язниці, сьогодні, здається, вже не є актуальним. І це не є дивним: вже майже півстоліття Захід будує пенальні політики та реалізує пе-

нальні практики з урахуванням зазначеної кризи, яку пострадянська наука вперто не помічає (або не хоче помічати).

2. Внаслідок численних соціальних та політичних процесів зазначений реабілітаційний вакуум заповнився суто утилітарними ідеями, пов'язаними з пунітивними уявленнями, що «в'язниці повинні працювати». Проте сьогодні варто ставити інші запитання: «Для кого і в чийх інтересах працюють в'язниці?». Причому ця «робота», передусім, пов'язана із впровадженням до законодавства багатьох сучасних країн категорії *incapacitation*, тобто фізичного унеможливлення вчинення злочинцями нових злочинів, що обумовлює необхідність кардинального перегляду цілей покарання та взагалі покарання як соціально-правового інституту.

3. Нова концепція та її практичне втілення стосуються вже не в'язниці як «державної установи, яка примусово обмежує свободу руху ув'язненого в межах певного простору» (визначення А. Піонтовського), проте також й інших елементів пенальної системи та системи кримінальної юстиції в цілому. До в'язничної сфери втягуються не тільки закриті інституції, проте також і служби пробації та інші елементи системи кримінальної юстиції, внаслідок чого служби пробації перетворилися на філіали в'язниці у «вільному» суспільстві з відповідним філософським обґрунтуванням їх діяльності.

Свого часу паноптикон Джеремі Бентама став моделлю будь-якого дисциплінарного механізму, який претендував на те, щоб бути ідеальним. Завдяки Мішелю Фуко паноптикон став моделлю сучасної влади як такої. І якщо раніше ця алегорія була більш-менш фантастичною, то сьогодні паноптична влада – це майже «вчорашній день», оскільки суспільство вже давно сприйняла ідею паноптизму та було поглинуте ним. Тому постає закономірне питання: як можна охарактеризувати *свободу* сучасного суспільства, якщо його моделлю є модель тотальної в'язниці?

В'язниця Постмодерну набула статусу якісно нового дисциплінарного проекту. Будучи нелегітимною, вона набула максимального впливу. Перебуваючи під тиском альтернативним покарань та антив'язничних рухів, вона *використала* їх потенціал і *збагатилася* за їх рахунок, перетворивши служби пробації та НЕ-інституційні додатки до системи кримінальної юстиції на свої філіали. І проблема полягає у тому, що важко визначити *межі* та *спрямованість* такого збагачення.

Трансформація ув'язнення як важливої соціальної функції та, відповідно, юридичного оформлення відповідних кримінальних покарань або інших кримінально-правових заходів обумовлює необхідність переосмислення категорії свободи, яка служила і продовжує служити мірилом здоров'я суспільства та водночас показником функціонування системи кримінальної юстиції.

Сама категорія свободи в контексті вироблення та реалізації пенальної політики в сучасній національній державі, сутність якої суттєво змінилася під тиском глобалізації, зазнала глибоких змін. Тому філософсько-правовий аналіз категорії свободи потрібно здійснювати з урахуванням глобалізаційних тенденцій, що характеризують сучасні національні системи кримінальної юстиції. Карцерне суспільство вимагає існування *всеохоплюючого паноптичного контролю* за кожним його членом, тому позбавлення національних пенальних систем соціальної спрямованості із вдячністю сприймається зацікавленими акторами.

Зазначені вище аспекти, помножені на особливості соціальних відносин сучасного глобалізованого суспільства, вочевидь призводять до *підвищення вартості свободи*, що і обумовлює необхідність проведення цього дослідження та висвітлення проблеми використання в'язниці як моделі суспільства епохи Постмодерну.

О. В. Костиця

*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА В КОНЦЕПЦІЇ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО

Зростання ролі права у житті сучасного суспільства зумовлює відродження питання про його цінність, уперше поставлене на межі XIX-XX століть, коли аксіологічний підхід утверджував своє місце в системі методології гуманітарних наук. Ціннісні аспекти права та юриспруденції знайшли той або інший відбиток у працях практично усіх філософів права «золотої доби» вітчизняної юриспруденції. Зокрема, значна увага приділена цим аспектам у творчості М. М. Алексєєва, П. І. Новгородцева, Є. М. Трубецького. Свій внесок до аксіології права зробив і видатний правознавець Ф. В. Тарановський (1875-1936). Це повідомлення присвячено проблемі, яка ще

не ставилась у працях дослідників творчості ученого (О. М. Величко, О. В. Дмитренко, Л. М. Мудриєвська, В. С. Савчук, В. О. Томсинов, І. Б. Усенко).

Філософським підґрунтям юриспруденції Ф. В. Тарановського був позитивізм, що й стало основним фактором, який вплинув на його розуміння цінності права в інструменталістському ключі (хоча поняття «інструментальна цінність права» не було ним вироблено). Аксіологічні аспекти правового учення Ф. В. Тарановського виражені, передусім в його працях «Інтерес та моральний обов'язок у праві» та «Енциклопедія права».

Інструментальна цінність права зумовлена, як указує С. С. Алексєєв, його властивостями, якими є загальнообов'язкова нормативність, формальна визначеність, висока державна забезпеченість. Право з його властивостями може бути використано як знаряддя, інструмент, засіб для вирішення різноманітних суспільних та особистих завдань [1, 163-164].

Уже в ранній своїй роботі «Інтерес та моральний обов'язок у праві» Ф. В. Тарановський виклав учення Р. Ієринга, згідно якому єдино науковою та істинно-реалістичною ідеєю, що лежить в основі права є інтерес (користь); право ж є юридично захищеним інтересом, виробленим «дисциплінованим егоїзмом» [2, 2, 6, 8]. Індивідуальний інтерес, який еволюційно, а частіше шляхом кривавої боротьби (боротьба за право – ще одна, на жаль, не проаналізована Тарановським ідея видатного німецького ученого) трансформується в суспільний інтерес, і є тим благом, на сторожі якого має стояти право.

Але розуміння Ієрингом інтересу як цінності (блага) Ф. В. Тарановського не задовольняло через суб'єктивний характер поняття «благо». Цінність блага полягає в його особливому застосуванні до цілей та відносин особи, інакше кажучи інтерес не є властивістю речі, а лише егоїстичним бажанням особи. Якщо суб'єктивні права є юридично захищеними інтересами, то функція права зводиться до забезпечення егоїстичним бажанням певного успіху. Ф. В. Тарановський, по-перше, звертає увагу на можливі асоціальні індивідуальні інтереси, яким право не тільки не дає захисту, але чинить опір у формі заборони та кримінальної репресії [2, 9]. По-друге, він критикує Ієринга за логічну помилку при «переведенні» індивідуального інтересу до суспільного. З егоїзму ніяк не може виникнути «дух суспільності», хіба що слід визнати правдивою теорію договірного походження права [2, 10], наукова неспроможність якої ученому

була очевидною. По-третє, він зауважує, що Ієринг ніяк не пояснює, з позицій своєї теорії егоїстичного інтересу, детермінант виконання особою юридичного обов'язку [2, 10]. Адже інтерес у виконанні обов'язку може бути лише опосередкований – як бажання стати вільним від тягара, який лежить на особі, він є, скоріше негативним, ніж позитивним мотивом для реалізації правових приписів.

На думку Ф. В. Тарановського, пояснення природи об'єктивного права є неможливим без звернення до моралі, яка у свою чергу конструюється ним як система моральних обов'язків. Існування суспільства безумовно вимагає, щоби кожен індивід виконував певні обов'язки, які й встановлює моральність. Іншого джерела соціальних обов'язків немає й бути не може, через неможливість існування двох уявлень про належне. Усі соціальні обов'язки містяться у вироблених суспільством моральних ідеалах, частині яких надається правова форма [2, 12]. Отже, цінністю, охоронюваною правом, слід визнати не тільки індивідуальні бажання, але й обов'язки, яким надана юридична імперативність.

Ідея інструменталізму була розвинута Ф. В. Тарановським в його основному загальнотеоретичному творі «Енциклопедія права». Аналізуючи ідеї російських послідовників Р. Ієринга – М. М. Коркунова та С. А. Муромцева – та теорію Г. Еллінека про етичний мінімум права Ф. В. Тарановський повністю приєднується до думки останнього про те, що і мораль, і право мають однакове походження і сумісно служать суспільству. Судження про те, що будь-яке правоположення в кінцевому рахунку має на меті збереження якогось блага, значущого для підтримання суспільства, учений вважав аксіомою: «В основі будь-якого права завжди буде лежати, хоча би неправильно, уявлення про суттєве соціальне значення охоронюваного блага та необхідності його для утримання суспільства у певному стані» [3, 123]. Але на відміну від Г. Еллінека, Ф. В. Тарановський не обмежує мету права охороною існування суспільства. Поряд з нею існує також мета сприяння розвитку суспільства. «Охороні особи та власності, яка доставляється законодавством, можна протиставити такі важливі установлення права як нагляд за навчанням, позитивні заходи щодо піднесення матеріального добробуту та інших культурних потреб» [3, 125-126].

Другим аспектом розвитку суспільства, інструментом чого виступає право, Ф. В. Тарановський вважав моральний розвиток особистості. В цьому плані учений підтримав ідею В. С. Соловйова про

активну роль права у подоланні Зла та реалізації Добра, хоча й не був прихильником ідеалістичних побудов природно-правового або містичного напрямку в теорії права. В той же час він підкреслював відмінність права та моралі, як і відмінність між моральною та правовою свідомістю. «У праві висувається на перший план, – писав він, – пряма об’єктивність морального завдання, здійснення якого не ставиться у безумовну залежність від внутрішнього проникнення ідей добра до серця кожної окремої людини, на яку право накладає той чи інший конкретний обов’язок» [3, 127].

Аксіологічними аспектами відмічено й державницьке учення Ф. В. Тарановського. В його інтерпретації співвідношення держави і права основоположну роль відіграє соціальний фактор: право є нормою соціальної поведінки, а державна організація є одним з елементів співжиття. Тому на державну організацію поширюються ті ж норми соціальної поведінки, що й на індивіда. Отже, резюмує учений, право *eo ipso* (по факту) виявляється нормою соціальної поведінки державних органів і підпорядкування державної влади праву не викликає рішуче ніяких ускладнень з логічної точки зору.

Зв’язок між індивідом, суспільством та державою з позицій аксіологічного підходу у Ф. В. Тарановського виглядає таким чином: «Культурний розвиток суспільства висуває принцип абсолютної цінності людської особистості, визнання якого є сумісним тільки з закономірним підпорядкуванням індивіда державній владі та з обов’язковою правомірністю у проявах останньої» [3, с. 530].

Отже, в підсумку можна зробити висновок про наявність у творчій спадщині Ф. В. Тарановського оригінальної концепції цінності права, яка у категоріях сучасної юридичної науки може бути зарахована до аксіологічного інструменталізму. Право, на його думку, покликане, як і мораль, служити суспільству не тільки в охороні суспільних інтересів, але у й справі удосконалення як суспільства в цілому, так і окремих його членів. Таке розуміння цінності права як потужного соціального регулятора виступає провісником сучасних уявлень про службу (інструментальну) цінність права.

Література

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
2. Тарановский Ф. В. Интерес и нравственный долг в праве / Ф. В. Тарановский // Варшавские университетские известия. – 1899. – Вып. VIII. – С. 1-20.
3. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – 3-е изд. – СПб : Лань, 2001. – 560 с.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОТРЕБОВОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Як відомо, людина від природи має ряд потреб. «Існування без потреб... – писав Л. Фейєрбах, – є марним існуванням. Те, що взагалі не має потреб, не має потреби в існуванні» [1, 123]. Потреби можна розуміти, по-перше, як стимули людської діяльності, а по-друге, як свого роду суспільні відносини, в тому розумінні, що вони не існують поза суб'єктом, який має соціальну природу.

П. М. Рабінович вважає, що цю категорію можна покласти до підґрунтя особливого підходу до права – потребового підходу. «Таким підходом, – пише він, – є аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, соціальна сутність явищ – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства. З огляду на це, стає зрозумілим, що розкрити сутність соціального явища можливо тільки встановивши: а) потреби яких суб'єктів (тобто чиї потреби) задовольняє досліджуваний феномен: чи потреби окремих індивідів (фізичних осіб), чи то їхніх спільнот, об'єднань, чи то суспільства в цілому та б) які ж саме види таких потреб він задовольняє. Ідея, настановна, «парадигма», котра спрямовує дослідження на виявлення зазначених соціальних фактів, якраз і втілює, «уособлює» такий дослідницький підхід, який названо потребовим» [2, 271].

П. М. Рабінович зазначає, що, не вдаючись до потребового підходу, взагалі навряд чи можливо встановити соціальну сутність явищ. Отож, пише він, не буде надмірним перебільшенням стверджувати, що потребовий підхід – це єдино можливий інструмент з'ясування соціальної сутності будь-яких явищ соціуму (зокрема й явищ правових). Викладеним, на думку цього вченого, зумовлюються місце та роль такого підходу в усій системі дослідницьких підходів до вивчення яких би то не було соціальних явищ. З одного боку, він не може абсолютизуватись, фетишизуватись, оскільки – як і будь-який інший підхід – має об'єктивні межі своєї застосовуваності, а тому не підміняє й не витісняє інші дослідницькі підходи. Проте, з другого боку, останні втрачають свою евристичність, наукову ефективність, корисність, якщо залишається невідомою (або

ж спотвореною) сутність тих явищ, котрі становлять їх об'єкт, тобто якщо застосування інших підходів не спирається на досягнення цієї сутності [2, 272].

Для використання потребового підходу у дослідженні сутності правових явищ підкреслюється необхідність забезпечення принаймні двох передумов. По-перше, слід досягнути загальне розуміння потреб суб'єктів (що вимагає, зокрема, з'ясування співвідношення цих потреб з такими суміжними, «спорідненими» явищами, як інтерес, мотив, цілі суб'єктів), а також виокремити основні різновиди таких потреб, здійснюючи їх класифікацію. По-друге, потрібні змістовні знання загальносоціальних, групових та індивідуальних потреб у тому суспільстві, де сформувався, функціонує та розвивається досліджуваний правовий феномен. За реалізації зазначених передумов якраз і стає можливим з'ясувати, чи здатне досліджуване правове явище бути засобом задоволення певних чи то індивідуальних, чи то групових, чи то загальносоціальних потреб (і якщо здатне, то якою мірою). Зокрема з'ясувати, чи є воно єдиним таким явищем (у разі ствердної відповіді на це питання відповідні потреби можна буде вважати правовими), чи є лише одним із таких засобів [2, 273-274].

До кола основних потреб людини відносяться потреби в житті, гідності, власності, свободі, рівності, справедливості тощо.

Далі, потреби тісно пов'язані інтересами. Виникнення потреби є початковим етапом формування інтересу. Дійсно, інтерес можна розглядати як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти), який складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення. Одночасно слід мати на увазі й відмінності між ними, які можуть трактуватися по-різному. На наш погляд, слід віддати перевагу такому критерію відмінностей, як їхня спрямованість. Для потреби об'єктом слугує насамперед предмет її задоволення як такий, тим часом як для інтересу – соціальні відносини, установи, інститути, що відіграють визначальну роль у життєдіяльності даної соціальної спільноти. Ми включаємо «інтерес» до нашого понятійного апарату, коли беремо предмет задоволення потреби у широкому соціальному контексті, розглядаємо пов'язані з ним суспільні відносини.

Життя, гідність, власність, свобода, рівність, справедливість виступають основними предметами інтересу для людини. Ці інтереси слід розуміти як відповідні усвідомлені потреби.

Своєю чергою, похідними від людських інтересів виступають цінності. Це більш висока порівняно з потребами й інтересами категорія. Свого роду синтетичний погляд на філософське тлумачення цінностей пропонує А. Г. Здравомислов. «Цінності, – пише він, – це інтереси, які відособилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці в сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відособилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного» [3, 160]. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини.

Загалом цінність є феноменом, що виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні, виступає «значенням об'єкта для суб'єкта». Цінності виявляються в результаті узагальнення соціального досвіду, втілюють у собі суспільні ідеали і тому слугують еталонами належного.

Цінності є предметом вивчення аксіології. Вона з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби та інтереси людей. Філософія права містить відповідну субдисципліну – аксіологію права (правову аксіологію), тобто систему теоретичних поглядів на цінності у праві та цінність права.

Право дає змогу забезпечити стабільний розвиток суспільства й одночасно – права і свободи людини. Для цього право запроваджує до соціального світу такі загальнолюдські цінності, як життя, гідність, власність, свобода, рівність, справедливість. Вони перетворюються на власні цінності права і посідають провідне місце у правовій аксіології.

Ми бачимо, що цінності ґрунтуються на відповідних інтересах, а ці останні мають своїм підґрунтям розглянуті нами вище людські потреби. Таким чином, потребовий підхід дає змогу проаналізувати підвалини правових цінностей.

Література

1. Фейербах Л. Избранные философские произведения : в 2 т. / Людвиг Фейербах. – М. : Политиздат, 1955. – Т. 1. – 1955. – 676 с.
2. Філософія права: проблеми та підходи : навч. пос. / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима [та ін.] ; за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів : Льв. нац. ун-т м. І. Франка, 2005. – 332 с.
3. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.

РОЗДІЛ 2

АКСІОСФЕРА ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

О. В. Грищук

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У ПРАВІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проблеми людини, її сутності, природи та призначення, її сучасного та майбутнього буття, впливу права на буття людини, а також особливості буття природного права, розуміння його змісту та структури є одними з актуальних у філософії права. Право розглядається як невіддільне від форм буття людини, воно органічно вплетене у суспільні відносини і є ефективним засобом регулювання відносин між людьми, координації їх діяльності, задоволення потреб та інтересів.

Особливістю природного права є те, що воно, з одного боку, впливає з сутності людини, виникає і формується в результаті діяльності спрямованої на впорядкування відносин між людьми, гармонізації між біологічними актами, соціальними вчинками та духовними діяннями людини. Тут потрібно враховувати, що головний акцент робиться саме на духовному діянні, при цьому не абстрагуючись від вітальних та соціальних компонентів, але вони беруться до уваги лише тією мірою, якою визначають зміст, структуру і спрямованість духовного діяння. З іншого боку, природне право формує ті умови і способи життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, функціонування суспільства і держави. Тобто людина формує у своїй свідомості природне право як ідеальну модель і в той же час прагне відповідати цій моделі. Тому такий взаємозв'язок та взаємовплив на сьогодні можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства в цілому, конкретної людини і природного права як ефективного регулятора суспільних відносин.

На думку багатьох дослідників, визначення цілі, мети права є одним з головних завдань філософії права, оскільки цією метою є

ціль людського співжиття, однією із сторін якого є право. Право повинно забезпечити основу, підґрунтя на якому окрема людина і суспільство загалом можуть виконати моральні завдання, що стоять перед ними. Такі моральні завдання полягають в подальшому розвитку культури, в удосконаленні людського спілкування і людства загалом у напрямку вищої справедливості для всіх. Виходячи з цього, можна визначити мету права як забезпечення життєвих завдань (інтересів) окремої людини і суспільства в цілому, і, як наслідок, забезпечення справедливості.

Проблема природного права має глибоке історичне підґрунтя. На думку видатного французького філософа і соціолога права Г. Д. Гурвича вона є відображенням антиномічного характеру сфери права, де стикаються дійсність і цінність, факт та ідея, емпіризм і апіоризм, автономія і гетерономія, стабільність існуючого порядку і динамізм морального прогресу, безпека і справедливість, суспільна необхідність і ідеал, жорстка структура організації і спонтанність життя. У кожному з цих різноманітних аспектів природне право набуває особливого значення, зокрема як: справедливий спосіб упорядкування суспільних відносин; форма відображення потреб та інтересів людини; спосіб захисту внутрішньої і зовнішньої свободи людини; форма об'єктивації соціальних якостей людини; засіб дотримання формальної рівності (рівноправності) між людьми; правовий ідеал, моральне (духовне) виправдання юридичного права; підґрунтя, на якому базується позитивне право; критика діючого позитивного права з точки зору ідеального (природного) права; незмінні норми права, що протиставляються змінним юридичним нормам; відображення цінності людини, гуманізації правопорядку.

Саме права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права. Фактично, існуючі соціальні можливості людей визнаються правами людини, як правило, на протиположному існуючому юридичному статусу людини. Без цього певного протиставлення, без необхідності тлумачення соціальних можливостей з точки зору справедливого, ідеального, питання прав людини втратило б свою актуальність. Сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового і соціального статусу людини, який є необхідним для її нормального існування. Реалізація цього мінімуму повинна бути забезпечена не-

залежно від соціально-політичних, економічних, культурних і інших особливостей конкретної держави. На сьогодні домінуючою є думка, що цей мінімум основних прав людини повинен і може бути точкою відрахунку сумарного зростання добровільно визнаних всім світовим співтовариством безумовних цінностей. Це означає, що кожна людина може мати певний мінімум найбільш важливих для неї прав і свобод незалежно від громадянства, національної, релігійної, расової, статевої належності. В такому випадку у держави виникає обов'язок визнати права людини найвищою соціальною цінністю і, відповідно, закріпити їх в нормах позитивного права, а також надати їм державно-правову охорону та захист.

Стержнем концепції природного права і прав людини є невід'ємна, вроджена людська гідність, що витікає з самої суті людства. Права людини не можуть гарантувати справедливості чи добробуту, проте вони захищають від приниження гідності. Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового положення. В свою чергу, людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини. Тому людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей.

Отже право, як ефективний соціальний регулятор, та й суспільство в цілому окреслені та визначені, перш за все, природою людини, особливостями її вітального, соціального та духовного буття, а головне – цінністю людини, людською гідністю. Таким чином, не лише суспільство впливає на людину, а рівною мірою і людина впливає на всі компоненти суспільства і права. Тому саме через осягнення сутності людини, її цінності як біосоціодуховної істоти слід шукати пояснення сутності права та проводити його філософське обґрунтування.

Н. В. Лінник

*кандидат юридичних наук,
завідувач відділом правознавства Коледжу
Подільського державного аграрного університету*

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК КАТЕГОРІЯ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВА

Сучасне право неможливо уявити без прав людини як ключового компоненту не лише правового статусу особистості, але й як однієї з найбільш значимих цінностей, що визначають структуру, розвиток та спрямованість правового впливу. У цьому виявляється гуманістична зарядженість права, його імпліцитне прагнення до задоволення людських потреб.

У той же час показово, що права людини в останні роки стали однією з найбільш дискусійних правових категорій, як у контексті вітчизняної правової науки, так і в більш широких, європейському та світовому, аспектах. Сьогодні продовжується розгорнута у минулому столітті дискусія між представниками універсалізму та партикуляризму о розумінні прав людини. Фактично жодна теоретична, політична, філософська течія не оминає питання про універсальні та культурно детерміновані аспекти прав людини. І дійсно, і аргументи помірних універсалістів (Ю. Габермас, О. Гьоффе, К.-О. Апель, Дж. Раз; П. М. Рабінович, О. В. Гришук, С. І. Максимов), і помірних партикуляристів (ісламські філософи права, у контексті пострадянського простору – Ю. М. Оборотов, І. Л. Честнов, О. А. Лукашева) є переконливими та зваженими.

Однак ми не ставимо перед собою мети довести правильність чи хибність тих чи інших поглядів, оскільки, за великим рахунком, це не уявляється можливим. Більше того, проблема універсальності та культурної багатоманітності – це питання натуральної онтології, яка виявляє природу речей, у той час як права людини можна розглянути під кутом зору структурної онтології. Тоді, услід за Дж. Разом та С. І. Максимовим можна стверджувати, що вони є не природно, але синхронно універсальними, тобто усі нині існуючі люди мають ці права [1, 26].

Окрім структурного, не менш цікавим є ціннісний погляд на права людини та розкриття їх розуміння крізь призму аксіологічної проблематики права. Поза сумнівів, аксіологічний компонент прав людини є настільки ж потужним, як і аксіологічний компонент спра-

ведливості та правового порядку. Права людини є цінними настільки ж, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини не може вважатися цінною взагалі.

Не можна не відзначити, що права людини як система суб'єктивних прав, здебільшого розглядаються в контексті теорії правового положення особистості. Це, утім, деяке звуження прав людини як правової категорії та цінності, оскільки права не завжди виникають з прав, тобто права людини не завжди є рекурсивними: іноді для виникнення права достатньо прагнення до досягнення певної цінності. Більше того, сам факт існування суб'єктивного права є цінністю для цього суб'єкта [2, 4-8].

Таким чином, проблема цінностей в праві може вирішуватися двома принципово відмінними шляхами: крізь призму людської інтенції на досягнення певних цінностей; та крізь призму соціальної детермінації, коли цінності є тим, що цінить суспільство, а не окрема людина. Однак це зовсім не виключає того, що прагнення людини до досягнення цінності є критерієм та основою виникнення в неї права.

Цінність людського буття виявляє себе у всіх вимірах: в мистецтві та релігії, політиці та праві. І якщо права людини розглядати під ціннісним кутом зору, то можна погодитися з Ширін Ебаді у тому, що у всіх людей є дещо спільне: усі вони є людськими істотами. А тому, не дивлячись на будь-які спекуляції навколо культурного багатоманіття, жодна культура не допускає експлуатації однією людиною іншою; жодна релігія не дозволяє убити невинного; жодна цивілізація не приймає терору та насилля; жорстокість не властива жодній традиції; тортури несумісні з людською совістю. Саме тому ніякі потурання прав людини під прикриттям культурних традицій не можуть бути сприйняті як належне, оскільки в правах людини втілилися основні цінності усіх людських цивілізацій, а не лише західної [3, 29].

У цьому контексті принциповим є висновок про те, що права людини слід розглядати як цінність не тому, що вони є культурним стандартом, оскільки вони такими ніколи не були, а тому, що вони є стандартом мінімального правового захисту. Права людини – це те, що дозволяє праву забезпечувати людську гідність незалежно від того, до якої культури ця людина належить, яку релігію сповідує та якою мовою розмовляє.

Категоріальний статус прав людини, таким чином, виявляється у тому, що вони не просто є компонентом правового положення людини, але й у тому, що вони консолідують та імплікують усі належні правові засоби захисту людського життя, честі та гідності.

За допомогою аксіологічного підходу видається за можливе не лише виявити різноманітні інтерпретації прав людини, але й вийти на новий рівень оцінки соціальної цінності права в цілому. З іншого боку, аксіологічний підхід дозволяє дати оцінку соціальній небезпеці порушень прав людини, тобто бути критерієм антицінності порушень прав людини. У кінцевому рахунку, права людини можуть слугувати критерієм та масштабом оцінки позитивного права крізь призму природного права.

Отже, ціннісний та категоріальний зрізи прав людини дозволяють констатувати, що вони мають амбівалентну природу. З точки зору правової аксіології права людини слід розглядати як надбання людства, конкретизоване в окремих цивілізаціях і культурах. Як категорія права, права людини є частиною універсальної правової структури, а тому виступають, перш за все, як система мінімальних правових засобів, спрямованих на захист людини як основоположної цінності.

Література

1. Максимов С. Права человека: универсальность и культурное многообразие / С. Максимов // Право Украины. – 2011. – № 5-6. – С. 24-31.
2. Raz J. Individual Rights in the World Order / John Raz // Global Harmony and Rule of Law. IVR 24th World Congress (September 15-20, 2009, Beijing, China) : Papers. Plenary Session. – Beijing, 2009. – P. 1-17.
3. Доклад о развитии прав человека 2004: Культурная свобода в современном многообразном мире // Программа развития ООН. – 2004. – 280 с.

А. Ф. Крыжановский

*доктор юридических наук, профессор,
Заслуженный деятель науки и техники Украины,
ректор Международного гуманитарного университета*

ПРАВО И ПРАВОВОЙ ПОРЯДОК: КОНКУРЕНЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ

На пути аксиологически ориентированных исследований, стремящихся выстроить систему и иерархию правовых ценностей, неизбежно возникает проблема их соотношения. И одним из первых, по

моему убеждению, должен обсуждаться вопрос об аксиологии права и правового порядка в их соотносимости и соотношении.

Право в единстве всех его ипостасей представляет собой мегаценность, в одном ряду с которой в правовой сфере могут быть поставлены немногие правовые ценности: разве что такие, как правовой порядок, правовая культура и правовая жизнь. Ибо именно эти правовые феномены участвуют в механизме сохранения и воспроизведения человеческого общества вместе с другими определяющими факторами и процессами общественного бытия (экономическими, политическими, социальными, духовными и др.). В этом смысле правовой порядок выступает в качестве стержневого элемента социального воспроизводства, который выражает один из важнейших принципов цивилизации как системы – принцип социального порядка – и, следовательно, не может быть смоделирован или порожден только усилиями государства или его институтов. Феномен правового порядка скорее является формой и способом развития социальности (В. М. Артёмов), точнее – одним из путей саморазвития общества. Он возникает в качестве специфического, хотя на определенном этапе и опосредованного государством, способа трансформации сложившейся социальной устойчивости в её правовую форму. Из этого вытекает и то, что в восприятии правового порядка обществом, социальными группами и индивидами необходима и возможна трансформация в том смысле, что правовой порядок способен восприниматься людьми не просто как внешняя, навязанная (государством) неизбежность, а, в первую очередь, как внутренняя необходимость. Тогда он становится по-настоящему эффективным, в нем нуждаются, ему доверяют. Именно тогда правовой порядок, как справедливо замечает С. В. Клевцов, приобретает свойство естественности, так как он эффективен в силу своей понятности, целесообразности, удобства, зримости позитивных результатов, социальной комфортности, защищенности.

Исследование ценностной природы правового порядка в соотносимости с аксиологией права обнаруживает на первый взгляд весьма неожиданную проблему «конкуренции» этих феноменов как «правовых ценностей», с одной стороны, и конкуренцию их ценности для социума как приоритетов в правовом развитии, с другой. Кроме, собственно научного интереса, заявленная проблема имеет телеологический аспект, который непосредственно выводит на осмысление социальной значимости права и правового порядка, и, в

итоге, результирует выстраивание прикладной парадигмы развития собственно правовой, и правоохранительной систем общества.

Смысловое противопоставление правового порядка и права выступает в качестве доктринальной операции, технология которой предполагает разграничение собственных субстанций каждого феномена и их сопоставление в рамках аксиологических параметров. Исследование соотношения правового порядка и права открывает дополнительный ценностный потенциал каждого из них, содержащийся в другом: право получает свое воплощение в состоянии правовой упорядоченности общественной жизни, а правовой порядок, собственно, и составляет тот правовой климат в обществе, образ которого в идеальном виде ассоциируется с правом. Сопоставление права и правового порядка позволяет обнаружить потенциалы права как явления не только из сферы должного, но и одновременно как феномена, продолжающего свое бытие в мире сущего.

И хотя, как сказал бы философ, право выступает иным по отношению к правовому порядку и наоборот, правовой порядок является иным по отношению к праву, тем не менее, эта «инаковость» не является взаимоисключающей. Совсем наоборот, право и правовой порядок невозможно онтологически мыслить одно без другого: существование права без его воплощения в действительный правовой порядок бессмысленно, как и невозможно представить существование правового порядка без права. Но признания этого факта, недостаточно. Важна также расстановка акцентов. Как замечает И. В. Шамша, для того, чтобы расставить онтологические приоритеты, нам необходимо из двух составляющих найти сущее, существующее посредством себя, и сущее, существующее посредством иного. Правовой порядок, как справедливо отмечает Ю. Н. Оборотов, выступает в качестве смыслового назначения права, которое достигается обеспечением стабильности человеческого бытия. В онтологическом смысле право самодостаточно только в рамках его превращения в наличный правовой порядок. Следовательно, сущность права – это правовой порядок, который порождается посредством способности права упорядочивать общественную жизнь. В таком понимании именно правовой порядок обладает приоритетом как главная цель и важная ценность в правовой сфере. Именно такой вывод следует, если поставить вопрос следующим образом: согласимся ли мы жить при наличии права, но без правового порядка, либо на жизнь в условиях правового порядка, но без права?

И если сущее, существующее посредством себя, необходимо должно содержать сущность (причем, речь должна идти относительно сущности человека), то правовой порядок, как сущность права, и составляет приоритет человеческого бытия как его необходимого цивилизационного условия.

Правовой порядок – действительность права, а действительность представляет собой высший уровень бытия, в котором «снимаются» различия между субъектом и субстанцией (в данном случае между идеей права и её носителями), между его объектом и субъектом. Это, по-моему мнению, позволяет акцентировать мысль о об относительной самоценности правового порядка, имманентном наличии в нем некоторого идеального образа, цели социальной регуляции (В. М. Артёмов).

Правовой порядок как правовая ценность одновременно выступает и целью правового воздействия, создающего правовые условия нормального функционирования и развития общества, и важным фактором и средством упрочения роли и значимости права для социума.

Своеобразие категории «правовой порядок», по мнению А. М. Васильева, состоит в том, что это базовое понятие, которое наряду с «нормой права», «формой (источником) права», «системой права», «законностью», «правовыми отношениями» относится к всеобщим (то есть имеющим наивысшую степень обобщения) в теории права. То есть, будучи категорией всеобщего уровня, она одновременно отнесена в науке к двум наиболее значимым онтологическим рядам теории права – структурному и функциональному. Соединение в рамках одного понятия более двух аспектов анализа одной системы или подсистемы общества – редкое явление, свидетельствующее в ряде случаев о том, что данное понятие является не просто социальным, но социетальным, то есть отражающим не какую-то относительно обособленную группу явлений и процессов, а выражает в своем содержании то, что касается социума в целом, независимо от его конкретных форм и состояний. К социетальным процессам, – отмечает А. М. Васильев, – относят все то, что обеспечивает и способствует интеграции социума как целого. Следовательно, многофункциональность правового порядка в обеспечении жизнедеятельности общества как целого как раз и проявляет социетальность этого правового феномена как общесоциальной правовой ценности первого порядка.

Как способ бытия права в социальном пространстве (В. М. Артёмов), правовой порядок обеспечивает доминирование правовых

принципов, ценностей и норм в процессах жизнедеятельности социума, способствует его устойчивости и интеграции, позволяет разрешать возникающие социальные конфликты правовыми средствами. Такое положение этого феномена позволяет охарактеризовать правовой порядок, пользуясь терминологией Д. Лукача, в качестве основополагающего принципа самого бытия, а вследствие этого – и формирования мышления в нем. В свою очередь, это означает, что феномен ценности правового порядка имеет естественный характер, его истоки органически восходят к естественным правам человека на безопасное, защищенное и упорядоченное социальное существование. С этим сочетается естественно-правовая категория справедливости, наполняющая правовой порядок особым ценностным содержанием – как такого состояния правовой упорядоченности, которым может пользоваться каждый – как равной потенциальной возможностью к бытию и самореализации в рамках достигнутого качества общественной жизни.

Именно правовой порядок, как «право в действии», способен раскрыть право как «вторую природу» (Ф. Шеллинг), которая должна гарантироваться таким же очевидным образом, как и законы природы. Эта вторая природа обретает качество высшей природы именно тогда, когда в реальных человеческих отношениях доминирует правовой закон. Правовой порядок как «закон природы» возникает и действует тогда, когда правовая упорядоченность становится устойчивым, надежным и безусловным условием жизнедеятельности отдельных индивидов и общества в целом.

В таком истолковании правовой порядок является итогом и результатом всех форм жизнедеятельности деятельности человеческого общества, необходимым и важным фактором в системе которых выступает право. При этом право и правовой порядок взаимодействуют со всей аксиологической системой социума и, при благоприятном соотношении друг с другом, получают мощную социальную подпитку. Правопорядок как правовая ценность выступает целью правового регулирования, которая состоит в создании надлежащих условий нормального функционирования и развития общества. Для этого право должно отражать фактические общественные отношения, которые составляют «строительный материал» правопорядка в обществе. Такой «кругооборот» права и правопорядка в «природе» общественной жизни и создает так необходимую гармонию права и правопорядка, должного и сущего в правовом бытии людей.

О. А. Довгополова

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії природничих факультетів
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ СЕНС ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Поняття толерантності є актуальним та затребуваним в сучасному світі, але в останнє десятиліття виникає відчуття певної «пробуксовки» його використання. Толерантність є етичним феноменом, але його ефективність залежить від чіткості його правового визначення. Слідом за П. Рикером можна повторити: «Толерантність не може *не* бути пов'язаною з законом, якщо вона виводить своє поняття з взаємовідносин між правдою та справедливістю» [12, 51]. Саме з цим, на наш погляд, сьогодні у толерантності виникають проблеми. Автор цих рядків не належить до мейнстріму розуміння сенсу поняття толерантності, тому вважає за можливе звернутися до теми, що вже добряче набридла читачеві наукової та публіцистичної літератури. Ми спробуємо порівняти історичний та сучасний сенси правового поняття толерантності, щоб виявити хибні елементи в сучасному визначенні.

Аналіз сенсів толерантності здійснюватиметься на матеріалах декількох документів, створених з XIII до XX століття [8; 9; 11; 13]. Сучасний сенс поняття ми з'ясуватиме, орієнтуючись на текст «Декларації принципів толерантності», прийнятої ЮНЕСКО 16 листопада 1995 г. [10]. Серед історичних документів назвемо документи канонічного права XIII ст., а також англійські декларації толерантності XVII ст. Ми не намагаємось окреслити тут картину історичних сенсів поняття толерантності, для аналізу обрано найбільш показові документи, в яких висвітлюється саме сенс поняття толерантності. Треба уточнити, що ми звертаємось тільки до документів, спрямованих на окреслення меж толерантності (саме з використанням цього слова), а не регулюючих відносини між конфесіями чи будь-якими соціальними групами. Тому в тексті не згадується, скажемо, Нантський едикт. Нас цікавить саме визначення поняття толерантності. Тому ми обираємо декілька показових документів, аналіз яких дає можливість робити узагальнення.

Автор цих рядків неодноразово звертався до аналізу історичних варіантів поняття толерантності [1; 2; 5; 7]. Рамки даного тексту за-

тісні для розгорнення аналізу конкретних документів, тому дозволю собі надати узагальнення середньовічного та ранньомодерного сенсів правового поняття толерантності. Толерантність тут надається феноменам, які влада визнає як неприйнятні, нерівні, некорисні, але стримується від їхнього знищення внаслідок певних причин. Для XIII ст. причинами терпіти небажані явища було бажання запобігти гіршому злу. Так, згідно кодексам канонічного права, причиною терпіти проституцію було бажання запобігти содомії як значно страшнішому гріху. Але об'єкт толерантності ніколи не визнавався гідним існування сам по собі. Так само визначався об'єкт толерантності в документах раннього нового часу. Підставою терпіти небажані явища тут декларується економічне процвітання держави – якщо людина притримується якихось дивних релігійних поглядів, але бере участь у підвищенні добробуту держави, ми згодні терпіти її існування. Відсилаю читача до власних публікацій за поясненнями. Важливо, що толерантність ніколи не розуміється як повага до рівного.

Сучасний сенс поняття толерантності, як правило, протиставляють сенсу поняття терпимості. Тобто терпимість є віджилим поняттям на протигагу сучасної толерантності, яка розуміється як повага та прийняття. В цьому контексті варто звернутися до документу, який визначає сучасне розуміння поняття на міжнародному рівні – до «Декларації принципів толерантності» 1995 г. Перший підхід до аналізу тексту документу демонструє, що сучасний міжнародно-правовий смисл поняття Терпимості передбачає синонімічність понять Толерантності, поваги, прийняття, консенсусу. Так, перша стаття «Декларації принципів толерантності» постулює: «Толерантність означає повагу, прийняття та правильне розуміння багатой різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження та способів проявлення людської індивідуальності. Їй сприяє знання, відкритість, спілкування та свобода думки, сумління та переконань. Толерантність – це гармонія у розмаїтті. Це не тільки моральний обов'язок, але й політична, і правова потреба. Толерантність – це чеснота, що робить можливим досягнення миру та сприяє заміні культури війни культурою миру» [10, 1.1]. Текст Декларації зв'язує сутність Толерантності із ствердженням визнання різнобарвності істин та переконань, культурного плюралізму, відмовою від догматизму [10, 1.3], а також намагається окреслити межі Терпимості: «Прояви толерантності, що вони суголосні повазі до прав людини, не означають Тер-

пимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від власних чи поступки чужим переконанням» [10, 1.4].

Маємо зауважити, що в останні роки з'являється різко негативне ставлення до толерантності, яка розуміється як засіб універсалізуючого насильства [3; 4; 6]. Нібито толерантність змушує нас позбавитись власної ідентичності, щоб прийняти все. Показово, на погляд автора цих рядків, що у *букві* визначення поняття різночитань немає – як супротивники, так і прихильники Толерантності визнають, що Толерантність є вимогою поваги, прийняття та розуміння розмаїття культур, що це ідеал “гармонії у різнобарвності». Саме в цьому, на наш погляд, полягає проблема з використанням такого, нібито корисного поняття. Коли ми маємо все прийняти, незрозуміло, де залишаємось ми самі?

Спроба знайти загальну злагоду закінчується провалом, тому що коли ми виходимо з рівня теоретичних абстракцій на рівень практичної реалізації. А принцип толерантності вартий уваги тільки в контексті його реалізованості. Універсальні цінності гарні тільки в теорії, коли ж ми намагаємось знайти спільну основу переконань, скажемо, м'ясоїда та вегетаріанця чи захисника та супротивника абортів, ми її не знайдемо, її немає. В якості м'ясоїда чи вегетаріанця ми не маємо нічого спільного! Якщо ми в цій ситуації говоримо «Я приймаю ці переконання», чи є ми відвертими? Чи варті наші переконання чогось для нас самих, якщо ми погоджуємось з протилежним?

Толерантність не означає прийняття. В світі багато такого, що ми не можемо та не зобов'язані прийняти. Йдеться не тільки про вбивства чи соціальну несправедливість. Якщо я щирий супротивник абортів, нормально, що мене обурює людина, яка їх захищає. Якщо я переконаний християнин, мене обурює можливість одностатевого шлюбу. І нічого протиприродного чи нецивілізованого тут немає. Переконання на те й переконання, що воно створює для мене контури того світу, в якому я хочу жити. Питання тільки у тому, на що я здатний, щоб реалізувати своє переконання. Якщо я починаю знищувати тих, хто його не підтримує, я вчиняю злочин. Якщо я стримую власну відразу чи ненависть заради захисту прав людини чи переконаності в тому, що кожна людина є творінням Божим (підстави можуть бути різними), я поводжуся толерантно. В тому й сенс принципу толерантності, що ми стримуємо себе у відносинах з не-

приємним. Якщо ж ми людину, яка від нас відрізняється, любимо – толерантність тут ні до чого.

Я в жодному разі не закликаю до відновлення історичного сенсу поняття толерантності, він відійшов в історію. Але сам підхід до поняття в минули епохи може зафіксувати для нас істинний його сенс. Це не прийняття, любов чи симпатія. Це відмова від агресії до явища, яке нам неприємне, неприйнятне. Це дуже складний принцип, тому що дуже нелегко віднайти ту межу, до якої ми можемо терпіти. Щоб толерантність виявилася діючою, не треба навантажувати її додатковими сенсами, не треба множити сутності без потреби.

Література

1. Довгополова О. А. Толерантність та відторгнення у культурі раннього Нового часу / О. А. Довгополова // Філософська думка. – 2007. – № 2. – С. 96–111.
2. Довгополова О. А. Трактівка понять tolerance-indulgence в документах Якова II Стюарта / О. А. Довгополова // Древнее Причерноморье. Вып. VIII. – Одесса, 2008. – С. 136–141.
3. Довгополова О. А. Ловушки терпимости: особенности правового, теоретического и обыденного понимания толерантности в эпоху глобализации / О. А. Довгополова // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития. Материалы международной конференции. Москва, Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации 13-16 сентября 2007 года. – М. : РАГС, 2008. – С. 407-411.
4. Довгополова О. А. Пастки сучасного трактування толерантності – прийняття чи витерпювання? / О. А. Довгополова // Духовність. Культура. Нація. Збірник наукових статей. Випуск 4. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 84–91.
5. Довгополова О. А. Терпимое и отторгаемое в картине обжитого мира (извлечение из опыта Англии XVII века) / О. А. Довгополова // Stratum plus, № 6, 2005–2009. – С. 85–100.
6. Довгополова О. А. Дифузія поняття толерантності в сучасній антропологічній ситуації / О. А. Довгополова // Тези міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Людина». Львів, 15–16 квітня 2010 р. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 11–14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/tezy_dkl_2010.pdf
7. Довгополова О. А. Людина в праві раннього нового часу (досвід аналізу Деклараций толерантності XVII ст.) / О. А. Довгополова // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3–5 грудня 2010 року). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 201–209.
8. Decretalium d. Gregorii Papae IX [Електронний ресурс] – The Latin Library. – Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/gregory.html>.
9. Declaration of Indulgence of King James II, April 27, 1688 // English Historical Documents, 1660–1714. Edited by A. Browning. – London : Eyre&Spottiswoode, 1953. – P. 400.

10. Declaration of principles on Tolerance, adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-eight session. – Paris, UNESCO, 1995.

11. Decretum Gratiani [Електронний ресурс] – The Jacobite Heritage. – Режим доступу: <http://mdz.bib-bvb.de/digbib/gratian/text>.

12. Ricœur P. Tolerance, Rights and the Law / P. Ricœur // Diogenes. – 1996. – № 176. – Vol. 44/4. – P. 51–52.

13. Toleration Act, 1689 // English Historical Documents, 1660–1714. Edited by A. Browning. – London : Eyre&Spottiwode, 1953. – P. 400–403.

І. В. Галицький

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

Право є інструментом, який створюється кожним суспільством для вирішення виникаючих у ньому конфліктів. У цьому зв'язку викликає додатковий інтерес проблематика виникнення права в якості інструмента примирення, який забезпечує розв'язання конфліктів. Сучасне право все більшою мірою стає правом примирення.

На цьому шляху відкриваються нові можливості використання однієї з найважливіших правових цінностей і одночасно чеснот сучасної людини – толерантності (терпимості) [3, 49].

Розв'язання конфліктів – це одна з основних функцій права. Воно цінне саме своїм призначенням знаходження компромісу й встановлення міри вільної поведінки. Право містить у собі цінності, суть і набір яких різняться залежно від правового підходу й розуміння права. Так, цінності позитивістського права будуть здебільшого відрізнятися від цінностей, якими наділяють право прихильники природної школи. Незважаючи на це, виклики сучасності породжують у праві необхідність виробляти адекватні заходи реагування.

Таким заходом є толерантність, яка, лише будучи втіленою в праві, робить його здатним задовольняти потреби суспільства постмодерна. Толерантність – явище порівняно нове в правовому житті України, між тим, воно вже зайняло в ньому належне місце. Проблеми рівності й свободи в культурній і етнічній площинах, правила поведінки при співжитті різних соціальних груп, уявлення про справедливість під час вирішенні спорів – всі ці колишні правові цінності отримали нове дихання у світлі політичних, соціальних і філософських проблем толерантності, всі вони, не маючи свого відображен-

ня в контексті толерантності, приречені на неуспіх і не досягнення очікуваного від права результату. Нагадаємо той факт, що немає гіршого вироку для правової системи, ніж її неефективність. Неприйняття феномена толерантності як однієї з найважливіших правових цінностей спричинить різке зниження ефективності правового регулювання. Незалежно від того, як суб'єкт законотворчості розуміє право, толерантність повинна бути виражена й у нормативних актах, і в магістральних ідеях, цінностях правової системи.

Толерантність має стояти в одному ряду із основоположними правовими цінностями, адже вона є результатом синтезу таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, гуманізм. Толерантність ніби акумулює в собі елементи вказаних правових цінностей, одночасно привносячи в них нове: ідеї єднання та взаємопорозуміння, глобалізаційного зближення та збереження культурної унікальності. Толерантність є найсучаснішою правовою цінністю громадянського суспільства та правової держави.

Толерантність слугує інтегратором культур, їх об'єднуючим фактором. Вона несе в собі позитивний заряд співпраці та взаєморозуміння. Толерантність – це правове мистецтво встановлення правил співжиття поряд з несхожими на себе, це мистецтво цивілізованого компромісу. В сучасну епоху виникла особлива потреба в толерантності через глобальні процеси, розвиток яких приводить до утворення єдиного соціально-політичного організму і ставить його існування в пряму залежність від того, наскільки успішно зможуть ужитися між собою соціальні групи, що дотримуються різних, часто протилежних норм та цінностей. Толерантність є цінністю цивілізованого суспільства постмодерну, яка повинна проявлятися в праві всіх осіб на забезпечення стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними, релігійними та іншими соціальними групами при повазі до різноманітності світових культур, поглядів, традицій, при готовності до розуміння і співробітництва між людьми, що різняться за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями, віруваннями.

Толерантність при інтегративному підході до праворозуміння є цінністю загального характеру, яка випливає із сутності права. Остання полягає: а) у нормативному врегулюванні відносин співіснування диференційованих соціальних груп, б) у ідейному, духовному навантаженні світу правових явищ, відображених як у системі позитивних актів, так і в постулатах природно-правових уявлень. Це означає, що

толерантність є правовою цінністю нарівні зі справедливістю, рівністю, правом на життя та особисту недоторканість та іншими. Вона привносить в ці класичні цінності сучасні уявлення про співіснування з Іншим, про необхідність прийняття його та межі цього прийняття, про вимоги до дотримання прав Іншого та дотримання Іншим прав оточуючих, про створення цілісної картини світу, в якій національні правові системи покликані відігравати провідну роль упорядників досить складних соціальних відносин, які через зближення культур вже давно втратили свою національну, релігійну та іншу одноманітність. Одночасно толерантність не повинна обмежуватися лише категоріями природно-правових ідей. Завдання правотворців – втілити ідеї толерантності в правових актах, вирішуючи таким чином конкретні завдання в повсякденному правовому житті. Толерантність не є лише умоглядною цінністю для права. В світлі сучасних проблем вона має пронизувати його зверху до низу, від Конституції до відомчих інструкцій та положень, втілюватися як в генеральних ціннісно-орієнтованих ідеях, так і в безпосередніх діях правозастосовувачів. При цьому, для практичних наслідків в даному контексті байдуже, якої саме концепції праворозуміння дотримувався законодавець – толерантність є результатом викликів сучасності, які встали перед вітчизняною правовою системою. Толерантність є правовою цінністю, яка закріплена в міжнародних правових актах (Декларація толерантності та ін.). Толерантність є базовою цінністю – принципом загального характеру, ідейний зміст якої повинен наповнювати всю систему законодавства.

Толерантність в ієрархії правових цінностей, будучи нерозривно пов'язаною з ними, на наш погляд, стоїть ближче за все до такої цінності як «права людини». Толерантність пов'язана з цінністю забезпечення як життя кожного, так і співжиття багатьох у суспільстві [4, 100-109].

Права людини як вираження західного світосприйняття є ніщо інше як юридичне закріплення міри свободи. У зв'язку із цим при формуванні концепції вітчизняного праворозуміння ми пропонуємо абстрагуватися від уявлень про права людини в руслі європоцентризму й розглянути їх безвідносно до амбіцій тієї або іншої цивілізації – як цінність загальносвітового права. У даному контексті свобода можлива лише як право, яке має законну силу. Таким чином, законну силу має конкретна норма, що представляє собою міру свободи – так стверджує юридико-лібертарна концепція В. С. Нерсисянца [1; 2].

Виходячи з усього вищесказаного, можна стверджувати, що суть такої правової цінності як толерантність саме й полягає в тому, що толерантність відносно до тієї сфери суспільних відносин, яку вона регулює, означає межі і зміст акту свободи, виступає формою і мірою можливої поведінки, яка виражає чисту свободу особи. На тлі безперечного визнання цінності життя, свободи, особистої недоторканності та персонального духовного й інтелектуального розвитку в умовах громадянського суспільства, толерантність виявляється тією інтегративною цінністю загального характеру, яка, будучи забезпечена позитивістським правом, скріплює своєю примирливою суттю ідеї права природного, підготовлюючи їх до викликів єдиного мультикультурного світу. Толерантність у праві – це не тільки виразник свободи, але й обмежувач її. Звідси, толерантність апріорі не може бути абсолютною, як і відсутня в праві абсолютна свобода. Межі толерантності як правової цінності залежать від конкретних правових традицій, історичних умов та волі законодавця.

Література

1. Нерсисянц В. С. Философия права : учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2005. – 656 с.
2. Нерсисянц В. С. Выступление на Круглом столе «О понимании советского права», организованном журналом «Советское государство и право» / В. С. Нерсисянц // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 70-72.
3. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: Дис... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ю. М. Оборотов / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 379 с.
4. Прокопів Р. Явище толерантності у європейській традиції / Р. Прокопів // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Вип. 8. – Львів, 2005. – С. 100-109.

Р. М. Хажинський

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЮРИДИЧНЕ УСВІДОМЛЕННЯ ЦІННОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ

Історія розвитку концепції прав людини свідчить про те, що поява кожного нового покоління прав людини зумовлена певними суттєвими змінами в суспільстві, а саме світоглядними поглядами щодо подальшого розвитку та існування людства. ХХІ століття зна-

менує початок переходу до нової соціально-культурної парадигми. Правова наука, законодавство та юридична практика сучасних країн стоять перед необхідністю адекватного прийняття історичного виклику, пов'язаного з появою наукових відкриттів, принципово нових винаходів та ідей, які суттєво впливають не тільки на образ мислення людей, їх життя та уявлення про свої права та обов'язки, але й на їхнє фізичне, тілесне буття.

Протягом століть права людини мали виключно соціальний вимір – це були юридично закріплені можливості людини діяти або відмовитись від дій в межах свого соціального оточення. Юридично людина не була тілесною – вона була сукупністю прав, обов'язків, відповідальностей. І лише сьогодні права людини виявилися «оберненими» на її тіло, а саме тіло уперше з часів Ренесансу стало сприйматися як цінність. Права на тілесну, фізичну свободу, яка виражається в праві особистості розпоряджатися своїм тілом на свій розсуд прийнято називати соматичними правами [4, 43].

Проблеми правового регулювання захисту та реалізації соматичних прав людини активно досліджувались вченими-юристами, серед яких В.І. Крусс, С.С. Алексєєв, А.І. Ковлера, М.Г. Матузов, Н.А. Пьянов, В.Д. Сорокін, В.А. Власихін, М.О. Лаврик, О.Е. Старовойтова та ін.

Західна юриспруденція представлена значною кількістю дослідників цієї теми, наведемо деяких з них: А. Бенхем, Д. Берг, Р. Бонні, Д. Вертс, Г. Вольфсласт, П. Кеніг, Р. Клаус, Р. Коен-Алмагор.

Сучасна людина починає претендувати на права, які не піддаються існуючій сьогодні класифікації прав людини. Мова йде про прагнення людини самостійно реалізовувати право на клонування, еутаназію, одностатеві шлюби, зміну статі, трансплантацію органів та тканин, штучна репродукція, вживання психотропних та наркотичних засобів, аборт, стерилізація тощо. В. І. Крусс виокремив права, пов'язані саме з тілом людини: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму і розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами.

Розглянемо і порівняємо дві класифікації соматичних прав людини, запропоновані вченими-юристами, світоглядні цінності яких формувались в різні ідеологічні епохи.

Перша класифікація з радянського минулого, коли визнавалося, що людина є цілісним утворенням, проте, виділялися так звані рівні людської організації:

1. рівень генетичної і біохімічної організації;
2. рівень метаболістичної організації клітки, тканин, органів, систем і організму людини в цілому;
3. рівень морфологічної організації;
4. рівень сенсорно-перцептивної організації;
5. рівень психомоторної організації;
6. рівень інтелектуальної організації;
7. рівень особової організації;
8. рівень соціальної організації.

Причому 6–8 рівні характерні лише для людини, останні – для всього тваринного світу [3, 9].

М. О. Лаврик запропонував зовсім іншу класифікацію. Вона заснована на міжнародних актах, які регламентують права людини, сомати́чні зокре́ма:

право на смерть;

право людини відносно її органів та тканин;

сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати та передавати інформацію відносно сексуальності, сексуальної освіти, вибору партнера, можливості вирішувати, бути людині сексуально активною або ні, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, вступ у шлюб);

репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення та негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція);

право на зміну статі.

Відносно права на клонування та прийняття наркотичних засобів вчений відсилає до законів Російської Федерації. В той же час, стверджує, що відносно цих прав слід вивчати досвід інших держав [5, 24-25].

Порівнюючи, можна прослідити ставлення вчених по суті однієї країни у різні часи на реалізацію прав людини. В радянський період ми бачимо людину невід’ємною частиною організації, яка може реалізувати свої права лише в соціумі або через організаційні структури. В сучасний період розвитку наукової юридичної думки людину, перш за все, розглядають як особистість з належними їй правами. Все ж таки запропонований Лавриком М. А. погляд покликав захис-

тити соматичні права, але деякі з них входять у дисонанс з моральними устоями та традиціями.

Ще у 1996 р. А.П. Семітко висловив думку, що права людини, пов'язані з здійсненням абортів, еутаназії та інших подібних правомочностей, утворюють четверте покоління прав людини [1, 21]. М.П. Авдеєнкова та Ю.А. Дмитрієв обґрунтовують наявність такої категорії, як «право на фізичну свободу» і вказують, що «для цілей практичного застосування конституційних норм було б більш корисно встановити широкі суб'єктивні права для того, щоб поділ їх на більш конкретні проводився і Конституцією, і законодавством» [2, 619]. Важко погодитися з такою точкою зору, коли пропонується у Конституції, де усі норми є нормами прямої дії та діють на необмежене коло осіб, як і більшість законів, прописувати конкретні суб'єктивні права.

Стержем же соматичної концепції є можливість вільно, незважаючи на волю держави і суспільства, розпоряджатися своїм тілом. Слід зауважити, що багато держав приймають закони, які обмежують реалізацію цих прав, Україна не є винятком. Наведемо деякі приклади заборон, передбачених законодавством України: XIII розділ Особливої частини Кримінального кодексу присвячений протидії незаконному обігу наркотичних засобів, ст. 21 Сімейного кодексу передбачає шлюб лише між чоловіком та жінкою, Закон «Про заборону репродуктивного клонування людини» зазначає, що не можна створювати людину, яка генетично ідентична іншій, а ст. 181¹ Кодексу про адміністративні правопорушення визнає зайняття проституцією адміністративним проступком.

Отже, соматичні права, як й інші права людини є обмеженими, що закладено в самій природі об'єктивного права. Інакше воно перетвориться на гарантоване законом свавілля. Інша річ, що межі суб'єктивних прав є рухливими. Чинне законодавство України не відповідає сьогодні потребам в реалізації життєво необхідних соматичних прав людини. Принципи його удосконалення неможливо виробити без урахування аксіологічного підходу. Саме цінності і є тим зразком, за допомогою якого можна відмежувати соматичні права від наруги над тілом і над суспільною мораллю.

Розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлюється двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від розуміння природи цінностей безпосередньо залежить і визначення ціннісного змісту права. По-друге, саме тип праворозумін-

ня безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства [6, 11].

Розуміння тіла як цінності є вихідним для конструювання соматичних прав людини. Натомість цінності суспільства тісно пов'язані з реалізацією соматичних прав. Наприклад, сурогатне материнство або штучне запліднення неможливо ввести в правові рамки без згоди, принаймні, мовчазної, більшої частини суспільства. Спочатку люди мають усвідомити, що у зв'язку з певними медичними показниками в сім'ї не може народитися дитина, але сучасна медицина може допомогти. Після цього треба визначатись, що для нас більша цінність – народження здорової бажаної дитини, але за допомогою медицини, або залишення такої сім'ї без щастя батьківства, зате з дотриманням релігійних цінностей суспільства.

Література

1. Авдеенкова М. П. Право на физическую свободу / М. П. Авдеенкова, Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 2005. – № 3. – С.13-22.
2. Алексеев С. С. Право. Азбука. – Теория. – Философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
3. Акинщикова Г. И. Соматическая и психо-физиологическая организация человека / Г. И. Акинщикова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 120 с.
4. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В. И. Крусс // Государство и право. – 2000. – №10. – С. 43-50.
5. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека / М. А. Лаврик // Сибирский юридический вестник. – 2005. – № 3. – С. 24-25.
6. Фальковский А. О. Аксиологичний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / А.О. Фальковский. – О., 2011. – 17 с.

Н. В. Сажієнко

асистент кафедри

загальногуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я У ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

На сучасному етапі розвитку людства права людини стали невід'ємною складовою системи права багатьох країн, завдяки конституційній регламентації та визнанням даного права в міжнародному праві. Права людини є спільним надбанням людства, хоча і по-

стійним об'єктом суперечок з питань індивідуалізації прав і засобів їхньої реалізації, охорони та захисту через національні та міжнародні механізми. Закорінені у далекому минулому та маючи багатовіковий шлях визнання від філософських роздумів про сутність та природу людини до створення спеціальних правових конструкцій метою яких є визнання та нормативно-правове закріплення прав людини як цінність, яка вимагає захисту, як від держави, так при необхідності міжнародного співтовариства. Маючи за плечима тернистий шлях розвитку, вони повністю спрямовані в майбутнє людства, бо науково-технічний прогрес та глибокі суспільні перетворення сучасності сприяли до глибоких роздумів над обсягом і вимогами прав людини та їх ретельного дослідження.

Історичний, філософський та концептуальний аналіз прав людини приводить до уявлення про ці права як похідні від людської природи, що належать людині за її сутністю, внаслідок того, що вона наділена суто людськими якостями та ознаками. Характеристики цих права, що вони є природжені, невідчужувані, невід'ємні, універсальні, походять від концепції зв'язку між природою людини та її правами. Повага до людської природи (а отже, до індивідуума) вимагає втілення в практику реалізацію цих прав, що є відображенням людської природи. Отже повага до прав людини є проявом людяності.

Права людини в основному стосуються взаємозв'язку між окремою людиною і державою. Зобов'язання урядів в області прав людини в широкому сенсі відносяться до принципів поваги, охорони та виконання [1]. Держава є гарантом реалізації прав людини, визнаних міжнародним співтовариством та міжнародним правом. В умовах сучасної цивілізації право людини на здоров'я перестає бути суто індивідуальною цінністю, стаючи найважливішим фактором як самої держави, так і для міжнародного співтовариства.

Право на здоров'я входить до каталогу найважливіших загальноновизнаних соціальних прав людини. У числі таких прав знаходяться також право на харчування, освіту, гідні житлові умови. Для будь-якого суспільства здоров'я громадянина виступає як одна з характеристик розвиненості держави, її реальних можливостей визнавати, зберігати і захищати цю загальнолюдську цінність.

Спроби зробити державу відповідальною за стан здоров'я робилися в усі століття, і їх результатом стало прийняття в XIX столітті перших законів про охорону здоров'я, а в XX столітті – визнання

здоров'я як права людини, яке забезпечує охорону здоров'я. Здоров'я як право людини бере початок у громадському русі за здоров'я в XIX столітті [2]; з кінця цього століття існував рух за визнання економічних, соціальних і культурних прав.

Визнання здоров'я як одного із соціально-економічних прав людини почалося з конференції ООН, що проходила в Сан-Франциско в 1945 році. На цій конференції бразильською делегацією був представлений меморандум, в якому цитувалося твердження Спеллмана, архієпископа Нью-Йоркського, що медицина є однією з опор світу [2]. Результатом цього меморандуму стало прийняття Декларації про заснування Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Далі право на найвищий досяжний рівень здоров'я (далі як «право на здоров'я») було закріплено в Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946 р.) і потім підтверджено в Алма-Атинській декларації 1978 р. і у Всесвітній декларації з охорони здоров'я, затвердженій Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я в 1998 р. Право на здоров'я було закріплено в ряді міжнародних та регіональних документів з прав людини.

Право на здоров'я в міжнародному праві з прав людини є вимогою прийняти ряд соціальних заходів на національному рівні – законодавчих, створення сприятливого середовища, ефективної системи охорони здоров'я, які можуть найкращим чином забезпечити користування цим правом.

Найбільш точна інтерпретація права на здоров'я міститься у ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. На сьогоднішній день не всі держави ще стали учасниками Пакту, проте ними визнається зміст і обов'язковість права на здоров'я, що виражається у включенні відповідних положень в їх конституційне та інше законодавство, а також в їх участі в тих програмах міжнародних організацій, які імплементують право на здоров'я на міжнародному рівні. Тому можна стверджувати, що триває звичайно-правовий розвиток права на здоров'я, і в даний час право на здоров'я як одне з прав людини стало загальновизнаним.

Право на здоров'я знайшло відображення в документах, прийнятих в рамках ООН на рубежі тисячоліть [3]. Досить зазначити, що з восьми цілей в галузі розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття ООН, половина мають пряме відношення до права на здоров'я [4]. Також Комісія з прав людини заснувала посаду спеці-

ального доповідача з права на здоров'я [5]. Все це говорить про серйозну увагу, яку міжнародне співтовариство готове приділяти питанням забезпечення права людини на здоров'я.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав зазначив, що право на здоров'я тісно пов'язане з реалізацією інших прав людини і залежить від реалізації інших прав людини, включаючи право на продовольство, житло, роботу, освіту, участь, використання переваг наукового прогресу і застосування його результатів, життя, недискримінацію, рівність, заборону катувань, особисте життя, доступ до інформації та свободу асоціацій, зборів і рухів [1].

Право на здоров'я також визнається декількома регіональними договорами, такими як Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних і культурних прав, відомий як Сан-Сальвадорський протокол (1988 р.) і Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута в 1996 р.). В Американській конвенції про права людини (1969 р.) і в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) є положення, що стосуються питань здоров'я, такі як право на життя, заборона катувань та іншого жорстокого, нелюдського і принижуючого людську гідність поводження, а також право на сім'ю і приватне життя.

З точки зору міжнародного права здоров'я – це не просто цінність, а й об'єкт індивідуального права, про що йдеться у преамбулі Статуту ВООЗ: «Доступність найвищих можливих стандартів здоров'я є невід'ємним правом кожної людини, незалежно від раси, віросповідання, політичних переконань, матеріального чи соціального статусу в суспільстві». Незважаючи на таке визнання, знадобилося досить тривалий час для того, щоб ця ідея знайшла відображення в практиці держав.

Реалізація права людини на здоров'я пов'язана з двома соціальними явищами: медициною і державною системою охорони здоров'я, з яких перша переважно орієнтована на здоров'я індивідів, друга – колективне здоров'я.

Традиційно саме турбота про громадське здоров'я визначала головні напрями міжнародно-правової взаємодії держав, тоді як охорона здоров'я індивіда – порівняно новий предмет міжнародно-правового регулювання. Дані області співробітництва (охорона колективного та індивідуального здоров'я) нерозривно пов'язані між

собою, оскільки переслідують, в кінцевому підсумку єдину мету – вирішення міжнародних проблем у сфері економіки, соціального благополуччя, охорони здоров'я. В даний час самостійне значення набуває і захист біомедичних прав – і кожне з цих напрямків породжує певні, власні механізми реалізації.

Сучасні виклики і загрози (негативні наслідки біомедичних досліджень, розповсюдження і згубні наслідки інфекційних захворювань, неінфекційних захворювань, тютюнової епідемії, материнської та дитячої смертності та ряд інших), які постали перед людством в епоху глобалізації, відображають новітній підхід до право на здоров'я як основоположного права людини, та вимагають скоординованих дій від міжнародного співтовариства як на глобальному, так і на регіональному та двосторонньому рівнях.

Таким чином, у сучасному міжнародному праві можливо виділити три самостійних, але тісно пов'язаних між собою режими, які можна об'єднати в «віртуальне» утворення – міжнародне право охорони здоров'я, оскільки говорити про його галузевий характер немає підстав, проте цілком припустимо говорити як про міжгалузевий інститут. На наш погляд така ситуація відображає тенденцію, притаманну сучасному міжнародному праву – фрагментацію міжнародного права. Проявом фрагментації є виділення в якості самостійних міжнародних режимів міжнародно-правового захисту права на колективне та індивідуальне здоров'я [6].

Література

1. Замечание общего порядка 14 о праве на наивысший достижимый уровень здоровья // E/C.12/2000/4.CESCR от 4 июля 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.ohchr.org/english/bodies/icm-mc/docs/8th/HRI.GEN.1.Rev9_ru.pdf
2. Брижит Тобес. Право на здоровье: теория и практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/19_t/tob/es_01.htm
3. Мы, народы: роль Организации Объединенных Наций в XXI веке / Доклад Генерального секретаря, от 27 марта 2000 г. / UN doc. A/54/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/sgrep.htm>
4. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций // Рез. ГА ООН 55/2 от 8 сентября 2000 г. // UN Doc. A/RES/55/2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
5. Резолюция Комиссии по правам человека 2002/31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/2002resolutions.shtml>
6. Короткий Т.Р. Фрагментация международного права через призму международного права охорони здоров'я // Правове життя сучасної України: // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 21-22 травня 2010 р./ Відп. ред. д-р. юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов. // Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2010. – С. 723-724.

СТРУКТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА

Ценности правовой сферы во всем своем богатстве и разнообразии образуют, по аналогии с ноосферой, политосферой, семиосферой и т. д., аксиосферу права, которая мыслится как структурированная система, состоящая из уровней различной степени сложности. Будучи сложноиерархизированной, подвижной, чувствительной к практике правовой жизни, она непрерывно включает все новые элементы, избавляется от исчерпавших себя содержательных ценностей-идей, формирует своеобразный аксиологический образ права (будь то право на уровне национальной, интегративной, международной правовой системы, или же постепенно утверждающееся глобальное право), подчеркивающий одновременно его причастность к трансцендентальному, выходящему за пределы чисто практического опыта, и ситуативность, эффективность в конкретной жизненной ситуации.

Нельзя не отметить, что использование понятия «ценности правовой сферы» определяется необходимостью объединения под общим началом тех феноменов, которые в философии права получили название «правовые ценности» и «ценности права» и стали одними из краеугольных камней современной правовой аксиологии [1, 271]. При этом сложность аксиосферы права определяется не только тем, что в ее содержание входят два различных типа ценностей, но и тем, что зачастую они используются для обоснования разных срезов и граней ценностной характеристики права. Ценности правовой сферы в различной степени мифологизированы, отличается и уровень их актуальности (как во временной перспективе, так и в контексте конкретной ситуации). Это и многое другое позволяет рассматривать аксиосферу права не просто как умопостигаемый теоретический конструкт, но как феномен, соединяющий в своей структуре всю многогранность бытия ценностей правовой сферы.

Структурность, структуры, структурализм – все эти конструкты так или иначе предопределяют бытие социума. Необходимость в структурировании является обязательным условием существования практически всех систем, так или иначе вовлеченных в функционирование общества. Как утверждал автор теории структуриации

Э. Гидденс, структуры предполагают существование, во-первых, знаний со стороны субъектов, во-вторых, социальных практик, организованных через рекурсивную мобилизацию и разверстку этого знания; в-третьих, способностей, необходимых для осуществления этих практик. Соединяя эти три компонента, мы получаем структуру как органическое сплетение знания и мгновения его опредмечивания в действии [2, 37].

Следует обозначить, что в числе правовых структур, помимо аксиосферы права, существуют также его нормосфера (как выражение всей многогранности его нормативного бытия – источники и формы права, правовые нормы и принципы, формализованные нормативные системы и пр.), правовая политика (оперирующая в своем функционировании аксиосферой и нормосферой, призванная отстаивать правовую идентичность и обеспечивать эффективность правовой сферы [3, 137-145]), действие права (сложнейшая структура, восходящая к правореализации, правоприменению, правовому воздействию, договорному характеру правовых норм и т. д.), правовой порядок и многие другие. Все эти структуры характеризуются различной степенью сложности и организованности, а их бытие выходит далеко за пределы традиционно рассматриваемых юриспруденцией правовых институтов. Если, как говорил П. Рикёр, «власть легко улетучивается, а институт – это то, что делает ее живучей во времени, ибо действие более хрупко, чем произведение» [4, 40], то структуры – это то, на основе чего существуют сами институты, существование которых, по определению В. В. Ильина, само по себе есть целью [5, 99].

Анализируя соотношение системы и структуры в социологии интересно использовать предложенную тем же Э. Гидденсом аналогию «язык-речь». Во-первых, речь, как и структура, всегда ситуативна, то есть локализована в пространстве и времени, в то время как язык виртуален и находится во вневременном континууме. Во-вторых, речь предполагает наличие субъекта, ее говорящего, как и структура нуждается в субъекте, ее активирующего; язык – безсубъектный: даже если он воспроизводится, в нем не происходят семантические, грамматические или орфоэпические изменения. Наконец, в-третьих, речь всегда предполагает наличие другого, ровно как и структура предполагает направленность вовне, а язык не является результатом намерений субъекта и не ориентирован ни на что [6, 40].

Несложно заметить в этом контексте, что системы как таковые не являются структурами, они обладают структурными свойствами. Означает ли это, что аксиосфера права является одновременно и системой, и структурой? Говоря о структурности и системности, необходимо иметь ввиду, что рассмотрение этих явлений предполагает различные срезы анализируемого феномена. Когда речь идет о системе аксиосферы права, то подразумевается ее *содержательное наполнение*: выявляется ее идеальный центр, раскрывается природа и специфика взаимодействия различных типов ценностей между собой, обосновывается иерархия ценностей правовой сферы применительно к различным основаниям такой иерархизации. Когда же в фокусе оказывается структура аксиосферы права, речь идет, прежде всего, о ее *функциональном наполнении*, то есть она раскрывается как приводимая в действие субъектом на основании его правовых знаний и умений ценностная сторона права, имеющая конкретные измерения пространства и времени. Именно в структурности аксиосферы права раскрывается ее ситуативная специфика.

Исходя из современного понимания структуры, можно обозначить, что аксиосфера права состоит из таких минимальных структурных компонентов: субъект, субъектная иерархия ценностей правовой сферы, ситуация.

Как справедливо отмечает Ю. Н. Оборотов, субъект – это именно тот наиболее значимый феномен, который в настоящую эпоху должен выйти в центр всего правового развития. При этом происходит отрешение человека от той субъектности, которая представлена в концентрированном виде в праве европейской цивилизации. По сути, разрушается привычная субъективность как активное и ответственное начало бытия в нормативно организованном обществе, а институциональные структуры уже не могут согласовывать диаметрально расходящиеся цели и интересы [7].

Здесь принципиальное значение для аксиосферы права имеет разграничение субъектного и субъективного, поскольку субъективное всегда подразумевает личностное, сугубо индивидуализированное отношение к ценностям правовой сферы, в то время как субъектное направлено, в первую очередь, на носителя этих ценностей, позволяя выходить на уровень социальной общности, культуры, цивилизации и всего человечества.

Рассматривая перспективы современной гуманитарной методологии, П. Г. Щедровицкий констатировал, что отдельный индивид не только не является субъектом мыследеятельности, но и в принципе не может им быть. Философ описывает попытки редуцирования технологии мышления к его индивидуализированному варианту и утверждает их крах. Именно эта трагическая страница истории философии привела, по утверждению П. Г. Щедровицкого к интеллигентским переживаниям по поводу смерти «культуры», «личности» и «субъекта» [8, 41], ярко воплотившимся в философии постмодернизма. В то же время, автономный субъект, не будучи способным самостоятельно продуцировать знания и принимать решения, все же обладает возможностью ориентироваться в ценностном окружении.

В рамках субъективного компонента структуры аксиосферы права речь идет о ценностных ориентирах, ценностных установках, ценностных приоритетах и ценностных мотивациях. Здесь важно разграничить понятия «ценностные установки» и «ценностные ориентации». Ценностные ориентации формируются в процессе взаимодействия с теми или иными сторонами действительности, с системой знаний, информацией, правовыми нормами, и направлены на выработку поведения, в то время как ценностные установки – это более устойчивая и относительно более узкая часть ценностных ориентаций, определяющая направленность субъекта на конкретные ценности в той или иной ситуации [9, 6].

С точки зрения структурности аксиосферы по-новому воспринимается соотношение «субъект-центр». В основании представлений о структуре всегда пребывает понятие центра как некоего организующего начала. В то же время, как утверждает Ж. Деррида, центр – это не объективное свойство структуры, а результат внутреннего убеждения субъекта, результат навязывания смысла, который сам по себе может быть совершенно иным [10, 97]. Принцип центрации пронизывает все сферы жизнедеятельности современного человека: в философии и психологии он приводит к радиоцентризму, утверждающему приоритет дискурсивно-логического сознания над иными его формами; в культурологии – к европоцентризму, превращающему европейскую социальную практику и тип мышления в критерий для анализа иных форм культуры; в истории – к футуроцентризму, определяющему историческое настоящее и будущее всегда лучшим и более прогрессивным, чем прошлое [11, 8].

В то же время, символическое выделение центра любой структуры всегда происходит в силу особенностей человеческого мышления. Аксиосфера права неизбежно использует центрацию, обеспечивающую ее целостность и устойчивость. По сути, одним из вариантов центрации аксиосферы права выступает механизм апологии, связанный с выдвиганием в центр правового развития ту или иную мифологизированную идею (правовое государство, верховенство права, права человека и т. д.) [3, 140].

Следует подчеркнуть, что аксиосфера права, являясь одной из базовых его структур, обеспечивает существование самобытной правовой культуры, существующей как единство ценностного и рационального, должного и сущего, трансцендентального и ситуативного. Структурность аксиосферы права – это тот ее признак, который утверждается за счет систематической связанности ценностей правовой сферы.

Литература

1. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / Под ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
2. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structurtion / Anthony Giddens. – Berkley and Los Angeles : University of California Press, 1984. – 417 p.
3. Введение в украинское право / Под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 768 с.
4. Рикёр П. История и истина : пер. с фр. И. С. Вдовина, О. И. Мачульская / Поль Рикёр. – СПб : Алетейя, 2002. – 399 с.
5. Ильин В. В. Структурность политосферы / В. В. Ильин // Полис (Политические исследования). – 1995. – № 1. – С. 98-99.
6. Керимова Л. М. Теория структуризации Э. Гидденса: методологические аспекты / Л. М. Керимова, Т. Х. Керимов // СОЦИС (Социологические исследования). – 1997. – № 3. – С. 37-47.
7. Оборотов Ю. Н. О персонализации права в эпоху постмодерна / Ю. Н. Оборотов // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку : збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Другі Прибузькі юридичні читання» / Під редакцією В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка. – Миколаїв, 2006. – С. 16-18.
8. Щедровицкий П. Г. Изменение в мышлении на рубеже ХХІ столетия: социокультурные вызовы / П. Г. Щедровицкий // Вопросы философии. – 2007. – № 7. – С. 36-54.
9. Бадюл О. С. Трансформація ціннісних установок особистості в освітньому процесі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 – філософія освіти / Бадюл Оксана Станіславівна. – О., 2010. – 16 с.
10. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології : навч. посіб. / Марина Соболевська. – К. : Дух і літера, 2010. – 164 с.
11. Деррида Ж. Трассирование и дифференция / Жак Деррида // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5-6. – С. 4-15.

В. В. Колесниченко

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории государства и права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»,
Народный депутат Украины*

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА И ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА: ЦЕННОСТНЫЙ РАКУРС

При характеристике правовой системы перспективно заглянуть в сферу политики, где теория политической системы, хотя окончательно не сформулирована, но есть целый ряд положений, которые заслуживают своего развития применительно к правовой системе.

Среди этих положений, в первую очередь, выделим идею Д. Истона о том, что политическая система может быть определена как совокупность тех взаимодействий, посредством которых ценности авторитарным способом привносятся в общество [1].

Является ли правовая система такой совокупностью, посредством которой ценности авторитарным способом привносятся в общество? Полагаю, что это так, с небольшим уточнением: здесь используется нормативный способ. Иными словами, правовая система может быть определена как система таких взаимодействий, посредством которых ценности нормативно-правовым способом привносятся в общество.

При этом, если в политической системе институциональная составляющая является определяющим компонентом ее существования, то в правовой системе таким определяющим выступает нормативный компонент. Институциональная составляющая в правовой системе выражена специфическим образом и предстает как статусная, включающая субъектов права (индивидуальных и коллективных), обладающих субъективными правами и юридическими обязанностями [2, 47].

Правовая система предназначена для установления социальных связей между субъектами права и обеспечения их взаимодействия в рамках правовых отношений и правомерного поведения [2, 54]. Отмеченное целевое назначение правовой системы дает основание для ее характеристики в призмe осуществляемых функций.

Весьма перспективно в этой связи рассмотрение Г. Алмондом функций политической системы, а именно на входе и выходе, среди которых на входе: 1) политическая социализация; 2) политическое регулирование; 3) организация (выражение) интересов; 4) агрегирование интересов; 5) политическая коммуникация; 6) различные виды взаимодействий. На выходе: 1) нормотворчество; 2) применение права и процедур, введение норм в действие; 3) контроль за соблюдением права; 4) истолкование законов и пресечение акций, направленных на их нарушение [3].

Если в этом аспекте проанализировать функции правовой системы, то на входе окажутся: 1) правовая социализация; 2) правовой статус и компетенция субъектов права; 3) формирование правовых требований; 4) правовое закрепление принципов, юридических конструкций, норм и ценностей; 5) правовая коммуникация в правовых отношениях и правовом общении; 6) информационное, ценностное и регулятивное взаимодействия. На выходе правовой системы среди функций: 1) правотворчество (нормотворчество) и введение норм в действие; 2) толкование права (норм, принципов, законов); 3) применение права; 4) контроль и надзор за применением права; 5) правовое принуждение и юридическая ответственность.

Функционирование правовой системы связано с ее рассмотрением как целостного образования, в единстве ее составляющих. Однако, в ее составе могут быть выделены подсистемы, которые включают элементы и связи между ними. Заметим, что применительно к политической системе преобладает точка зрения, в соответствии с которой в ее составе выделяют такие подсистемы: институциональная, нормативная, функциональная, коммуникативная, культурно-идеологическая [4, 120].

По-видимому, есть основание на обособление этих подсистем в правовой системе с выделением на первом плане нормативной подсистемы. Отметим также, что функциональная подсистема – основа правового режима, который обеспечивает институциональную сторону бытия существующей государственной власти.

Среди форм реализации функций правовой системы выделяются информационная, ориентационная и праворегулятивная [5, 11].

Можно утверждать, что с учетом все большего выдвижения субъекта права в центр правовой реальности эти формы должны быть дополнены координационной формой реализации функций

правової системи, яка представлена все більшим розвитком контрактизму в житті сучасного суспільства, формуванні самостійної цілості в формі договірної права і договірної правопорядка.

В відмінність від політичної системи, знаковою формою орієнтації і функціонування всіх елементів правової системи виступають юридичний процес і правова процедура. В цій зв'язі необхідно погодитися з Н. Н. Онищенко, що юридичний процес виступає як правова конструкція, нормативно упорядковуюча правову діяльність [5, 15]. Саме процесуальна форма не тільки надає стійкість правовій системі, але і є найважливішим підґрунтям буття правових норм і правових цінностей.

Можна стверджувати, що єдинство і відмінність правової системи і політичної системи, в першу чергу, пов'язано з особливостями забезпечення ними існуючого світу цінностей політичними і правовими засобами, а також вистрайуванням кожної з систем своїх власних цінностей: політичних і правових.

Література

1. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология политической мысли. – Т. 2. – М. : Мысль, 1997. – С. 630-642.
2. Скаун О. Ф. Общее сравнительное правоведение : основные типы (семьи) правовых систем мира / О. Ф. Скаун. – К. : Ін Юре, 2008. – 464 с.
3. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 127-128.
4. Политология : учебник / А. Ю. Мельвиль и др. – М. : МГИМО (у) МИД РФ ; Проспект, 2011. – 624 с.
5. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-тут держ. та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 32 с.

П. П. Богуцький

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
військовий прокурор Західного регіону*

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ

Аксіологію права розуміють, насамперед, як філософсько-правову дисципліну, що має своїм предметом сутність, зміст і функції цінностей права, правових цінностей.

Для юриспруденції важливим є ціннісний підхід до розуміння права, сприйняття права як загальносоціального і особистісного блага, важливого соціального явища, безальтернативного у своєму існуванні.

Останнім часом серед учених відмічається активність у дослідженні багатьох проблем, що стосуються права, саме через відображення його ціннісної характеристики.

Основою для будь-яких розвідок аксіології права в українській юриспруденції є роботи Рабиновича П. М., Орзіха М. П., Данільяна О. Г., Оборотова Ю. М. та інших.

Варто відмітити зосередження Ю. М. Оборотовим уваги на аксіоматичних началах (постулатах) права і ціннісно-нормативному праворозумінні, яке найбільш відчутно розкриває ціннісну характеристику права у поєднанні з його нормативною властивістю [1, 52-54].

Цінність права є світоглядною проблемою, яка вирішується, насамперед, у соціальному існуванні людини, у сфері особистісного відображення і реалізації потреб людини. З огляду на це, питання, що стосуються аксіології права знаходять своє вирішення більшою мірою у сфері приватного права. Публічне право забезпечує регулювання відносин особи і суспільства, особи і держави, політичних, громадських об'єднань, груп. Загальна значущість нормативного існування і дії публічного права ніби віддаляє аксіологічні характеристики права, зменшує актуальність вирішення аксіологічних проблем. Проте, неочевидність ціннісних ознак публічного права жодним чином не може вплинути на висновок про необхідність гносеологічного опрацювання таких ознак, що у цілому має сприяти пізнанню сутності права.

Наукова парадигма військового права зосереджує найбільш відчутні характеристики публічного права та, засвідчуючи невід'ємний зв'язок права і держави, демонструє очевидне орієнтування на нормативність права, яка походить від держави, змушуючи у центр ставити проблему етатизму, залежності військово-правового регулювання від діяльності державних інститутів [2, 9].

Особливості військово-правової аксіології визначаються публічною природою військового права і тому не дивно, що антропологічна складова цієї проблеми має вторинне значення, проте сутнісні характеристики права не дозволяють військово-правові питання аксіологічних розробок відносити до тих доктринальних проблем,

які не можуть мати цілісного наукового обґрунтування і перспектив практичного застосування для конкретного індивіда. Будь-яка загальнотеоретична правова проблема постає, насамперед, як проблема особистісного сприйняття правової реальності свідомістю, як та чи інша установка суб'єкта пізнання щодо дослідницької діяльності. Відтак, парадигма військово-правової аксіології, маючи у своїй основі суб'єктивне сприйняття правової реальності, об'єктивується у цінностях військового права і військово-правових цінностях, у поведінці суб'єктів військово-публічних відносин.

Військово-правова аксіологія у своєму змісті має досить складні питання таких цінностей військового права як військова організація держави; армія; військові формування, що не відносяться до Збройних Сил, але виконують завдання захисту держави; військова безпека; військовослужбовці; військовий наказ; військова дисципліна; військовий правопорядок тощо. У ціннісній характеристиці військового права важливе значення надається поведінковим ознакам суб'єктів військово-публічних відносин, які мають бути за своєю сутністю статутними відносинами, або ж правовими (в усіх без винятку випадках). Саме аксіологічна оцінка військових правовідносин дозволяє зробити висновок про необхідність забезпечення їх відповідності військовим статутам, закону. Проте військово-правова аксіологія забезпечує чи не найбільш важливе завдання – орієнтування законів у військовій сфері на їх відповідність вимогам права. Постає досить складне питання про можливість забезпечити в умовах існування військово-публічних відносин, які формує за рахунок власного авторитету держава, засобами військового права відповідність закону (статуту) вимогам права. У контексті цієї проблематики ми з необхідністю звертаємося до основних категорій аксіології права – свободи і справедливості [3, 137-145]. Річ у тім, що без вирішення проблеми реалізації свободи і справедливості у правовому регулюванні ми не можемо взагалі робити будь-які висновки про присутність права. Справедливість і свобода як основні, визначальні категорії аксіології права у військово-правовому регулюванні, а відтак – у військово-правовій аксіології знаходять своє втілення у забезпеченні чіткої відповідності: в одному випадку – необхідної і можливої міри поведінки, а в іншому – у суворій відповідності індивідуальних витрат на забезпечення загального інтересу щодо військової безпеки соціальній оцінці, компенсації таких витрат за рахунок держави (суспільства).

Відхилення від встановлених норм відповідностей, що характеризують особисті втрати і компенсацію за такі втрати з боку суспільства (держави) спотворюють цінність військово— правового регулювання, призводять до руйнування самої ідеї військової організації держави, армії, Збройних Сил.

Проте у змісті військово-правової аксіології залишається важливим питання збереження людини як головного виразника життя у глобальному розумінні цієї проблеми та як головної особи у сфері безпосередньо військової діяльності держави. Чи не основною цінністю військового права є військовослужбовець, його статус як захисника суспільства, як актора, що поєднує усі стратегічні і тактичні питання у сфері оборони.

Таким чином, дослідження військово-правових проблем не можуть бути ефективними без розгляду аксіологічних особливостей військового права, без визначення цієї філософсько-правової проблеми у всій складній палітрі ціннісних установок, що пов'язуються із дослідженнями сутності та змісту права.

Отже, військово-правова аксіологія є достатньо складним концептом, який поєднує у собі філософські, юридичні, військові, антропологічні характеристики. За таких обставин, військово-правову аксіологію необхідно розглядати як учення про цінності і цілі військового права, про військово-правові та юридичні засоби їх досягнення, про забезпечення соціального та індивідуального компромісу у військово-правовому регулюванні.

Військово-правова аксіологія відповідно до загальної формули ціннісного підходу до права і правових явищ засвідчує, що військово-публічна сфера, де зосереджуються усі механізми військової організації держави, має відповідати вимогам права і у такий спосіб формувати аксіосфери суб'єктів соціальної активності через їх узгодження із загальними соціальними потребами, до яких відноситься військова безпека суспільства.

Література

1. Оборотов Ю. М. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю. М. Оборотов // Право України. — 2010. — № 4. — С.49-55.
2. Библихин В. В. Введение в философию права / В. В. Библихин. — М., 2005.
3. Философия права : конспект лекций / О. Г. Данильян, А. П. Дзебань, С. И. Максимов [и др.] ; под ред. О. Г. Данильяна. — Харьков : Право, 2009.

ВЛАСНА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Сучасна юриспруденція відрізняється різноманіттям підходів до осягнення проблем правової реальності. Стан поліпарадигмальності є, з одного боку, надбанням сучасності, він відкриває можливості для інтеграції наукових знань, більш глибокого проникнення в природу тих чи інших правових явищ, а з іншого – утворює складну ситуацію, коли представники різних шкіл та підходів говорять різними мовами, формуючи свої наукові дослідження.

На цьому шляху вбачається унікальність ролі аксіологічного підходу, який, окрім власне методологічного значення, має ще й потужний епістемологічний потенціал, який виявляє себе у тому, що під началом ціннісного бачення правового життя уможливорюється місія інтеграції наукового знання. Саме в цьому контексті набувають актуальності питання ціннісного виміру окремих правових явищ, категоріальна екстраполяція методології правової аксіології, перенесення її ключових постулатів та принципів на площину загальнотеоретичної юриспруденції.

Сьогодні можна констатувати, що проблематика правової аксіології є однією з найбільш значущих тем філософсько-правового та загальнотеоретичного дискурсів. Про це свідчить інтенсивність та напрям досліджень таких вітчизняних та зарубіжних науковців як А.Ф. Крижанівський, К.В. Макаров, С.І. Максимов, О.А. Музика, Ю.М. Оборотов, А.І. Овчинніков, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, чий наукові розвідки є теоретичною та методологічною базою цієї статті.

Слід підкреслити, що з урахуванням розгалуженості та глибини своєї проблематики, сучасна правова аксіологія, вирішуючи питання про цінності правової сфери, їх структуру, ознаки, розвиток, рух в процесі становлення суспільства, позитивацію та нормування, ієрархізацію та центрування, виходить з двох найбільш загальних послань.

Перше посилення стосується того, що при аналізі аксіологічних проблем виходять з судження, що ті чи інші правові явища можуть

розглядатися у двох вимірах: як такі, що мають власну цінність та такі, що мають інструментальну цінність. По суті, таке розмежування з методологічної точки зору є еклектичним, оскільки різниця між власною та інструментальною цінністю будь-якого явища, не лише правового, – на рівні філософського знання не проводиться. Насправді тут ми стикаємося з двома принципово різними підходами до розуміння цінності.

У першому випадку, постулюючи власну цінність певного об'єкту, ми виходимо з метафізичного підходу та констатуємо, що цінність є певною *властивістю* досліджуваного явища, тобто виходимо зі специфіки його безпосереднього буття. У другому випадку, говорячи про інструментальну цінність, ми вбачаємо її не у власності, а у *відношенні*, тобто відбувається приписування ціннісних характеристик тому об'єкту, який виконує деякі функції, є корисним, доцільним та загалом таким, що може бути оціненим. В цьому контексті найбільш показовою та розробленою теорією є потребовий підхід П. М. Рабіновича [1], в контексті якого сьогодні розглядають питання, пов'язані з інструментальною цінністю права. Слід, утім, визнати, що виділення власної та інструментальної цінності права та, відповідно, правових явищ, є поширеною та загальноприйнятою позицією.

Друге найбільш загальне посилення (постулат) правової аксіології полягає в тому, що власна цінність права існує в декількох вимірах. З одного боку, це особистісний та соціальний виміри, а з іншого – виміри, що виходять з аналізу правових явищ залежно від віднесення їх до правових цінностей чи цінностей права.

Фактично, визначити власну цінність того чи іншого явища означає показати його значущість у порівнянні з іншими явищами. Саме тому в юриспруденції власна цінність права виражається за допомогою таких понять як правові цінності та цінності права. В рамках права існує значна кількість цінностей, які формуються, розвиваються та інституціалізуються в праві, або ж навпаки, втрачають свою актуальність та перестають сприйматися як цінності, відходять на другий план суспільного життя. Власна цінність будь-якого правового явища, таким чином, полягає у тому, що визначається його змістовна наповненість, ступінь відповідності такої наповненості прийнятим уявленням про належне. При цьому необхідно виявити, яке місце займає таке правове явище в ієрархії цінностей правової сфери.

При виявленні специфіки власної цінності правового порядку, необхідно перш за все визначитися з його віднесенням до того чи іншого типу цінностей правової сфери. Слід також підкреслити, що традиційно в рамках правової аксіології виділяють два типи цінностей: правові цінності – тобто ті цінності, що лежать в основі права та є за своєю природою явищами правового походження, та цінності права – ті об’єкти, щодо яких право виконує свої загальносоціальні та спеціально-юридичні функції, тобто ті явища, які забезпечуються та охороняються за допомогою права.

Показово, що правовий порядок найчастіше розглядають в контексті саме правових цінностей, тим самим підкреслюючи винятковий статус цього феномену. На користь такої позиції свідчить і те, що право за своєю природою є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку необхідно лежить в основі будь-якого права. За великим рахунком, це дозволяє стверджувати, що правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Утім, слід зазначити, що проблематика власної цінності правового порядку ускладнюється його традиційним трактуванням з позицій інструменталізму. Так, К. В. Макаров стверджує, що правовий порядок є цінністю в силу того, що відбиває настанови на стабільність, однорідність, максимальну формальність правових відносин, на функціональність [2, 69]. До інструментального трактування власної цінності правового порядку схиляється також А. Ф. Крижанівський, стверджуючи, що «соціальна цінність правопорядку визначається і тим, що хоча потреби суспільства до впорядкованості та організованості задовольняються різноманітними засобами у різних нормативних та індивідуальних формах (моральних, релігійних, традиційних, корпоративних, правових тощо), але правовий порядок як легалізований, офіційно підтримуваний і примусово забезпечуваний спектр впорядкованості найбільш соціально значущих сфер суспільних відносин, які стосуються прав і свобод особистості, функціонування громадянського суспільства і держави, має потужний потенціал «несущої конструкції» забезпечення стану впорядкованості всієї суспільної життєдіяльності» [3, 103].

Між тим, видається, що власна цінність правового порядку має виявлятися, у першу чергу, з позицій його буття як простору реалізації об’єктивного та суб’єктивного права. Така позиція дозволяє роз-

глядати правовий порядок в якості субстрату правового життя, що, безперечно, виявляє його суспільну та соціальну цінність, а також перенести на концептуальне поле правового порядку категорії власної цінності, виходячи зі специфіки його буття.

Як зазначалося вище, проблема визначення власної цінності правового явища, – це, за великим рахунком, проблема співвіднесення цього явища з іншими цінностями правової сфери. І тут ми стикаємося з класичною антиномією, що червоною ниткою проходить через усю історію правової думки та правового життя багатьох суспільств: антиномія «свобода-порядок». Безперечно, обидві цінності є настільки базовими та укоріненими в праві та людині, що без них немислимими є поняття справедливості, прав людини, суб'єктивних права та юридичних обов'язків, безпеки тощо. Однак послідовне впровадження свободи призводить до сваволі, а послідовне впровадження порядку – до тотального контролю та повного знищення особистого простору індивіда.

Вибудовуючи систему категорій права, слід зазначити, що вони неминуче утворюють ієрархію. Критерії побудови такої ієрархії можуть бути різними, однак вона завжди передбачає антиномічність категорій, що знаходяться на одному рівні. Ми виходимо з тієї позиції, що головною правовою цінністю, що в найбільш повній мірі відображає природу, сенс та призначення права є справедливість. У цьому контексті порядок та свобода як антиномічні категорії мають знаходитися на другому рівні ієрархії, оскільки передбачають два найбільш принципових шляхи реалізації справедливості в праві: це справедливість як чесність, заснована на свободі кожного окремого індивіда та справедливість як соціальна солідарність, що впливає з необхідності збереження існуючої соціальної цілісності.

Власна цінність правового порядку, таким чином, має базуватися на тому, що він виступає основою для реалізації справедливості шляхом збереження цілісності суспільних інститутів, забезпечення стабільності розвитку суспільства.

Література

1. Рабінович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний варіант визначення соціальної сутності права та держави / П. М. Рабінович // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Вип. 8. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – С. 45-53.

2. Макаров К. В. Взаимосвязь общественной и индивидуальной правовой культуры в становлении гражданского правового порядка: Дисс. ... канд. юрид. наук : спец.

12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / К. В. Макаров. – М., 2006. – 153 с.

3. Крижанівський А. Ф. Аксиологія правопорядку / А. Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 40. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – С. 101-106.

А. В. Лещенко

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВО ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність дослідження впливу права на поведінку людей пов'язана з недостатністю теоретичних розробок в галузі правової поведінки та активною законотворчою діяльністю Верховної Ради України. Теоретичне дослідження правової поведінки має колосальну вагу для юриспруденції, оскільки саме в цьому явищі знаходить свій кінцевий процес дії права – втілення правових приписів у життя.

Професор В. С. Нерсисянц влучно зазначає, що загальне розуміння (поняття) права є вихідне, предметоутворююче (і одночасно – методоутворююче) поняття юридичної науки в цілому і юридичних дисциплін зокрема. Отже, воно повинне бути враховане і присутнє у всіх окремих і детальних визначеннях права, у всій системі понять, які розробляються в рамках юридичної науки [1, 59].

На нашу думку, таким всезагальним поняттям є «право» як певна нормативно-аксіологічна основа, яка конкретизується в системі понять юриспруденції, в тому числі понятті правової поведінки.

В якості основи дослідження правової поведінки ми використовуємо ціннісно-нормативну парадигму праворозуміння, за якою право – це історично сформована, морально обґрунтована й релігійно вивірена, легалізована нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) й відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільностей, що використовує процедуру, формалізоване рішення й державний примус для запобігання конфліктам і вирішення їх, збереження соціальної цілісності [2, 112].

При дослідженні правової поведінки радянські вчені (С. С. Алексєєв, А. В. Міцкевич, А. Я. Вишинський) виходять із нормативістської

концепції праворозуміння. Звідси і правова поведінка розглядається як поведінка, яка врегульована за допомогою букви закону.

Однією з фундаментальних робіт, присвячених дослідженню правової поведінки, є монографія професора Кудрявцева «Правова поведінка: норма і патологія». В цій роботі автор визначає правову поведінку в самій загальній формі як соціально значущу поведінку індивідуальних чи колективних суб'єктів, підконтрольну їх свідомості і волі, передбачену нормами права і яка спричиняє юридичні наслідки [3, 13].

Схожі визначення правової поведінки можна знайти в роботах Лазарева В. В. [4, 476], Шабурова А. С. [5, 417], Скакун О. Ф. [6, 449], Тарахонич Т. І. [7, 55] та інших.

В більшості визначень правової поведінки зв'язок поведінки і права відображається за допомогою словосполучення «поведінка, врегульована нормами права». Висловлюються також погляди, що це поведінка в сфері соціальної дії права; це поведінка в сфері правового регулювання; поведінка, регламентована нормами права; поведінка, передбачена нормами права [8, 7].

Між тим, зводити регулювання правової поведінки лише до правової норми означає звести сутність права як багатогранного явища виключно до нормативних приписів, що не відповідає сучасним уявленням про право.

Традиційно базовим поняттям, на якому вибудовується система знань в галузі теорії права, виступає норма права, під якою розуміється формально-визначене загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене і гарантоване державою. При цьому за основу побудови системи концептів права була взята саме норма позитивного права.

Але при розгляді питань, пов'язаних з правовою поведінкою через призму позитивістського праворозуміння виникає ряд суперечностей, які неможливо вирішити в рамках цього підходу. Одним з таких суперечностей і виступає явище зловживання правом, де поведінка порушує усталені цінності й завдає шкоди особі, суспільству чи державі, однак з позиції закону така поведінка відповідає його приписам, крім випадків, коли зловживання правом закріплене як правопорушення.

Не оспороюючи тезу про значення норми права в регулюванні поведінки людини, варто зосередити увагу на інших регуляторах поведінки.

В юриспруденції в силу дії правила «дозволено все, що не заборонено законом» виникає суперечність з правомірною поведінкою, яка не врегульована нормами права. Так, якщо суб'єкт поведінки здійснює дії в сфері права, не врегульовані нормами права та не порушує заборон, чи можна назвати таку поведінку правомірною, і як наслідок, правовою? Мабуть, в такому разі поведінка людини співвідноситься не з нормами права, а з принципами права як вихідними нормативними основами, які містять ідеї і ідеали, мають формалізоване буття і офіційно виражені в різних джерелах права.

Більш того, в разі наявності прогалин в праві одним зі способів їх подолання є застосування аналогії права, тобто застосування для вирішення конкретної ситуації при відсутності правової норми загальних принципів права (ч. 2 ст. 8 ЦК України, ч. 3 ст. 8 ЦПК України, ч. 7 ст. 9 КАС України).

На рівні з принципами сучасне законодавство України надає можливість суб'єктам права врегулювати поведінку за допомогою такого ненормативного інструменту як договір.

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

За справедливим зауваженням Пугинського Б. І., оскільки договір не є правовою нормою, йому взагалі не знайшлося місця в різних моделях і конструкціях, які будувалися вченими-позитивістами. Внаслідок цього, на думку вказаного автора, регулятивний потенціал договору можна порівняти за значенням із загальними можливостями закону, виявляється не розкритим і не реалізованим [9, 199-200].

Законодавство України також надає значення регулятиву поведінки такому інструменту як договір, який є обов'язковим для виконання (ст. 6 ЦК України).

Виходом з цієї ситуації, на думку Пугинського Б. І., є те, що позитивістському трактуванню договору як інституту права повинно бути протиставлене (не заперечуючи існування договірних інститутів та їх вивчення) розуміння договору як правового засобу регулю-

вання життя суспільства, внесення необхідної організованості в підприємницьку та іншу діяльність [9, 202].

Також проблема правової поведінки через право як нормативно-аксіологічну основу категорій юриспруденції виходить на феномен дуалізму права як співвідношення реального і ідеального.

Загальновідомо, що, говорячи про феномен права, прийнято позначати його об'єктивний дуалізм, який знайшов своє вираження в традиційному поділі права на непозитивне (природне) право, яке відповідає природному в людині, і позитивне право, яке позначає офіційне зовнішнє вираження правових норм.

Поряд з нормативними елементами в праві необхідно виокремлювати і ціннісний вимір. Тому справедливо відзначає професор Оборотов Ю.М., що уявлення про право як ціннісно-нормативну систему, підкреслює не тільки нормативний, але і ціннісний сенс всього механізму дії права. З цих позицій право націлене на закріплення, ранжування, перерозподіл та охорону цінностей, а також на інформування про цінності, які, таким чином, стають цінностями права. Одночасно в самому праві складаються різні специфічні цінності (правові цінності), які несуть в собі цивілізаційні та культурні нашірування, пов'язані з розумінням свободи, справедливості, порядку, збереженням себе, близьких і всієї соціальної цілісності [2, 112].

Вказані тези про цінності в праві як регулятиви поведінки підтверджує і Конституційний Суд України в Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (v015p710-04) у справі про призначення судом більш м'якого покарання, зазначаючи, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [10, 40].

Не дивлячись на раціоналізацію та формалізацію законотворчого процесу, на сьогоднішній день приписи законів суб'єктами права все ж не дотримуються, частково через формальну раціоналізацію цього процесу.

Таким чином, при визначенні правової поведінки виходити з предметоутворюючого поняття права як ціннісно-нормативної системи, що підкреслює не тільки нормативний, але і ціннісний сенс всього механізму дії права. Наряду з нормами права, принципами

права та договором як регулятивами, поведінка регулюється також і цінностями в праві, які існують для суспільства і індивіда у виді «готових формул», які орієнтують в соціальному житті, впливаючи на вибір варіанта поведінки в сфері дії права [2, 39]. Саме за допомогою ціннісних орієнтирів виокремлюється зловживання правом від добросовісної поведінки.

Такі різновиди регуляторів поведінки дають підставу автору для критичного визначення такої ознаки правової поведінки, як «урегульовані за допомогою права», оскільки досить часто правомірна поведінка не врегульована за допомогою правових норм, а при вирішенні застосовуються принципи права чи інші правові регулятиви. Також для юридичної кваліфікації зловживання правом і відмежування його від добросовісної поведінки необхідно застосовувати ціннісні орієнтири. Застосування вказаних інструментів при оцінці поведінки людини більш повно наповнює зміст поняття «правова поведінка», яке існує як специфічна «ідеальна та матеріальна» правова реальність, як правова категорія, яка містить в собі загальнолюдські цінності, правові й позитивні виміри.

Література

1. Нерсесянц В. С. Юриспруденция: введение в курс общей теории права и государства : учебник. – М.: Норма, 1998. – 245 с.
2. Оборотов Ю. Н. Правопонимание как аксиоматическое начало (постулат) права / Ю. Н. Оборотов // Право Украины. – 2011. – № 1. – С. 107-114.
3. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.
4. Теория государства и права : учебник для вузов / Под ред. С. С. Алексеева – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, 2001. – 757 с.
5. Теория государства и права : учебник для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Первалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2003. – 616 с.
6. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
7. Тарахонич Т. І. Поведінка у сфері права: поняття, ознаки, види / Т. І. Тарахонич // Правова держава. – 2007. – Вип. 17. – С. 53-59.
8. Бобылев А. И. Правовое поведение и его виды / А. И. Бобылев // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 4 (52). – С. 6-12.
9. Пугинский Б. И. Теория и практика договорного регулирования / Б. И. Пугинский. – М. : Зерцало, 2008. – 214 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 38-45.

Н. А. Орловська

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Методологічна адекватність ціннісного підходу у кримінально-правовій сфері пов'язана із тим, що цінність – це фундаментальна смислова основа людського буття, яка, навіть не будучи усвідомленою, регулює не тільки проміжні дії індивіда, але й кінцеві смисли будь-якої діяльності. Категорія цінності в цьому сенсі має універсальну застосовуваність, вона уживана для характеристики всіх складних систем щодо наявності в них об'єктивної доцільності їх структури та цілеспрямованості поведінки. Відповідно до цього аксіологічний підхід забезпечує використання конкретно-наукових даних відповідно до тих потреб та інтересів суб'єктів соціальної діяльності, які об'єднані уявленнями про належне, ідеальне та закріплені у відповідній системі цінностей.

Без аксіологічного обґрунтування юридичний аналіз кримінально-правової сфери не може дати позитивних результатів ані в плані вдосконалення нормативного тексту, ані щодо практики його застосування. Аксіологічний підхід пропонує вийти за межі конструкцій, обумовлених виключно позитивно-правовим контекстом, і звернути увагу на дійсність, що знаходить своє втілення у функціонуванні соціальних суб'єктів.

Основною складовою цього функціонування є потреби. Як відзначив П. М. Рабінович, саме потребовий підхід є підґрунтям аксіолого-правових досліджень, адже цінність слід розглядати як позитивну значущість об'єкта для задоволення потреб суб'єкта. Це теоретико-правове положення в кримінально-правовій сфері має особливе значення, адже, як писав ще І. Я. Фойницький, традиційно ставиться питання «про критерій, який би допоміг знайти закон відповідності між карою та виною. Але невірність теорій полягає в тому, що особисті сенсуальні потреби розглядаються ними як виняткові підстави покарання, з ігноруванням всіх інших. Однобіч-

ність, що впливає звідси, позбавляє їх можливості дати правильне рішення питань, що входять в область кримінального правосуддя, і головним чином питання про відповідність між карою та виною, який вирішується не тільки індивідуальними, але і соціальними потребами».

Як видається, аналіз оцінювальних суджень законодавця із приводу значущості соціальних цінностей повинен враховувати ряд моментів:

- аксіологічна теорія на сьогодні перебуває лише в стадії розробки;

- кримінальний закон не формує соціальні цінності, він спирається на ті, які вже є усталеними в соціокультурному просторі. Відомий римський вираз – *Lex est norma gestī* (закон є панування того, що є правильним) – може бути інтерпретований в тому розумінні, що суспільні відносини, які становлять предмет кримінально-правової охорони, перш ніж бути визнаними такими, звичайно вже є включеними в систему цінностей;

- кримінально-правові засоби охорони прийнятні для охорони базових соціальних цінностей, які забезпечують життєдіяльність кожної конкретної людини та суспільства в цілому.

В цьому сенсі видається дискусійною точка зору про те, що застосування кримінально-правових засобів для захисту приватних інтересів можливо, коли, здійснюючи свої публічні функції, особа завдає шкоди приватним інтересам; реалізуючи свої приватні інтереси, особа завдає шкоди приватним інтересам третіх осіб. Якщо соціальна цінність охороняється кримінальним правом, то це означає, що вона є значущою як у приватному, так і у публічному аспектах. Це дозволяє уникнути як фетишизації індивідуалізму із властивим йому приматом прав над обов'язками, так і однозначного примата державних інтересів.

З урахуванням уявлення про сучасне кримінальне право як «переважно публічне», спираючись на концепцію П. М. Рабіновича про градацію потреб, пропонуємо диференціацію соціальних цінностей на дві основні групи:

- приватно-публічні соціальні цінності: зокрема, життя та здоров'я особи, власність, здійснення господарської діяльності, порядок керування й правосуддя, навколишнє середовище. Їхня значи-

мість для суб'єктів приватного права така, що держава зобов'язана передбачити кримінально-правові засоби їхньої охорони від найбільш шкідливих зазіхань, які можуть привести до соціальної дестабілізації;

– публічно-приватні соціальні цінності, опосередковані в переважно абстрактних категоріях міжнародної безпеки й правопорядку, національної безпеки, громадського порядку тощо. Їхня значимість визначається міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, стратегією розвитку соціальної системи.

Представлена диференціація не має на увазі конкуренції значущості соціальних цінностей, які відносяться до різних груп. Йдеться тільки про розподіл цінностей, поставлених під охорону кримінального закону, залежно від їхнього характеру, обумовленого домінуючою потребою, що підлягає задоволенню. В цілому ж представлена диференціація цінностей відображає специфіку сучасного соціального контексту.

У рамках кожної групи є внутрішня градація, що припускає виділення найвищих цінностей. У якості таких для першої групи повинно виступати життя особи. Щодо другої групи необхідна інтерпретація поняття національної безпеки з урахуванням специфіки кримінально-правової охорони. Це пов'язане з тим, що в ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» дане поняття передбачає самий широкий смисловий контекст: від життєво важливих інтересів людини та громадянина до навколишнього середовища, від правоохоронної діяльності до функціонування природних монополій. Такий підхід дає підстави стверджувати, що будь-яка соціальна цінність – це складова національної безпеки. Думаємо, що пріоритетом серед соціальних цінностей другої групи можна вважати політичну безпеку, оскільки стан політичної безпеки дозволяє суспільству самостійно визначати стратегічні та тактичні напрямки розвитку всіх інших сфер (економічної, соціальної, інформаційної, ідеологічної, військової тощо), забезпечуючи системну цілісність суспільства.

Ю. В. Чайковський

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного
права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»,
стипендіат програми ім. Лейна Кіркланда
Вроцлавський університет, Польща*

ОСНОВНА ЦІННІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У міжнародному правопорядку цінності присутні з погляду на діяльність його як і раніше основних суб'єктів – держав. Держави формують їх в процесі створення внутрішньодержавного і міжнародного права, завдяки своїй аксіологічній свідомості надають виробленим цінностям юридичного значення. Правосвідомість не може бути в цьому процесі відділена від аксіологічної свідомості, тому що правотворча діяльність як діяльність цілеспрямована залишається зосередженою на реалізації бажаного і в цьому значенні ціннісного стану речей. Можна тому вказати на правосвідомість державних органів щодо виключної важливості і нагальної необхідності захисту й охорони цінностей, що складають предмет спільного інтересу на основі зобов'язань в міжнародному праві.

Несприятливий образ міжнародного права порівняно з національними правовими системами демократичних країн, створюється, фактично, через відсутність загальної згоди з приводу багатьох актуальних проблем регіонального і глобального рівня. Можна сказати, що культурний та аксіологічний плюралізм, що характеризує сучасне міжнародне співтовариство держав, не сприяє побудові її стабільних правових підстав. Група держав, і навіть кожна конкретна держава, представляють різні народності, різні культури, які іноді суперечать одна одній, в кращому разі нейтральні одна одній. Тому легше досягти ідеологічної і аксіологічної єдності у вузькому колі, або на регіональному рівні, ніж у глобальних масштабах. Крім того, сучасне міжнародне право повинно бути відкритим до змін. Консерватизм цієї системи права іноді просто вражає в порівнянні з динамікою законодавчих змін в національних правових системах. Можна сказати, що у праві міжнародному процеси змін носять еволюційний характер у більшій мірі, ніж у праві внутрішньодержавному, що іноді розвивається революційним шляхом.

У міжнародних відносинах насправді мало питань, що розглядаються державою як загальне благо всього міжнародного співтовариства і тому потребують абсолютного правового захисту. Найчастіше вироблення загальних для міжнародного співтовариства цінностей ми можемо спостерігати в випадках, коли виходять на перший план глобальні проблеми людства, наприклад необхідність боротися з глобальними змінами клімату, чи пошук юридичних та моральних можливостей гуманітарної інтервенції та їх закріплення в міжнародному праві. Відсутність безперечних аксіологічних основ в міжнародних відносинах дозволяє ідентифікувати взаємодіючі в їх рамках суб'єкти, насамперед держави, а не міжнародне співтовариство в цілому. Іншими словами, теза про наявність тісних правових і аксіологічних зв'язків, може бути сьогодні поширена тільки на регіональні відносини держав. Це виправдано говорити, наприклад, про спільноту європейських держав, основу якої складають нормативні досягнення Ради Європи і Європейського Союзу.

Виходячи з існуючої практики сучасних держав, заснованої на застосуванні правових стандартів, а також інтелектуально плюралістичного дискурсу навколо головної проблеми міжнародного права, важко однозначно і беззастережно вказати головну цінність міжнародного правопорядку. Якщо ми навіть погоджуємося, що в його центрі людина, проблема принаймні не зникає. Дійсно, виникає питання, які заходи повинні бути вчинені для захисту абсолютних категорій, якими є життя і людська гідність? Держави-члени не досягли з цього питання в тій мірі нормативного консенсусу, що різко ілюструє дилема з використання збройних сил з гуманітарних мотивів. У міжнародному праві не можуть з'явитися норми *jus cogens*, обов'язкові для держав, без загальної переконаності в універсальності понять, що лежать в основі цих стандартів. Така переконаність лежить в основі їх нормативної обґрунтованості. Відсутність єдиного аксіологічного ядра відповідає за непереворотність, навіть консерватизм міжнародного права. Такий стан справ, однак, має і добру сторону. Тому що міжнародне право, норми якого формуються через механізм консенсусу, в набагато меншій мірі, ніж національне право, схильне до небезпеки розриву між нормативними заборонами і приписами і аксіологічним ядром спільноти, в якій воно застосовується. Міжнародне право, іншими словами, краще захищене від «законодавчих креативностей», які ми часто спостерігаємо в національному законодавстві і які у своїй крайній формі можуть здійснюватися у формі де-

мократично легітимізованої «диктатури законодавця». Таким чином, плюралізм правотворчого процесу у міжнародних відносинах сам по собі є внутрішньою цінністю міжнародного права, гідною захисту відповідно до його норм. Ця цінність, з погляду на необхідність збереження єдності міжнародного права, повинна бути особливо важливою через прагнення недопущення гегемонії в міжнародному праві, іншими словами через прагнення збереження рівності держав. Ці факти демонструють складнощі у пошуку безсумнівних, стабільних аксіологічних основ міжнародного права.

В ієрархії і типології цінностей, в якій ми розрізняємо фундаментальні цінності, абсолютні, вищі та їх протилежності (базові цінності, що не є основними, відносні, інструментальні), мир виявляється особливо важливим поняттям. У сфері міжнародних відносин і регулюючому їх праві мир майже повністю виконує роль основної цінності, тобто цінності, необхідної для досягнення інших цінностей. Однак, є сумніви, чи є це абсолютне поняття, тобто цінність сама по собі, чи тільки важливе його значення в призмі інших цінностей (відносна)? Можна також поставити питання, чи мир є цінністю найвищою (остаточною) в міжнародному правопорядку, тобто, так звану цінність, що формує фундаментальну еталонну систему для оцінювання суджень про стандарти і процеси в рамках міжнародного права. Якщо ми звернемося навіть до бачення міжнародного права І. Канта, яке він виклав в свій час у знаменитому трактаті «До вічного миру», ми знаходимо сильні аргументи на користь позитивної відповіді на поставлені питання. Сьогодні, однак, спостерігаються у міжнародній практиці і доктрині, численні спроби відійти від цінності миру, занижити її, і намагання знайти базову і еталонну цінність міжнародних відносин в інших цінностях. У цьому сенсі, сучасне міжнародне право, безсумнівно, є об'єктом аксіологічним.

Коли ми говоримо про цінності певних явищ дійсності, в першу чергу маємо на увазі їх людське, соціальне і культурне значення. Існують різні критерії визначення цінності. Так, П. М. Рабинович пов'язує цінність чого-небудь з можливістю цього чогось задовольняти потреби, в кінцевому підсумку, людини. Суспільству в цілому, незалежно від рівня та форми його розвитку, властиві загально-соціальні потреби. Людське суспільство на будь-якому етапі свого розвитку – це не механічна сума індивідів, а система відносин між людьми, колективами, спільнотами, а напевне й державами як асоціаціями цих спільнот. Загальносоціальна цінність права вимірюється

ся в першу чергу значенням для прогресу суспільства тих відносин, які закріплюються і захищаються правовою системою. Міжнародне право являє собою нову, якісно вищу цінність саме з точки зору задоволення потреб, в першу чергу потреб у соціальному прогресі, зважаючи на глобалізаційні процеси у світі і зникнення державних кордонів. Адже найбільш легітимними будуть дії тієї держави, яка спирається на міжнародне право.

Останнім часом виникають сумніви в ефективності міжнародного права, в його здатності протистояти порушникам міжнародного правопорядку. Питання про цінності тих чи інших соціальних явищ актуалізуються саме в періоди їх дискредитації, порушення основоположних імперативів. Значне превалювання міжнародної політики над міжнародним правом, яке ми спостерігаємо особливо останнім часом, не може не відбитися на цінності міжнародного права у свідомості представників міжнародного співтовариства. Бомбардування Сербії силами НАТО навесні 1999 р., вторгнення до Іраку, визнання незалежності Косово, симетрична ситуація щодо Абхазії і Південної Осетії – ось неповний перелік подій, які дозволяють говорити про кризу міжнародного права та оцінки його цінності. Порушенню піддалися фундаментальні, універсальні, що мають у міжнародному праві найвищу юридичну силу, норми *jus cogens* – загальновизнані принципи міжнародного права: незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, територіальна цілісність та ін. Однак, ми не можемо заперечувати у зв'язку з цим цінності міжнародного права. Так, міжнародне право дійсно має координаційний характер, у міжнародному праві відсутній законодавець, що знаходиться над державами, відсутній спеціальний апарат примусу. Проте жодна галузь права не відрізняється абсолютним дотриманням її норм. Доказом цінності міжнародного права є той факт, що виконана величезна і дуже корисна робота з прогресивної кодифікації міжнародного права, що завершилася ухваленням комплексних міжнародних договорів з різних галузей міжнародного права – морського права, права зовнішніх зносин, права міжнародних договорів, у сфері регулювання прав людини та ін. Не можна знецінювати такі досягнення міжнародного права, як деколонізація, поява нових галузей і розширення просторових меж дії його норм. Традиційні для міжнародного права ціннісні аспекти проявляються в значущості його як регулятора міждержавних відносин. Кінцевий підсумок такого регулювання – свобода всіх суб'єктів на основі принципу рівності.

Б. В. Бабін

*кандидат юридичних наук, доцент,
зав. кафедрою адміністративного та кримінального права
Одеської національної морської академії*

АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО ПРОГРАМУВАННЯ

Застосування програмного регулювання міжнародних правовідносин стало однією з відмітних рис у становленні сучасного міжнародного права. У рамках другої половини ХХ ст. такий програмний підхід став поширеною, а на початку ХХІ ст. – загальновизнаною практикою.

Програмні акти сьогодні ухвалюються в рамках дво- та багатостороннього міждержавного діалогу та під час діяльності міжнародних (міжурядових) організацій. Зокрема програми стають одною з ключових форм правотворчої, організаційної та бюджетно-фінансової діяльності ООН, глобальних організацій системи ООН, Ради Європи, НАТО та ОБСЄ. Співробітництво держав із цими організаціями набуває в багатьох випадках саме програмних форм. Процеси міждержавної співпраці на пострадянському просторі зумовлюють схвалення та реалізацію багатосторонніх міждержавних цільових програм. Міждержавні та міжурядові програми схвалюються на двосторонньому рівні між державами у сферах культури, екології, зовнішніх справ, транспорту, оборони тощо. Виникають спеціальні механізми взаємодії національного і міжнародного програмного регулювання.

Водночас склалася певною мірою парадоксальна ситуація, коли відповідна значна кількість програмних документів, що схвалюються за участі суб'єктів міжнародного права, містять зобов'язуючі та рекомендаційні приписи й норми та фактично регулюють поведінку зазначених суб'єктів, імплементуються ними в національні правові системи та організаційну практику, залишається поза уваги науки міжнародного (публічного) права. Тому дослідження відповідних явищ та механізмів у доктрині міжнародного права слід уважати не лише актуальним, але й закономірним, максимально витребуваним практикою процесом.

Зазначимо, що програму в контексті регулювання суспільних відносин можна розглядати і як комплекс узгоджених за часом, ме-

тою та виконавцями заходів, як фінансові кошти, виділені на реалізацію цих заходів, як організаційну структуру, яка втілюватиме зазначені заходи, та як документ, що містить відповідні приписи. Тому предмет відповідного наукового дослідження має охоплювати широку площину міжнародно-правових явищ і процесів, що дозволяє узагальнити, зокрема, питання програмних міжнародних структур, національної імплементації програмних актів, впливу національних програм на міжнародне право тощо.

Додатково при дослідженні міжнародного програмного регулювання слід враховувати, що в цілому виокремлення спеціального, програмного права було неоднозначно сприйнято в загальній теорії права та в теорії міжнародного права. Виходячи з правової реальності, наявність нового різновиду міжнародних актів – програм – відповідний феномен слід досліджувати насамперед виходячи з фактичного стану справ та враховуючи загальні тенденції розвитку міжнародно-правової доктрини щодо джерел (форм) та норм міжнародного права.

Відповідні аспекти програмного регулювання в сучасному міжнародному праві є тісно пов'язаними з теорією міжнародно-правового регулювання, концепціями джерел (форм) міжнародного права та міжнародно-правових норм, доктриною щодо природи «м'якого» міжнародного права, теорією міжнародно-правових договорів, концепціями щодо статусу міжнародних організацій та їх правотворчої діяльності, а також науковими поглядами на природу взаємодії міжнародного та національного права, зокрема в рамках імплементації міжнародних норм у національне законодавство. Крім того, велике значення при виконанні поставленого наукового завдання мали доктринальні погляди стосовно загальної природи правових регуляторів, норм і джерел права, викладені у вітчизняному концепті загальної теорії права.

Детермінізм міжнародних програмних правових явищ є зумовленим досвідом соціологічних, політологічних та філософських розвідок сучасності; зокрема тих, що ведуться в площинах модерну і постмодерну, глобалізації і сталого розвитку. Мережевий принцип організації управлінських структур і засади «м'якого мислення» як інструментарію аналізу управлінських проблем у контексті недержавного стану світового суспільства також посилюють значення як «м'якого» міжнародного права (насиченого програмними механізм-

мами), так і імперативних міжнародно-правових програмних регуляторів.

При цьому категорії програми та програмного регулювання є настільки широкими, що їх науковий аналіз здійснюють здебільшого фахівці науки про управління (менеджменту), а також експерти у сфері науки міжнародних відносин, політологи, соціологи та економісти. Теза про міжнародні програми як про нове джерело міжнародного публічного права, що виникло в умовах його динамічного розвитку, не може бути беззаперечно доведеною в рамках окремого наукового дослідження; водночас відповідна гіпотеза в рамках отриманого комплексу знань стосовно програмності сучасного міжнародного права може стати корисною для модерної правничої доктрини.

Водночас герменевтичний вимір міжнародних програм та норм, що містяться у таких програмах, є обумовленим специфікою програмних актів, які мають визначати терміни, виконавців, механізми організаційного, матеріального та фінансового забезпечення. При цьому усвідомлення змісту, модальності та інших ознак норм правових програм залежить від таких незвичних для міжнародного права характеристик, як:

- персоналії виконавців приписів програми,
- віднесення конкретного припису програми до її певної частини та етапу,
- обсяг, джерела та форми матеріального та фінансового забезпечення заходу.

При цьому ієрархічність та взаємна узгодженість норм міжнародних програм не може бути правильно усвідомленою без вжиття загальних принципів програмного менеджменту.

Методологія програмного регулювання в міжнародному праві має специфічні ознаки, що сприяють широкому використанню відповідних механізмів. Зокрема:

- програмне регулювання є формою реалізації принципів глобального явища – програмного менеджменту, зафіксованих як у технічних стандартах ISO, так і в практиці будь-яких публічних і приватних управлінських систем;
- програмне регулювання є інтерактивним, що спрощує механізми контролю за регулюванням та ув'язує національні механізми участі держав у міжнародному регулюванні та реалізації в державах приписів міжнародного права;

– програмне регулювання дозволяє встановити на міжнародному рівні права та обов'язки для національних структур, встановлювати для них конкретні завдання, ув'язані між собою.

Таким чином аксіологічний вимір програмного регулювання в сучасному міжнародному праві полягає насамперед у можливості виконання, завдяки використанню міжнародних програм, таких завдань:

– забезпечення поглибленої та зафіксованої у часі (строкової) співпраці суб'єктів міжнародного права, ув'язаної за завданнями, етапами, заходами та шляхами національної реалізації;

– використання регуляторів, які поєднують у собі елементи рекомендаційних та імперативних норм, загальних та індивідуально визначених приписів;

– утворення ефективної системи організаційного, кадрового, матеріального, фінансового забезпечення та контролю за виконанням міжнародно-правових норм державами та їх національної імплементації;

– ув'язування національних та міжнародних матеріальних та фінансових ресурсів, спрямованих на виконання завдань міжнародного співробітництва;

– досягнення стану сталого розвитку на регіональному та глобальному рівнях в умовах глобалізації та постмодерну.

Т. Р. Короткий

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант*

*Національного університета
«Одесская юридическая академия»,*

ЭКОЛОГО-ПРАВОВОЙ ЦЕНТРИЗМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА: АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Эффективность любого социального регулятора, в том числе и права, прямо пропорциональна отображению и закреплению в его нормах доминирующих в обществе ценностных ориентиров. Антогонизм в ценностях основных социальных групп влечет за собой конфликт, и основной задачей социального регулятора является обеспечить компромисс заложенных в нем ценностных параметров. Как указывает Ю. Н. Оборотов, сосуществование реализованных цен-

ностей, на почве взаимного признания и есть порядок общественной справедливости, служащий основой для идеи права [4, 271].

Следует отметить, что интересы человека и человечества вещь непостоянная, и зависящая от существующих в обществе ценностей. Чем меньше социальная группа – тем легче эти ценности привести к общему знаменателю, а в масштабах человечества эту задачу в определенной степени решает международное право. Поэтому весьма актуальным является анализ инструментальной ценности международного права.

1. Аксиологический анализ международного права позволяет, во-первых, выявить его ценностные характеристики; и во-вторых, сопоставить их с доминирующими в международных отношениях, что позволит определить его эффективность. Поэтому при изучении любой сферы международно-правовых отношений необходимо использование аксиологического подхода. Не является исключением и сфера международно-правовой охраны окружающей среды.

Аксиологичный подход имеет важное значение для понимания взглядов на природу, отношения человека к природе, роли права в урегулировании этих отношений. Отношение человека к природе прошло путь от обожествления и страха до утилитаристского отношения к ней [3, 224].

Отражением экологической проблематики¹ стало явление экологизации общественных отношений в общем, и экологизации национального и международного права. Однако международному праву характерен антропоцентрический подход, который предусматривает, прежде всего, обеспечение благоприятных условий для жизни человека [6, 34-35]. Как указывает М. Медведева, антропоцентризм или гомоцентризм сегодня пронизывает большинство международных соглашений и деклараций по охране окружающей среды [3, 224], проявляется во все возрастающей роли экологических прав человека в международном праве благодаря деятельности международных судебных и квазисудебных учреждений.

2. Экологизация, на наш взгляд, является одной из тенденций развития как цивилизации, так и международного права. Экологизация международного права проявляется на трех уровнях: закрепление

¹ Согласно данным Европейского социального исследования (ESS) за 2008-2009 гг. по оценке значимости ценностей из списка по 5-бальной шкале, забота о природе и окружающей среды в Украине занимает второе место.

эколого-правовых норм в различных отраслях международного права; формирование международного права окружающей среды; закрепление международно-правовых норм и механизмов защиты экологических прав человека. Естественно, что все эти явления основаны на антропоцентрическом подходе, который является доминирующим в развитии современного международного права.

Традиционными предметными сферами регулирования международного права окружающей среды были отношения по поводу охраны окружающей среды и отношения по поводу рационального природопользования. Первые международные соглашения по сохранению природных ресурсов английская исследовательница М. Фицморис называет «прагматичными, утилитаристскими, антропоцентрическими, а не экологически мотивированными» [10, 28-29], поскольку они были направлены, прежде всего, на охрану видов дикой фауны и флоры, имевшие пользу для человека, приносили экономическую выгоду и считались ценными с точки зрения потребления и торговли.

Позднее они были дополнены двумя новыми – отношения по поводу обеспечения экологической безопасности и отношениями по поводу обеспечения соблюдения экологических прав человека. Эти процессы приходятся на конец XX века и отражены в рекомендательных актах, многосторонних и двусторонних договорах и соглашениях.

По нашему мнению, в международном праве окружающей среды в разные периоды отображались в разном соотношении три конкурирующие, но взаимосвязанные цели – в первый период, прежде всего, экономические, во втором – экономические, но с учетом необходимости защиты экологических прав человека, в третьем – концепция развития и закрепления положений об экологических правах человека и защите окружающей среды, в четвертом – баланс между развитием и необходимостью защиты окружающей среды (концепция устойчивого развития), но этот баланс до сих пор не приобрел отражения в реальных отношениях. Заметна тенденция отхода от исключительно антропоцентрического измерения, и осмысления самоценности природы и ее защиты (концепция биологического разнообразия). Аналогичная тенденция характерна для генезиса концепции экологических прав человека.

3. Возникновение и закрепление экологических прав человека как самостоятельной категории прав человека, которая непосредственно связана с витализацией антропогенного воздействия на окружающую среду, с переходом их в статус естественных прав. «Право на окружающую среду», «на здоровье» или «на воду» может быть гарантировано только там, где дышать воздухом или пить воду можно без ущерба для здоровья. Защита окружающей среды является *sine qua non* для многих прав человека (право на здоровье, право на жизнь и т. д.), а вред окружающей среде может повлечь нарушение всех прав человека.

Как указывает Н.А. Соколова, на начальном этапе, вопросы охраны окружающей среды объективно интегрированы в контекст других глобальных проблем, и в какой-то момент оправданно может возникнуть уверенность, что экологические интересы не имеют самостоятельной ценности. Однако экологическая проблематика, пусть очень и осторожно, обретает реальные черты. [8, 99] Аналогично и экологические права были «скрыты» в содержании других прав человека. Фактически, на начальном этапе экологические права человека выводились путем расширительного толкования положений Всеобщей декларации прав человека 1948 г. (ст.ст. 3, 25), Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 г. (ст. 6) и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. (ст.ст. 11, 12).

И только на стадии, когда антропогенное воздействие приобрело характер отдельной, самостоятельной глобальной проблемы современности в виде глобального экологического кризиса, когда под угрозу поставлено существование планетарной экосистемы и, как следствие, существование человечества, выявилась тенденция в экологизации международно-правовой системы в целом, выделения экологических прав как самостоятельной категории, которые в свою очередь стали парадигмой развития международного права окружающей среды.

Таким образом, можно согласиться с выводом В. Л. Толстых о том, что на уровне международно-правовой аксиологии экологические ценности находятся в подчиненном положении по отношению к ценностям, связанным с правами человека. Вместе с тем, это не означает их подчиненного положения по отношению к другим ценностям, защищаемым международным правом [9, 961], что как раз и про-

является в императивизации международного права окружающей среды, и в росте значимости норм по охране окружающей среды в международном праве в целом, что отражается в его экологизации и формировании основного принципа охраны окружающей среды.

При этом следует согласиться с профессором В. А. Василенко, который указывает, что в правах человека основной акцент сделан на права человека как социального существа, однако их необходимо рассматривать и через биологическую сущность человека, необходим акцент на биологической природе прав человека. Этот тезис относится прежде всего к характеристике экологических прав человека, и позволяет обеспечить компромисс между антропоцентрическим подходом и природоцентрическим подходом, рассмотрением человека как неотъемлемой части природы, и необходимости ее защиты как самостоятельной ценности, в неотрывной связи с человеком как ее части.

4. Парадигмой международного права XX века было обеспечение мира и безопасности. Глобальный экологический кризис привнес в эту парадигму третий компонент – обеспечение устойчивого развития как компромисса между экономическим развитием и экологической безопасностью. Однако этот третий, подчеркиваю, компромиссный компонент, выходит за рамки обеспечения мира и безопасности как основополагающих принципов сосуществования международного сообщества, поскольку даже в условиях относительного мира и военно-политической безопасности (несомненно, необходимо учитывать и ресурсные факторы, воздействующие на международный мир и безопасность), выживание человечества зависит уже от экологических факторов.

В рамках устойчивого развития обосновывается паритет между экологическими ценностями и ценностями экономического и социального развития. Концепция устойчивого развития предоставляет идеологию международного сотрудничества, однако она, конечно же, не является юридическим инструментом непосредственного действия [10, 961-962]. По нашему мнению, концепция устойчивого развития отражает системную экологизацию международного права, и олицетворяет признание природы как важную ценность, хотя и с позиций антропоцентризма. Согласно ст. 13 Международного пакта по окружающей среде и развитию, «Стороны обеспечивают, чтобы экологические соображения учитывались как интегральная состав-

ляющая деятельности по планированию и осуществлению на всех этапах и уровнях, учитывая должным и равным образом факторы экологического, экономического, социального и культурного характера».

Связь между устойчивым развитием, охраной природы и экологическими правами вытекает из Принципа 1 Декларации Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию 1992 г. и содержит еще более размытую формулировку права на благоприятную окружающую среду: «Забота о человеке является центральным звеном в деятельности по обеспечению устойчивого развития. Люди имеют право жить в добром здравии и плодотворно трудиться в гармонии с природой».

5. Необходимо отметить, что экологизация международного права значительно шире международно-правовой защиты экологических прав человека, она не замыкается на них, и является общим императивом развития международно-правовой системы в целом. Но международное право окружающей среды развивается в направлении природоцентризма, постепенно приобретая природоцентричные признаки [3, 227] Декларация тысячелетия ООН исходит из того, что уважение к природе, как к одной из фундаментальных ценностей, будет иметь существенно важное значение для международных отношений в XXI в. [1, 86]. В основу охраны и рационального использования всех живых организмов и природных ресурсов должна быть положена осмотрительность в соответствии с постулатами устойчивого развития. В этом смысле во всей экологической деятельности международное сообщество будет стремиться придерживаться новой этики бережного и ответственного отношения к природе [7, 4]. Поэтому очень важно «найти ту меру сдерживания, которая не остановила бы человечество в его развитии, не сломала бы нравственный стержень личностного отношения человека к окружающей среде» [5, 54].

С начала XXI века человечество было вынуждено пожертвовать некоторыми своими правами и свободами с целью предотвращения экологического кризиса, что нашло отражение в предписаниях принятых в нынешнее время международных природоохранных соглашениях, которые в значительной мере ограничивают различные виды человеческой деятельности [2, 127].

6. Можно утверждать, что антропоцентрическая парадигма, на которой базируется как современная концепция экологических прав человека, так и международное право окружающей среды и международное право в целом, не является прогрессивной и ведет к разрушению цивилизации в перспективе, хотя и соответствует современным социально-экономическим реалиям.

Доминирование антропоцентрического подхода в области международно-правовой охраны окружающей среды нельзя приравнивать к приоритету исключительно экологических прав человека. Цель, которая отображает другие приоритеты, защиту природы как абсолютной ценности, находит свое отражение в различных концепциях, например, холистической этики, согласно которой человек ответственен за природу в целом, другую жизнь и наделяет ее правами (К. Моррис, К. Стоун), концепция природоцентризма, которая рассматривает человека только как часть природы, течения глубинной экологии, философско-правовой идеей которого является право каждой жизненной формы на нормальное функционирование в экосистеме, неантропоцентричной теории взаимоотношений человека с окружающей средой («биософия» П. Запфе, «экофилософия» С. Квалой), и может быть отражена в экологических правах человека, при сохранении общего антропоцентрического подхода в международном праве. Следующим возможным, и пока отдаленным этапом, может быть развитие международного права в части охраны окружающей среды на основе природоцентрической (экоцентрической) модели. Поэтому, главным направлением поисков философско-правовых основ международно-правовой защиты окружающей среды должно быть формирование непротиворечивой системы природоцентрических принципов системы международного экологического правопорядка.

7. Необходимость охраны окружающей среды является самостоятельной целью, производной от абсолютной и уникальной ценности природы, и не только как среды обитания человека. Данный тезис, по аналогии с обоснованием естественных прав человека, далеко выходит за рамки правовой сферы и носит общеправовой характер, однако, естественно, сама «охрана», с одной стороны, производна от абсолютной ценности природы, с другой – является исключительно социальным явлением, поскольку отношения по охране окружающей среды являются общественным отношением и воз-

никают исключительно в социуме. Поэтому необходимо «найти ту меру сдерживания, не остановившую человечество в его развитии, не сломавшую нравственный стержень личностного отношения человека к окружающей среде» [5, 54].

Эта идеология находит отражение и в международных отношениях. Декларация тысячелетия ООН исходит из того, что уважение к природе как одной из фундаментальных ценностей будет иметь существенно важное значение для международных отношений в XXI веке. М. Медведева отмечает, что значительное количество соглашений признают внутреннюю ценность природы независимо от ее полезности для человека, и постепенно утверждаются и находят свое юридическое оформление в концепции биоразнообразия и экосистемном подходе, выступающих сдерживающим фактором в отношении «узурпации позиций» в международном праве окружающей среды антропоцентризмом [2, 225].

Литература

Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций от 8 сент. 2000 г. П. 6 // Международное публичное право. Сб. Док. : в 2 ч. / сост. К. А. Бекашев, Д. К. Бекашев. – Ч. I. – М., 2006. – С. 86.

Задорожний О. В. Міжнародне право навколишнього середовища : підруч. для ВНЗ / О. В. Задорожний, М. О. Медведева ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К. : Промінь, 2010. – 510 с. – (Б-ка кафедри міжнародного права).

Медведева М. Міжнародне право навколишнього середовища: питання віри / М. Медведева // Олександр Задорожньому – 50 : статті та есе учнів і колег. – О. : Фенікс, 2010. – С. 219-227.

Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.

Самсонов А. Л. На пути к ноосфере / А. Л. Самсонов // Вопр. философии. – 2000. – № 7. – С. 53-61.

Соколова Н. А. Антропоцентричный подход в международном праве окружающей среды / Н. А. Соколова // Международное право – International Law. 2009. – № 2 (38). – С. 34-46.

Соколова Н. А. Международно-правовые проблемы управления в сфере охраны окружающей среды : монография / Н. А. Соколова ; отв. ред. К. А. Бекашев. – М. : Проспект, 2010. – 320 с.

Соколова Н. А. Вопросы охраны окружающей среды в деятельности международных судебных учреждений / Н. А. Соколова // Рос. ежегод. междунар. права, 2003. – СПб., 2003. – С. 99-110.

Толстых В. Л. Курс международного права : учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009.

Fitzmaurice M. A. International protection of the environment / M. A. Fitzmaurice. – The Hague ; Boston ; London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. – P. 28-29.

Ю. С. Колесникова

*аспирант кафедры философии
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ХАРАКТЕРИСТИКИ СОБСТВЕННОСТИ КАК ПРАВОВОЙ ЦЕННОСТИ

Проблема отношений собственности представляется достаточно сложной, поскольку тесно связана с различными человеческими интересами. Относительно собственности мнения в истории человечества расходятся до крайних противоположностей. Так, мы можем видеть, с одной стороны, позицию, согласно которой собственность оказывает негативное влияние как на человека, так и на общество в целом. Данной точки зрения, например, придерживались Ж.-Ж. Руссо и Р. Оуэн. Так, известно утверждение последнего о том, что «...частная собственность была и есть причиной множества преступлений и несчастий, пережитых человеком». Не менее резким представляется высказывание П. Ж. Прудона о том, что «собственность есть кража». Но истории известны и прямо противоположные оценки собственности, в которых она рассматривается как основа экономических отношений, стержень гражданского общества. Г. Гегель отмечал, что «первым видом свободы является тот, который познаем как собственность». Не зря здесь отмечается взаимосвязь свободы и собственности, ведь собственность способна обеспечить свободу человека. Как отмечает Б. Чичерин, собственность вытекает из самой природы человека как разумно-свободного существа: «Особенность каждого человеческого духа в выборе и исполнении своих целей требует и собственности как свободного распоряжения вещными благами для своеобразного осуществления совокупной личности».

При философско-правовом анализе понятие собственность рассматривается как свойство человеческой природы. Отношение человека к вещи понимается как способ ее самоопределения и самореализации в окружающем мире. Такой взгляд на отношения собственности присущ многим выдающимся философам, среди которых И. Кант, Г. Гегель и большинство отечественных мыслителей.

В экономической теории утверждается, что исходным, первичным способом образования собственности является труд. Стремление человека к жизни в первую очередь проявляется в расширении его влияния на окружающую среду, на окружающий

предметный мир, в котором человек живет, в его освоении и преобразовании в соответствии со своими целями, интересами и потребностями, в овладении им, преобразовании в свою собственность.

Российский философ Н. А. Бердяев отмечал, что значению собственности присуще онтологическое зерно, собственность имеет связь с самим принципом личности. Таким образом, центральное место в отношениях собственности занимает человек.

В. С. Соловьев, соглашаясь с общепринятым философским определением собственности, как идеальном продолжении личности в вещах, выделяет два способа её обретения: завладение и труд. Завладение – есть захватывание предмета, никому не принадлежащего. Труд же может являться источником собственности только в том случае, если мы понимаем под ним воздаяние человека обществу за действительное осуществление или обеспечение его права на достойное существование. Результатом их компромисса и оценки взаимных обязанностей является право лица на заработанное, а в целом на капитал, как на “чистое произведение человеческой воли”.

Собственность и право собственности являются фундаментальными ценностями права.

Собственность представляет собой важный компонент в системе общечеловеческих и правовых ценностей. Можно говорить о том, что человек не имеет возможности в полной мере реализовать свое право на достойную жизнь и свободу вне отношений собственности.

Таким образом, собственность выступает одним из естественных прав человека. Как мы знаем, большое внимание соотношению естественного и позитивного права в своих работах уделил И. А. Ильин, который понимал закон как норму, правило поведения, основу которого составляет естественное право. Закон, по Ильину, предполагает неукоснительное соблюдение трех правил: сохранять духовное достоинство, оберегать автономию и признавать право другого. Эти правила позволяют гражданину переводить свою свободу, основанную на собственности, в состояние самодисциплины, быть субъектом права, претендуя на доверие и уважение как на уровне отношений с другими, так и на уровне отношений с государством; заявлять о своей способности и готовности сопротивляться злу силой. Также философ отмечает, что собственность дана человеку от природы. Проблема частной собственности не сводится мыслителем «к тому, какие именно внешние вещи находятся у людей во внешнем

распоряжении, и притом у каких людей». Её ценность основана не на оправдании любого и всякого распределения имущества или всякого злоупотребления им, а следует из естественной потребности человека вкладывать свою жизнь в жизнь вещей. Таким образом, позитивное право должно в полной мере отражать сущность собственности, понимаемой как право естественное.

Собственность также играет особую роль в становлении гражданского общества и правового социального государства. Обладание собственностью является условием и дополнительной гарантией, предоставляющей гражданину достойную жизнь и обеспечивающей его свободное развитие. Отношение к собственности в социальном государстве играет особо важную роль. И данное положение не вызывает сомнений: ведь собственность является одним из факторов определения свободы человека, его относительной независимости от третьих лиц и от государства в целом.

Можем отметить, что социальное, экономическое и правовое развитие государства зависит от отношения законодателей и населения к собственности, от степени приобщенности к обороту собственности тех или иных слоев общества, а с другой стороны, собственность сама может стать мощным инструментом и фактором изменения социально-экономических ориентиров в государстве.

Н. В. Пога

*аспірант кафедри філософії
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Попередньою і необхідною умовою дослідження формування громадянського суспільства є розуміння його ціннісної основи, котра сформувалась у працях видатних мислителів минулого та сучасності. Аксиологічний вимір становлення та розвитку концепції громадянського суспільства надає можливість дослідити її глибинні світоглядно-філософські основи. Тому, починати пошук філософських підвалин такого дослідження має сенс із зародження перших ціннісних елементів, що ініціювали увесь подальший розвиток тео-

рії громадянського суспільства у всьому багатстві, різноманітності та суперечностях її концепцій.

Питання про початок теоретичного оформлення уявлень про громадянське суспільство та його ролі, як соціального середовища особистості і суб'єкта взаємодії з державою, є надзвичайно дискусійним, так як різні вчені беруть за критерій його відліку різні економічні, політичні та соціокультурні чинники. Досить тривалою та поширеною є традиція розглядати формування теорії громадянського суспільства починаючи із епохи Нового часу (XVII – XVIII століття), коли вона набуває свого класичного вигляду (зразками якої, безумовно, є вчення Т. Гобса, Дж. Лока та їх ідейних наступників). Однак, слід брати до уваги, що основні елементи, поняття, категорії та методи суспільних наук, взагалі, та теорії громадянського суспільства, зокрема, були започатковані ще в епоху Античності. У той час стрімкий розвиток соціальних уявлень був детермінований практичними потребами формування засад давньогрецької, а пізніше давньоримської демократії та загальним досить високим рівнем культури та, зокрема, філософії і права. Тому можна зробити висновок, що саме численні філософські, політичні та правові концепції епохи Античності повинні розглядатися у більш широкому контексті, як початок становлення поглядів на громадянське суспільство. А, отже, із епохи Античності, відповідно, треба розпочинати аналіз філософсько-правових засад формування правового забезпечення громадянського суспільства.

Аналіз процесу формування уявлень про громадянське суспільство засвідчує, що він пройшов тривалий історичний шлях від мислителів античності (Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон), через Середньовіччя, Відродження і Новий час (Макіавеллі, Боден, Грацій, Гоббс, Локк, Монтеск'є, Руссо, Берк, Пейн, Кант, Гегель, Маркс, Токвіль) до концепцій XX-XXI ст., протягом якого кожної епохи відбувалося діалектичне переосмислення основоположних елементів концепту громадянського суспільства відповідно до пануючої на той час світоглядної парадигми та актуальних потреб економічного, політичного та соціокультурного розвитку. Ціннісні уявлення про громадянське суспільство визначалися протягом усіх етапів розвитку аксіологічної проблематики в історії філософської думки. Разом з ним відбувалися відповідні зміни у поглядах на необхідність, можливості та конкретні форми правового регулювання функціонування елементів громадянського суспільства, які, у свою чергу, коригувалися практичним досвідом застосування юридичних норм.

Разом з тим, трансляція філософсько-правового знання у історичному часі сприяла акумуляції та спадкоємності найцінніших концептуальних напрацювань щодо теорії громадянського суспільства та її нормативно-ціннісного аспекту. Дискурсивна практика кожної наступної епохи включала такі напрацювання кожної попередньої епохи у знятому, переосмисленому та збагаченому вигляді.

Спираючись на коло ідей своїх античних попередників та осмислення тогочасної соціальної та правової практики, Аристотель висловлював ідеї про найвищу цінність громадянина перед державою, про необхідність участі громадян в управлінні, про розподіл гілок влади, про верховенство закону та про середній клас як основну соціальну опору стабільності держави. Таким чином, вже у рамках Аристотелевого дискурсу можна вести мову про філософсько-правові засади формування правового забезпечення громадянського суспільства. Видатне, не лише теоретичне, але й практичне значення в цьому аспекті мали вчення Гоббса про походження держави шляхом укладання суспільного договору, Локка про пріоритетність громадянського суспільства стосовно держави та Монтеск'є про необхідність розподілу гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову. Ідеї Канта про "всезагальне правове громадянське суспільство" стали надзвичайно актуальними завдяки формуванню сучасного глобального громадянського суспільства та активно використовуються у численних концепціях громадянського суспільства сучасних західних суспільствознавців. Найбільш систематизованим вираженням класичної теорії громадянського суспільства стала цілісна концепція Гегеля, в якій вдалося поєднати генетичний та структурний підхід до його проблеми. Безумовне теоретичне та практичне значення зберігає філософсько-правова трактовка Гегелем громадянського суспільства як категорії, що відображає систему соціальних і, в першу чергу, економічних потреб та відносин людей, заснованих на принципі приватної власності. Для функціонування сучасного громадянського суспільства залишаються особливо актуальними розмірковування Гегеля про роль корпорацій та спілок у ньому, так як саме вони виступають безпосереднім генератором різноманітних громадянських ініціатив та суб'єктами захисту інтересів громадян. Співзвучними з ними є міркування Токвілля про значення недержавних самодіяльних асоціацій громадян як основи громадянського суспільства, а особливо їх ролі у правотворенні та правозастосуванні.

Процес розвитку теорії громадянського суспільства відбувався нерівномірно: у ньому чергувалися підйоми і спади. Так, після формування класичної теорії громадянського суспільства, що виражалася, зокрема, у таких її вершинах, як концепції І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля та А. Токвіля, що склалися переважно до середини ХІХ ст. у подальших дослідженнях даної проблематики настає тривалий спад. У другій половині ХІХ ст. на тлі встановлення у ряді країн конституційних і демократичних режимів, загострення національних, класових і міжнародних суперечностей, проблеми громадянського суспільства відходять на другий план. Перша половина ХХ ст. з його соціальними катаклізмами, ціннісними трансформаціями, виникненням тоталітарних режимів та світовими війнами теж не створювала для цього сприятливих умов.

Сучасний етап актуалізації інтересу до проблематики громадянського суспільства та, відповідно, інтенсифікації її досліджень розпочався у 70 – 90 рр. ХХ ст. Його передумовами було падіння диктаторських режимів у ряді європейських країн та країн «третього світу», до якого потім додався крах комуністичної системи, демократизація посткомуністичних країн («третя хвиля» демократизації за Гантінгтоном), процеси глобалізації та пошуку альтернативних моделей соціально-економічного розвитку.

Сучасна парадигма аксіологічного осмислення громадянського суспільства характеризується плюралістичною основою. Відбувається гостра конкурентна боротьба різних підходів, принципів та концептуальних моделей. Дискусії та відкрита полеміка охоплюють значне коло питань: від визначення громадянського суспільства до можливості його існування у соціумах, що не розділяють західних цінностей. Це дало ряд значних теоретичних та практичних здобутків, зокрема вивчення історичного розвитку самого громадянського суспільства та підходів до його розуміння в різні історичні епохи та в різних регіонах, загальні закономірності його формування та його характерні риси, політичні, економічні та соціокультурні передумови і чинники переходу до громадянського суспільства. Особливо складною та актуальною залишається проблема розмежування та взаємодії держави і громадянського суспільства, а відтак, нормативно-правового регулювання їх взаємин. Тому, аксіологічні засади формування правового забезпечення громадянського суспільства у сучасну епоху викликають не лише теоретичний, але і практичний інтерес.

О. С. Орловський

*кандидат наук з державного управління, доцент,
докторант кафедри права і законотворчого процесу
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної Академії державного управління
при Президентові України*

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

Європейський вибір України та активізація євроінтеграційних процесів впливають на усі сфери суспільного життя, в тому числі на національну правову систему. Не залишилася осторонь і галузь конституційного права. Як провідна галузь системи права України, вона передусім зазнала відповідних змін.

Україною ратифіковано значну кількість європейських стандартів, здебільшого у сфері прав і свобод людини, визнано юрисдикцію Європейського суду з прав людини, виконуються його рішення, які стосуються нашої держави. Закон України від 23 грудня 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає не тільки виплату компенсації і поновлення порушеного права особи, яка виграла справу у Європейському суді з прав людини (заходи індивідуального характеру), але й застосування так званих заходів загального характеру – гармонізацію законодавства України відповідно до правових позицій Суду.

Наразі залишається багато проблем у сфері гармонізації національного, в тому числі конституційного, законодавства України до європейських стандартів. Думається, що вони пов'язані із необхідністю більш глибоких змін. Якщо обмежуватися виключно змінами законодавства, то вони матимуть «поверховий» характер. С. П. Головатий пропонує переглянути основи національного конституційного ладу, з акцентом на тріаду європейських цінностей – верховенство права, демократію, права людини [1].

Привертає увагу той порядок, у якому наводяться елементи тріади – спочатку верховенство права, потім демократія, і тільки в останню чергу – права людини. Але практична реалізація конституційно-правових норм як раз і вказує на те, що відсутність панування верховенства права тягне за собою істотні порушення у сфері прав і свобод людини. Це твердження є цілком вірним і коли йдеться про недотримання принципу демократизму.

Взагалі державний суверенітет є похідним від народного суверенітету (С. А. Авак'ян [2]), тому порушення політичних прав особистості, пов'язаних із участю у виборах, референдумах тощо є особливо небезпечними. Відповідно до принципу демократизму, влада походить від народу, який делегує її частину державі. В Україні ж склалась протилежна ситуація – досліджуючи нормативно-правові акти, доходимо висновку, що джерелом влади вважається держава, яка «ділиться» владою з народом, в тому обсязі, який вважає за потрібне. Особливо це стосується локальної демократії.

На сучасному етапі в Україні склалася ситуація, коли населення активізується, бажає брати участь у вирішенні державних і місцевих справ за допомогою інститутів безпосередньої демократії – але відсутність необхідної нормативно-правової регламентації цю ініціативу стримує.

Наприклад, Закон від «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» було прийнято 3 липня 1991 р. – не тільки до прийняття Конституції України, але й ще до проголошення незалежності! Відповідно, наразі проведення референдумів є утрудненим – Закон не відповідає ані сучасним європейським демократичним стандартам, ані іншим актам виборчого законодавства України. Так, у ньому не має посилання на Єдиний реєстр виборців України, за допомогою якого складаються списки осіб, наділених правом голосувати на референдумі; а замість сіл як адміністративно-територіальних одиниць фігурують сільради [3].

Зауваження про застарілі норми передусім стосується місцевих референдумів – адже на відміну від всеукраїнського референдуму, нормативно-правову регламентацію місцевих референдумів можуть здійснювати місцеві ради. Проте, відповідні рішення або відсутні, або повторюють Закон «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» – а отже, унеможливають використання цієї форми локальної демократії.

Ще одним прикладом може стати ситуація із скликанням та проведенням загальних зборів громадян за місцем проживання. На сучасному етапі цей інститут регламентується Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року, якою було затверджено Положення «Про порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання» [4]. Це Положення також є дуже застарілим. Як і у випадку з місцевими референдумами, сільські, селищні, міські

ради мають право своїми актами здійснювати необхідну регламентацію скликання та проведення загальних зборів, але майже не використовують це право. На сучасному етапі статuti територіальних громад у тій частині, у якій вони регламентують скликання і проведення загальних зборів, повинні узгоджуватися із положеннями двох документів, які діють на рівні держави: Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і згаданому вище Положенню про порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання. На жаль, наявність вимог до обсягу тез не дає можливості навести критичну характеристику норм Положення, крім твердження, що більшість з них безнадійно застаріла. Що ж до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», то він містить визначення загальних зборів у статті 1 (зібрання всіх чи частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення) та статтю 8 «Загальні збори громадян», присвячену виключно цій формі локальної демократії. Відповідно до положень цієї статті, загальні збори громадян за місцем проживання є формою їх безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення; рішення загальних зборів громадян враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності; порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади [5].

Порівняння змісту цих двох статей привертає увагу до термінологічної помилки законодавця: у статті 1 використано термін «загальні збори», не «загальні збори громадян», і передбачено, що суб'єктами загальних зборів є «жителі села (сіл), селища, міста», а у статті 8 йдеться вже про проведення загальних зборів *громадян*, а не *членів територіальної громади* або *жителів*, що призводить до протиріч не лише тільки зі статтею 1 цього ж Закону, але й зі світовими демократичними стандартами. На жаль, ця стаття Закону є дуже невеликою за обсягом і, замість врегулювання найважливіших питань, пов'язаних із скликанням і проведенням загальних зборів, містить відсылну норму, причому не досить вдалу, – адже поки що закону про загальні збори членів територіальних громад не прийнято. Що ж до відсилання до статутів територіальних громад, то воно є коректним, – на сучасному етапі саме ці акти конкретизують положення статті 8 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

Виправлення на нормативному рівні хоча б вказаних недоліків дозволить покращити існуючу наразі ситуацію, відповідно до якої локальна демократія є соціальною цінністю, але на практиці як така не розглядається.

Література

1. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 5. – С. 159–174.
2. Авакьян С. А. Точка отсчета – народ / С. А. Авакьян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2006/10/28/avkiyan.html>
3. Про всеукраїнський та місцевий референдуми : Закон України від 3 липня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні : затверджене Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – Ст. 30.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Л. П. Арнаутова

*соискатель кафедры теории государства и права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ЦЕННОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В ТРУДАХ А. В. СУРИЛОВА

Современная юридическая наука признает в качестве высшей правовой ценности человека. В этом плане теория и практика свидетельствуют об объективной необходимости существования институтов, обеспечивающих эффективную защиту, прежде всего, прав и свобод человека и гражданина. В юридической литературе отмечается, что современная жизнь бросает вызов многочисленным институциональным образованиям, с помощью которых обеспечиваются процессы консолидации, управления, стимулирования и охраны жизнедеятельности людей и наибольшие проблемы сегодня связаны с таким институтом, как государство. Не случайны утверждения о кризисе государства, его неспособности решать задачи как в сферах экологии, культуры, информатики, так и в традиционных областях деятельности государства, связанных с обеспечением безопасности

личности и социума. Отсюда понятно, почему проблематика ценности государства приобретает особый смысл. Ведь государство остается определяющим субъектом современной экономической, политической, социальной и культурной жизни общества, что неизбежно ведет к необходимости его ценностной характеристики.

Придавая ценностям нормативный характер, государство, тем самым, формирует устойчивое правовое ядро, вокруг которого формируется деятельность всего государства, и в системе с другими регуляторами обеспечивается эффективная реализация его функций. Осуществление функций государства происходит постоянно, систематически, в соответствии с целями и задачами, которые стоят перед государством. Функции государства возникают, осуществляются и развиваются соответственно тем целям и задачам, которые необходимо достичь и решить государству в конкретных исторических условиях.

В функциях государства выражается его роль, отведенная ему как органу управления делами общества. Эффективное осуществление функций государства обеспечивает благополучную жизнь и развитие как личности, так и всего общества. Выполняя определенные функции, государство оказывает целенаправленное воздействие на динамику развития общественных процессов и связей.

Такой критерий как обеспечение достоинства личности выступает в качестве определяющего аргумента в существовании аксиосферы в современном государстве.

В частности, это связано с признанием и юридическим закреплением, гарантией и защитой в качестве ценности личности и ее достоинства; формированием и закреплением определенного объема прав и свобод, вытекающих из достоинства личности; признание и уважение прав и обязанностей в системе государственных органов; соблюдение процедурных норм и режима деятельности государственных органов в обеспечении достоинства личности.

Права человека многообразны. Каждое из них важно и необходимо. Как представляется, особое место занимают экологические права человека. Именно они во многом определяют возможность реализации других прав человека. Если соотнести право каждого на благоприятную окружающую среду и право каждого человека на жизнь, то вполне можно утверждать, что второе из указанных прав может быть реализовано в полном объеме при реализации первого.

Зарождение и развитие человеческой жизни возможно только в условиях такой окружающей природной среды, качественные и количественные характеристики которой способствуют этому. Поэтому в решении экологических проблем значительная роль принадлежит государству.

Роль государства, эффективность государственной деятельности в защите экологических ценностей целесообразно исследовать в контексте его экологической функции, признанной теоретиками государства и права в качестве самостоятельного и основного направления деятельности государства. Именно в рамках экологической функции государством в основном осуществляется деятельность по реализации права на благоприятную окружающую среду и других экологических прав.

Исторические факты свидетельствуют, что природоохранительная деятельность государства на территории современной Украины наблюдалась еще в Средние века. Поэтому можно говорить об устойчивых, веками формировавшихся тенденциях в отечественной природоохране, занимающих заметное место в культурно-правовом наследии. Вначале она представляла весьма отдаленный намек на научно-обоснованную природоохранную деятельность. На протяжении веков эта деятельность в основном опосредуется экономическими и политическими интересами.

Понятие государственно-правовое управление качеством окружающей среды прочно вошло в научную литературу в 70-х гг. XX ст. Тогда же сложилась школа государственно-правовой охраны окружающей среды, у истоков которой стояли Г. А. Аксененко, Н. Д. Казанцев, О. С. Колбасов. В Украине этой проблематикой занимался В. Л. Мунтян. В период с конца 70 – начала 80-х гг. XX ст. школа государственно-правовой охраны окружающей среды обогатилась новыми именами и серьезными исследованиями. Больше внимания уделялось управленческим аспектам в системе государственно-правовой природоохраны. Концепция правового механизма управления качеством окружающей среды наиболее полное отражение и обоснование получила в работах В. В. Петрова. Значительным вкладом в разработку проблематики стали исследования по организации охраны природы Ю. С. Шемшученко и А. Е. Лунева. Однако исследований, в которых бы обращалось внимание на становление новой

функции, связанной с деятельностью государства в охране окружающей среды встречаются редко.

Свою лепту в теоретические разработки государственно-правовой охраны окружающей среды внесли ученые Одесской школы права под руководством профессора А. В. Сурилова.

В 1968 г. А. В. Сурилов возглавил кафедру теории и истории государства и права Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. С 1979 г. коллектив кафедры начал работу над научной темой «Природоохранная функция государства». Ученые кафедры занималась разработкой вопросов истории и теории государственно-правового управления качеством окружающей среды. По этой теме под руководством А. В. Сурилова были подготовлены две коллективные монографии «Государственно-правовое управление качеством окружающей среды» (1983) и «Государственно-правовое управление качеством прибрежных вод моря» (1986) и ряд научных статей и сообщений, которые были опубликованы в ведущих изданиях страны. По теоретическим проблемам правовой охраны окружающей среды под руководством профессора А. В. Сурилова было подготовлено и успешно защищено более десяти кандидатских диссертаций.

В том, что А. В. Сурилов обратился к проблематике экологической функции государства еще тогда, когда экологический кризис не стал глобальной проблемой человечества, свидетельствует о его дальновидности и перспективности научных идей.

Профессор А. В. Сурилов отмечал, что природоохранительная деятельность государства не играет, как прежде, роль сопутствующего звена в процессе реализации экономической и иных функций государства, а обретает самостоятельное значение. Государство выступает как важнейший субъект экологических обязанностей в пассивном и активном качестве. Это значит, во-первых, что государственные органы и государство в целом соотнобразуют свою деятельность с требованиями экологической целесообразности. Во-вторых, государство в лице его компетентных органов обязывает всех природопользователей следовать экологической необходимости. Природоохранительная функция государства оформляется как его устойчивое, самостоятельное свойство. Она представляет часть функциональной деятельности государства и входит в эту деятельность как ее важнейшее направление. На выполнении экологической функции государства сосредоточена деятельность государственного механиз-

ма в целом, как состоящего из органов законодательной, исполнительной и судебной власти.

Степень развитости экологического законодательства предопределяет эффективность деятельности других ветвей государственной власти, в частности исполнительной, по обеспечению соблюдения права человека на благоприятную окружающую среду. Следует согласиться с мнением, что деятельность исполнительной власти реально может обеспечить соблюдение права каждого на благоприятную окружающую среду лишь при условии, если в действующем законодательстве будут созданы эффективные механизмы реализации прав. Начиная с 90-х гг. XX столетия в рамках законодательного обеспечения экологических прав в Украине была проделана огромная работа. Это выразилось в принятии значительного числа, пусть и с множеством недостатков, но необходимых законов. Важнейшая роль в защите экологических прав граждан принадлежит судебной власти. Каждый год выявляются сотни тысяч фактов совершения правонарушений. Но при этом экологические правонарушения характеризуются высоким уровнем латентности, и по оценкам специалистов, количество совершенных экологических правонарушений в реальности в несколько раз выше выявленных. Высокий уровень латентности свидетельствует о недостаточно эффективной деятельности государственных органов, призванных осуществлять контрольно-надзорные полномочия в сфере природопользования и охраны окружающей среды.

В свете изложенного представляется необходимой экологизация государства и всех его институтов, которая должна выразиться в их деятельности, исходя из требований Конституции Украины. В этом плане важно также и развитие гражданского общества, которое должно быть готовым к отстаиванию своих ценностей, в том числе и экологических. Ведь ценности государства выступают как переживаемые людьми и определяемые культурой формы их позитивного отношения к государству и его институтам, которые определяют выбор поведения, соответствующего этим ценностям. А. В. Сурилов был одним из первых представителей общетеоретической юриспруденции, который вышел на признание ценности экологической функции государства.

О. О. Джураєва

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ДУХОВНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

На шляху утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській юриспруденції актуалізуються пошуки нових засобів досягнення державно-правових явищ, а також проходить процес докорінного переосмислення традиційних. У сучасному філософсько-правовому дискурсі не знайшло всебічного висвітлення змістовне наповнення поняття ціннісного підходу, його світоглядно-філософські засади та пізнавальний потенціал у розкритті особливостей правової реальності нашого часу. При дослідженні динамічної сторони сучасної держави дуже важливо використовувати ціннісний (аксіологічний) підхід з огляду на те, що виявлення сутнісних характеристик будь-якої сфери діяльності держави дозволить надалі розвивати та удосконалювати їх.

Якщо розглядати саме духовну функцію сучасної держави з урахуванням її ціннісної характеристики, то слід відмітити, що офіційне проголошення стратегічного шляху розвитку України як демократично орієнтованої соціальної та правової держави поставило перед правовою наукою низку важливих завдань, пов'язаних з практичною реалізацією ряду конституційних положень. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Конституційно закріплене право громадян на свободу світогляду і віросповідання, проголошене у ст. 35 Конституції України [1], потребує створення правових механізмів його реалізації.

Останнім часом вплив церкви, релігійних норм і цінностей на життя суспільства у постсоціалістичних державах помітно посилюється. Це пояснюється певною мірою істотними змінами умов життєдіяльності та підходом до релігії як до фактору духовного відродження народів. Природно, це зумовлює і підвищення інтересу науковців до питань визначення цивільно-правового статусу релігійних організацій.

Однією з основних, найбільш важливіших ознак будь-якого сучасного державно-організованого соціуму, як і всієї світової спільноти в цілому, є їх надзвичайна важкість та інтенсивність розвитку.

На це звертають увагу багато вітчизняних та закордонних вчених – представники різних галузей науки.

Критерії, засновані на релігійному світогляді, виступають як історично виправдані цінності, успадковані впродовж тисячолітнього буття. Саме церква увесь час була опорою системи світоглядних і створюваних етнічних цінностей, без яких не могли існувати ані держава, ані нація.

Незважаючи на те, що законодавчо сьогодні церква відокремлена від держави, усе ж церква має право поширювати свою ідеологію у суспільстві, що має знайти своє відображення у чинному законодавстві, оскільки вона також є суб'єктом політичного життя.

Враховуючи те, що в останні роки церкви набули статусу інституцій, яким довіряє більшість громадян, аніж будь-якому владному, партійному чи громадському органу або організації, церкви стали об'єктами особливої уваги у політичному житті країни.

Як суб'єкт політичного життя церква (релігійна організація) має у випадках потреби (суспільної, церковної):

- з релігійно-церковних позицій оцінити ситуацію в державі, суспільстві, міжнаціональні, міждержавні відносини тощо з метою оприлюднення ставлення церкви до цих проблем, досягнення соціального порозуміння, миру та злагоди, формування певної думки віруючої спільноти до актуальних суспільних проблем тощо;

- сприяти нормалізації ситуації в державі, суспільстві, де боротьба політичних сил набула критичного рівня і загрожує соціальній стабільності чи ескалації суспільної конфліктності;

- поширювати в суспільстві ідеалів соціальної справедливості, гуманізму, терпимості до інакше думаючих, духовної ідентичності тощо, осуду явищ політичного життя, що становлять загрозу для духовності, культури, моралі в широкому (не лише релігійному) їх розумінні;

- ситуативної потреби церкви (релігійної організації) оприлюднити своє бачення актуальних проблем у державі, державної політики за кордоном, у суспільстві тощо [2, 137].

Однією з проблем, в якій бачення церкви та держави не співпадають, є проблема відношення до життя людини та відображення цього на нормативному рівні. Навіть найсправедливіший і правовий закон може залишитися лише чудовою прокламацією, якщо його цінність змісту та мети не співпадають з внутрішнім переконанням

особи, не оживають у її свідомості. Особливо це стосується посадових осіб державних органів (особливо правотворчих та правозастосовних), які є носіями певної моралі і мають певні уявлення про добро і зло.

Чисельні моральні цінності та ідеали, що сповідуються християнством, залишаються, на жаль, цінними лише в межах даної релігії, незважаючи на чисельні спроби церкви сприяти вирішенню даних проблем. І особливо це стосується такого найважливішого права людини, що надається Богом лише один раз – це право на її життя.

Право на життя – це абсолютне право кожної людини, визначене статтею 27 Конституції України 1996 р. Згідно християнського віровчення, життя дарується людині Богом, а тому ніхто – ані з членів суспільства, ані з боку держави – не має права зазіхати на цей священний дар. У зв'язку з цим право людини на життя забезпечується посиленням захистом як самих громадян, так і держави [3, 130].

Але кого саме держава чи члени суспільства визнають людиною, коли виникає людське життя, і які критерії такого ставлення до людини та її життя? Відсутність єдиного погодженого розуміння цієї проблеми на сьогодні показує, що життя людини у самому її незахищеному стані (тобто до народження) увесь час перебуває під загрозою, якою є штучне переривання вагітності (аборт), і яку церква розглядає як вбивство. Така загроза може бути усунута лише втручанням держави шляхом прийняття відповідного нормативно-правового акта [4, 157].

Ще один важливий аспект духовної функції сучасної держави пов'язаний із комплексним дослідженням політико-правових аспектів реалізації прав етнонаціональних меншин в Україні, що набуває особливого значення в умовах суспільних трансформацій і збереження конфліктогенності як у загальнонаціональному, так і в регіональному масштабі, хоч регулярно здійснюваний моніторинг міжетнічної ситуації показує, що для сучасної України характерним є безконфліктний, консолідуючий варіант міжнаціональних взаємовідносин. Усе це, у свою чергу, актуалізує завдання гармонізації етнополітичних відносин, вирішення якого ускладнюється через наявність проблем перехідного суспільства, необхідність посилення громадського контролю за дотриманням органами влади й управління чинного законодавства з питань забезпечення захисту прав етнонаціональних меншин.

Незважаючи на прийняття Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, багато питань, пов’язаних з діяльністю Церкви та релігійних організацій, залишилося не визначеними, зокрема її цивільно-правовий статус, порядок та підстави її створення, реєстрації, здійснення нею основної діяльності та діяльності, яка не відповідає основній меті Церкви.

Законодавча концепція надання Церкві та релігійним організаціям статусу юридичної особи формувалася в умовах панування державної власності, адміністративно-командних методів розподілу матеріальних благ, домінування державних інтересів над приватними і тому не відповідає вимогам сьогодення.

Релігійні організації є лише окремими організаційно-правовими формами юридичних осіб. Тому саме ця категорія як первинна, базова, має бути належним чином оформлена законодавчо, оскільки для цього недостатньо правки тексту закону з точки зору поліпшення його термінології. Передусім є необхідним аналіз потреб, що задовольняються Церквою та релігійною організацією як юридичними особами для забезпечення їх здійснення правовими засобами моделювання закону. Лише у цьому випадку правове вираження явища буде відповідати його соціальній сутності [5, 1-2]. Виконання окремих сторін вказаної функції залежить від багатьох факторів, наприклад, Церква завжди підтримує мирне вирішення будь-якого конфлікту між державами; рівень віруючих людей в Україні дедалі зростає, що стає позитивним моментом для розвитку культурного та право вихованого покоління.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Климов В. Церква в Україні як об’єкт та суб’єкт політичного життя суспільства / В. Климов // Церква і політика: від президентських виборів 2004 року до парламентських виборів 2006 року. Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу 17-18 лютого 2005 р. / Упоряд. А. Колодний та Л. Пилипович. – К., 2005.
3. Богініч О. Л. Природні права людини у громадянському суспільстві / О. Л. Богініч // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К., 2007.
4. Львова О. Л. Право на життя очима церкви та держави / О. Л. Богініч // Болховітновський щорічник 2008 / Відповід. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. – К. : НКПІКЗ, Фенікс, 2009.
5. Кривенко Ю. В. Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю. В. Кривенко. – Одеса, 2007.

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Поняття «соціальна функція держави» є порівняно новим для державознавства, оскільки як окремий напрям державної діяльності вона характерна виключно для сучасної (соціальної демократичної, правової) держави. В минулому соціально орієнтована діяльність держави носила дискретний, несистемний характер, будучи одним з видів благодійності і залежачи від персонального ставлення того чи іншого правителя до соціальних потреб суспільства.

Спеціальні дослідження соціальної функції держави проводили російські науковці Є. М. Андрєєва, С. Е. Коробов, О. В. Родіонова, О. С. Мазаєва, Г. В. Ткачова, українські дослідники О. В. Бермічева, І. В. Арістова, Б. П. Ганьба, А. Є. Краковська. Аналіз їх досліджень показує, що можна говорити про єдиний підхід до визначення соціальної функції держави та її мети, а саме соціальна функція держави визначається ними як діяльність, спрямована на:

- мінімізацію відмінностей у доступі громадянам до суспільних благ;
- вирішення соціальних протиріч та забезпечення стабільності (самозбереження) соціуму;
- забезпечення громадянам гідного рівня життя, рівних і сприятливих можливостей для розвитку особистості. При цьому особливий акцент робиться на захист державними засобами прав працівників та непрацевдатних членів суспільства, тоді як орієнтація держави на потреби підростаючого покоління відмічається лише поодинокими дослідниками. Різноманіття проблем, які має вирішити держава у соціальній сфері спонукає виокремити не одну, а декілька соціальних функцій держави, що й зроблено, зокрема, В. О. Увачовим, який називає такі соціальні функції держави як: 1) соціальний захист; 2) забезпечення доступних охорони здоров'я та освіти, 3) соціальне забезпечення; 4) забезпечення зайнятості; 5) на-

дання соціальних послуг; 6) згладжування соціальної нерівності; 7) проведення державної соціальної політики [1, 14].

Події останніх років в європейських країнах показали серйозні недоліки у розумінні соціальної функції держави. По-перше, стало очевидним, що жодна держава, навіть з найпотужнішою економікою, не може витримати тягар витрат, які передбачаються вищеуказаними соціальними функціями. По-друге, постало питання про ефективність та доцільність нині домінуючого концепту соціальної держави, орієнтованої на надання належного за минулий внесок у суспільне благо та підтримання тих, хто такого внеску ніколи не робив через свою неспроможність.

Серйозні сумніви в ефективності соціальної держави та соціальної функції сучасної держави, потреба в усвідомленні її перспектив потребують нових методологічних інструментів, серед яких, на нашу думку, чільне місце має обійняти аксіологічний підхід.

Для цілей цього повідомлення під аксіологічним підходом буде розумітися раціоналістична оцінка фактичного стану устрою та функціонування держави у соціальній сфері, теоретичні основи якої заявлені Л. С. Мамутом [2, 17]. На відміну від емоційних, етичних, естетичних міркувань раціоналістична, ціннісно-нейтральна оцінка є найбільш наближеною до об'єктивного розуміння тих або інших феноменів.

На наш погляд, аксіологічний підхід до розуміння соціальної функції держави своєю вихідною посилкою має постановку такого питання: «Наскільки сприяє заявлена державою соціальна функція виконанню генеральної мети держави, якою є забезпечення виживання та розвитку конкретного суспільства?».

Зазначимо, що збереження, не кажучи вже про прогресивний розвиток, соціуму є неможливим без фізичного та соціального існування і відтворення його членів. В цьому сенсі критерієм ефективності соціальної держави є, передусім, Індекс людського розвитку (ІЛР) – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Його розраховують експерти Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів, які використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані на-

ціональних інститутів і міжнародних організацій. З позицій ПРООН розвиток людини – це процес розширення можливості людей довго жити здоровим і творчим життям задля здійснення інших цілей, які, на їхню думку, мають цінність; активно брати участь у забезпеченні справедливості і стійкого розвитку на планеті.

За цим показником вираховуються групи держав з дуже високим ІЛР, високим ІЛР, середнім ІЛР та низьким ІЛР. За підсумками 2011 року до першої групи входять країни Норвегія (1 місце), Австралія, США, Канада, країни ЄС (за винятком Румунії та Болгарії), Японія, Республіка Корея – усього 47 держав. Більшість країн СНД включені до другої групи; конкретно Україна посідає 76-е, Білорусь – 65-е, а Росія – 66-е місце. Україна перебуває позаду таких країн як Казахстан, Албанія, Грузія [3].

ІЛР України містить два, як на нашу думку, загрозливі показники – очікувана тривалість життя – 68,5 років від народження (найнижча серед «сусідів» по ІЛР) і дохід на душу населення – 6175 дол. США (найнижчий серед «сусідів» за винятком Боснії і Герцеговини та Грузії) і два сприятливі: тривалість навчання (11,3 роки) і очікувана тривалість навчання (14,7 років), що є вищими, ніж у найближчих «сусідів». Порівняно невисока очікувана тривалість життя ставить на порядок денний удосконалення демографічної політики держави, зокрема, оптимізацію соціальної політики до дітей та молоді. Невисокий дохід на душу населення свідчить про обмеженість ресурсів, які держава може витратити на реалізацію своєї соціальної функції, зокрема, на виплату різного роду видів соціальної допомоги.

Разом з тим, показники освіченості свідчать про поступову переорієнтацію держави на інноваційний шлях розвитку (хоча, зрозуміло, без серйозних фінансових витрат він неможливий) та підтримку молодого покоління. Погоджуючись з авторами монографії «Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства?» у тому, що серед інших функцій соціальної держави сьогодні переважає гуманітарна [4, 38] (під якою автори розуміють державну підтримку найбільш вразливих та найуразливіших груп населення), зазначимо, що, на наше переконання, такий підхід до визначення пріоритетів соціальної держави не дасть можливостей для революційного просування України у перші ряди розвинутих країн світу. Вищенаведені показники ІЛР демонструють, що можливості для високого економічного розвитку та покращання

рівня життя населення є найпотужнішими у тих країнах, де зроблена ставка на підтримку, перш за все, молодого покоління, незважаючи на тенденцію до старіння населення (Норвегія, Фінляндія, Австралія, Республіка Корея, Японія).

Аксіологічний підхід до соціальної функції держави включає також питання про економічну та соціальну «ціну» її реалізації. Економічний вимір реалізації соціальної функції держави яскраво проявляється сьогодні у кризі єврозони. Державний борг та дефіцит бюджету у ряді країн ЄС є очевидним наслідком «життя не за коштами», а саме – результатом надмірних соціальних виплат. Країни Азії (передусім Китай та Індія), які не мають активної політики соціальної підтримки населення, на сьогодні економічно виграють на глобалізованому ринку товарів та послуг. У свою чергу, програш європейських держав на економічному полі призведе до скорочення фінансування принаймні окремих сегментів соціальної функції держави, що й видно на прикладі нещодавно прийнятих заходів рятунку бюджету в Італії, Греції, Іспанії (тут, зокрема, скасовано допому розміром 2500 євро при народженні дитини [5]).

З іншого боку, соціальна підтримка населення в країнах ЄС призводить, по-перше, до поширення ідеології та практики утримання, по-друге, підвищує міграційну привабливість країн ЄС, до яких масово прагнуть потрапити численні представники слаборозвинутих країн. Останні є не тільки носіями відносно дешевої робочої сили, але й як правило, отримувачами соціальної допомоги, що збільшує фінансовий тягар реалізації соціальної функції держави. Така проблема постає і перед Українською державою, хоча в дещо іншому варіанті – а саме, в існуванні великої кількості пільгових категорій населення. В цьому сенсі не є дивним недавнє рішення Конституційного Суду України, яким визнано, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства [6, п. 2.1].

З урахуванням вищеуказаного є очевидним, що соціальна функція держави і особливо практика її реалізації не завжди відповідає головній меті державної політики та сенсу існування державної організації суспільства взагалі, яким є забезпечення виживання со-

ціуму. Соціальна функція держави, криза якої постала як наслідок та прояв світової економічної депресії, вимагає суттєвого наукового перегляду, в основу якого має бути покладений, серед інших методологічних інструментів, аксіологічний підхід.

Література

1. Увачев В. А. Социально-правовое государство и гражданское общество постиндустриальной эпохи: Правовые основы функционирования и взаимодействия: На примере стран Западной Европы и США : автореф. дисс. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве» / В. А. Увачев. – М., 2006. – 24 с.
2. Мамут Л. С. Государство в ценностном измерении / Л. С. Мамут. – М. : НОРМА, 1998. – 48 с.
3. Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All. Human Development Statistical Tables [Electronic resource]. – Code of access: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/>
4. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна [и др.] ; відп. ред. Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 38.
5. Артемьев М. Социальное государство под угрозой. Европейский союз переживает самый серьезный кризис с момента своего возникновения / Максим Артемьев // Новая политика: интернет-журнал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.povopol.ru/-sotsialnoe-gosudarstvo-pod-ugrozoy-text85421.html> (Заголовок с экрана)/
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» № 20-рп/2011 від 26 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=166235>

В. І. Буюклі

здобувач кафедри теорії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНФЛІКТ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Соціальне призначення держави є категорією загальнотеоретичної юриспруденції, яка формулюється через визначення системи проголошених, підтримуваних та охоронюваних державою соціальних цінностей. Перефразуючи відоме прислів'я, можна сказати: «Скажи мені, які цінності визнає та забезпечує держава, і я скажу тобі, якою вона є». Сучасна Українська держава, що прагне бути демократич-

ною, соціальною та правовою, на перше місце в системі охоронюваних та забезпечуваних цінностей ставить права людини. Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Ці права людини складають, за висновком О. О. Бандури, систему сучасних правових цінностей [1].

Урочиста, на рівні Основного закону держави, декларація зумовлює необхідність зміни орієнтирів у такій класичній функції держави, якою є функція охорони правопорядку (правоохоронна функція). Але така постановка на вістря правоохорони прав та законних інтересів особистості зумовлює конфлікт з іншими соціальними цінностями. Не завжди права людини є безумовними та беззастережними. Поряд з ними існують ще й такі соціальні цінності, теж поставлені під охорону держави, як національні інтереси та національна безпека, правопорядок та правосуддя. Конфлікт соціальних цінностей у процесі реалізації правоохоронної функції держави є тою проблемою, яку неможливо вирішити виключно засобами позитивного права та догматичної юриспруденції, яка його вивчає. Для цього потрібен, перш, за все, філософсько-правовий інструментарій. Невипадково така проблема не ставилася теоретиками права – дослідниками правоохоронної функції держави (Й. І. Горінецький, П. В. Онопенко) та правоохоронної діяльності (В. М. Дубінчак, В. Г. Фатхутдінов).

Діалектичне протиріччя інтересів людини та політичної організації людської спільноти – держави – є однією з давніх проблем філософії права. Для Георга Гегеля це протиріччя вирішувалося шляхом визнання безумовного пріоритету держави, яка нібито «знімала» у своєму бутті суперечності особистості та громадянського суспільства. На думку великого філософа: «Держава є дійсність конкретної свободи; конкретна ж свобода полягає в тому, що особиста одиничність та її особливі інтереси отримують свій повний розвиток і визнання свого права для себе (в системі сім'ї та громадянського суспільства) ...» [2, 285]. Видатний апологет теорії прав людини та прихильник природної теорії права Жак Марітен йому суперечить: «Держава – це не вище втілення Ідеї, як вважав Гегель; Держава – це і не якась верховна особистість; Держава є ні чим іншим, ніж органом, якому надано право використовувати владу і примус, органом, до якого входять експерти у сфері громадського порядку і добробуту, – інструмент на службі людини. Змушувати людину служити цьому

інструментові є політичним збоченням. Людина як індивід існує для політичного суспільства, а політичне суспільство існує для людини як особистості. Не людина існує для держави, навпаки – держава існує для людини» [3, 20]. Продовжуючи цю думку, логічно дійти висновку про те, що сутність держави як слуги людини найбільш повно виражають правозахисна та соціальна її функції. З іншого боку, як це доводить Поль Рікьор, сутність держави, скоріше лежить у площині правоохоронної функції, що розуміється ним як легалізований примус: «Держава має монополію фізичного примусу, вона позбавила індивідів права судити самих себе; вона перебрала на себе усі ті різноманітні форми насильства, які стали спадщиною первісної боротьби усіх проти усіх; зіткнувшись з будь-якими прецедентами насильства, індивід може апелювати до держави, а держава – остання інстанція, що виключає можливість оскарження своїх рішень. Державна влада – це влада примушувати» [4, 271-272].

Отже, з таких позицій правоохоронна функція держави, сутністю якої примус, чи не найбільше суперечить правам людини – основній соціальній цінності сучасного суспільства, що зумовлює намагання знайти у категорії прав людини імпліцитно присутній механізм захисту від зазіхань держави. Тому сучасні теоретики права наголошують на тому, що права людини, будучи соціальною цінністю, за своїми властивостями, як зазначає Ю. С. Разметаєва, виражають не тільки ступінь захищеності від неправомірних посягань, але й мають бути гарантією захисту індивідів від свавілля як з боку інших носіїв прав, так і держави [5, 3].

Таке трактування прав людини зумовлює уявлення, що правоохоронна функція сучасної держави, крім охорони правопорядку, включає також захист прав та законних інтересів людини. Так, на думку Й. І. Горинецького правоохоронна функція сучасної держави – це самостійний і пріоритетний напрям державної політики, котрий за допомогою юридичних засобів здійснюється для досягнення такого соціального ефекту як захист права загалом, основ конституційного ладу, в тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та інших об'єктів, зміцнення законності і правопорядку, і одночасно виступає правовою формою досягнення інших цілей суспільства і держави [6, 47]. З таких позицій можна говорити про такі ціннісні основи правоохоронної діяльності як пов'язані з правом загальноетичні уявлення про добро і необхідність служіння

йому, про цінність прав людини, гуманізм, справедливість, рівність, свободу тощо.

Підтримуючи в цілому таке уявлення про правоохоронну функцію сучасної держави та діяльність її правоохоронних органів, все ж зазначимо, що воно є спробою сховатися від проблеми конфлікту цінностей в реалізації правоохорони, а не знайти її вирішення. Такими фундаментальними цінностями, конфлікт між якими є неминучим, є свобода, уособлена в людині, та порядок, уособлений у людській спільноті, організованій на рівні держави або іншої системи публічної політичної влади. З позицій філософії права – це конфлікт між фундаментальною ідеєю права, яке є за висловом В. С. Нерсесянца, математикою свободи, та суспільним порядком, який є умовою виживання та відтворення будь-якого суспільства. Серцевиною правового виміру свободи є суб'єктивне право, тоді як вихідним елементом правопорядку, що є нормативним оформленням суспільного порядку, є юридичний обов'язок.

Можна назвати безліч конкретних проявів цієї внутрішньої конфліктності правоохоронної функції держави. Так, оперативно-розшукова діяльність, будучи однією з форм та напрямів правоохоронної функції держави, передбачає втручання, нерідко активне, до сфери свободи особистості, допускає посягання на недоторканність особистого та сімейного життя індивіда, прискіпливе вивчення його соціальних зв'язків, оточення, а подекуди, й особистих почуттів, уподобань тощо. При цьому не обов'язково отримана у ході оперативно-розшукових заходів інформація стане у нагоді у справі розкриття або попередження злочинного діяння. Невідворотність юридичної відповідальності за вчинене правопорушення, що є чи не найефективнішою гарантією існування правопорядку, неминуче вступає у суперечність з цінностями прощення, милосердя, примирення. Цінності безпеки громади, що має бути захищена від деструктивних дій антисоціальних елементів, суперечать цінностям індивідуальної свободи особистості та праву самостійно обирати собі спосіб життєдіяльності.

На нашу думку, подолання конфлікту між цінностями свободи та порядку у реалізації правоохоронної функції держави є можливим за таких умов: по-перше, через усвідомлення внутрішньої суперечливості цієї функції, яка одночасно передбачає охорону різновекторних особистих та суспільно значущих цінностей; по-друге, за відмови від суто каральної спрямованості основних інструментів право-

охоронної функції на користь інструментам знаходження спільного інтересу членів людської спільноти та вичерпання соціальних конфліктів мирним правовим шляхом; по-третє, через визнання людини не об'єктом правоохоронної діяльності, а її агентом, навіть у випадку вчинення правопорушення; по-четверте, шляхом закріплення не тільки законно-нормативної, але й ціннісної основи правоохоронної діяльності державних органів та їхніх посадових осіб. Осердям ціннісно-нормативної основи діяльності правоохоронних органів та принципом реалізації правоохоронної функції Української держави має стати закріплене Конституцією України розуміння людиноцентризму, визнання системи прав людини головною соціальною цінністю, яка перебуває під охороною держави.

Література

1. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис) / О. О. Бандура // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 26-33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/1boocz.pdf>
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права : пер. с нем. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 [2] с. – (Филос. наследие).
3. Маритен Ж. Человек и государство : пер. с англ. Т. Лифинцевой / Жак Маритен. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
4. Рикёр П. История и истина : пер. с фр. / Поль Рикёр. – СПб : Алетейя, 2002. – 400 с. – (серия «Gallicinium»).
5. Разметаева Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ю. С. Разметаева. – Х., 2009. – 19 с.
6. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держави: поняття і ознаки / Йосип Горінецький // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С. 44–48.

С. В. Ковбасюк

*ассистент кафедры теории государства и права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА

В юриспруденции сложилось несколько направлений в исследовании понятия ценности. Представители этих течений акцентируют внимание на отдельных сторонах ценности. Так они полагают, что ценности это:

- 1) объект, фокус устремлений и потребностей индивида;
- 2) устойчивые убеждения о необходимости определенного поведения;
- 3) элемент общественных отношений.

Для использования в государственоведении оптимальной является предложенная Л. С. Мамутом трактовка ценностей как явлений особой реальности, возникающих и существующих в результате «цепки» определенных свойств предметов объективной действительности и направленных на них потребностей, интересов субъекта. В этой трактовке точно маркируется то пространство, в координатах которого теоретику государства уместно и надобно прибегать к аксиологической рефлексии – пространство субъект-объектных отношений. Выигрышная сторона излагаемой трактовки ценностей заключается еще и в том, что она предполагает в качестве условия (и неперменной составной части) аксиологической рефлексии знание и принятие исследователем в расчет позиции субъекта (общества, социальной группы, индивида) [4, 8].

Для выявления связи между ценностями и институтами проанализируем основные подходы к понятию институт. Так Дж. Роллз считает, что институт это публичная система правил, которые определяют должность и положение с соответствующими правами и обязанностями, властью и неприкосновенностью. Эти правила специфицируют определенные формы действий в качестве разрешенных, а другие в качестве запрещенных, и, исходя из этого, наказывают одни действия и защищают другие от нарушения [6, 61].

Институты – это «правила игры» в обществе, или, выражаясь более формально, созданные человеком ограничительные рамки, которые организуют взаимоотношения между людьми. Основное значение институтов в том, что они уменьшают неопределенность, структурируют повседневную жизнь и в конечном счете организуют нашу повседневную жизнь [5, 17].

Однако, кроме собственно правил поведения в рамках института выделяют и другие элементы: представления, организации, нормы. Правила и организации – наблюдаемые компоненты института, а нормы и представления нет.

Понятие «представления» четко не определено. Представления делятся на две группы: интернализированные и поведенческие. Интернализированные представления отражают знания об окружающем мире в

форме когнитивных моделей, с помощью которых человек понимает и объясняет реальность. Поведенческие представления рациональны и отражают «ожидания индивидов относительно действий других субъектов в различных непредвиденных обстоятельствах.

Кроме интернализованных и поведенческих представлений выделяют также «культурные представления» – «совместно разделяемые идеи и мысли, которые регулируют взаимодействия между индивидами, а также между ними, их богами и другими группами людей». Культурные представления становятся общеизвестными в процессе социализации, когда происходят унификация, поддержание и коммуникация культуры [1, 105].

Рассмотрев структуру института становится понятно, что как минимум представления формируются именно в рамках господствующей в обществе системы ценностей.

Кроме того, следует также обратить внимание на то, что институты традиционно делятся на формальные и неформальные. Это деление обусловлено различным механизмом функционирования институтов и ролью отдельных элементов института в механизме его функционирования. Для формальных институтов основными элементами выступают организации, нормы и правила, в то время как неформальные институты опираются на представления.

Аналогичное деление можно провести и в рамках ценностей. Они, как и институты, могут быть формальными (декларируемыми) и неформальными (реальными). Именно расхождение между формальными и неформальными институтами и ценностями порождает кризисные состояния в институциональной системе. Кризисы могут возникнуть в результате *неформальной институционализации, деинституционализации*, а также вследствие длительных *институциональных искажений*.

Под *неформальной институционализацией* понимается *вытеснение формальных институтов неформальными правилами*. Под *деинституционализацией* теоретики неоинституционализма понимают ликвидацию старых институциональных структур, которая *Институциональными искажениями* неоинституционалисты называют такие институциональные формы, которые не соответствуют функциональной природе институтов и оказывают деструктивное влияние на институциональную систему [2, 94].

Источником неформальной институционализации и институциональных искажений являются именно расхождения между

декларируемыми (формальными) и реальными (неформальными) ценностями.

Влияние ценностей на институты проявляется также в сфере их эффективности. Эффективность институтов традиционно рассматривается в связи с такими категориями как справедливость и легитимность. При этом справедливость ставится на первое место, потому что она, во-первых, отражает позитивные ожидания субъектов, включенных в институт, и, во-вторых, является рациональной основой легитимности институтов. Можно также говорить о том, что легитимность институтов напрямую зависит от ценностей, которые гарантирует институт.

Серьезной проблемой формирования институциональной системы общества является катастрофический разрыв с прошлым опытом правового регулирования, чередой революционных потрясений, весь массив положительного права существует сейчас исключительно в форме узаконенных установлений. Обычаи, традиции, опыт спонтанного саморегулирования, все то, что на Западе известно под именем общего права, равно как и привычные стандарты поведения лиц в типичных ситуациях, необходимые для скрепления институтов общества, – выпадают из постоянно рвущейся связи времен или пребывают в крайне ослабленном состоянии. Все это делает наше современное государство демиургом обновления, придает ему, вопреки конституционному идеалу, характер авторитарно-бюрократического властвования [7, 119].

Проблема формирования институциональной системы в Украине усугубляется также нерешенностью вопроса о соотношении универсально-цивилизационного и национально-культурного в праве. Правовая система, с одной стороны, должна ориентироваться на культурную традицию. Но, с другой стороны, должна основываться на универсальных принципах (права человека как выражение справедливости).

Следует также заметить, что столкновение универсальной и национальной систем ценностей, а также формирование различных систем ценностей в рамках одной правовой системы привело к тому, что в современном обществе государство теряет многие черты своей институциональной монополии.

Соотношение между универсальным и национальным в ценностном измерении права следует рассматривать как соотношение дополнительности при нормативном приоритете универсального

над партикулярним. Одночасно недопустимо сведення общечеловеческих принципів справедливості до простих декларацій, які прийняті за прагматичними політичними міркуваннями: їх визнання, обґрунтування та оправдання необхідності, а також законодавче закріплення повинно стати дійсним ґрунтом національних правових систем [3, 100]

Підводячи підсумок, слід зауважити, що існує два основні канали взаємодії цінностей та інститутів. По-перше, зміст кожного інституту визначається цінностями, пануючими в даному суспільстві, а по-друге, роль та значення кожного з інститутів в інституціональній системі суспільства визначається ієрархією цінностей, вистроєною в суспільстві.

Література

1. Дроздова Н. В пошуках нової методології: Порівняльний та історичний інституціональний аналіз Авнера Грейфа / Н. Дроздова // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 1. – С. 101–119.
2. Евдотьев М. Г. Политико-культурный и институциональный подходы к политическим изменениям: институциональные и политико-культурные кризисы / М. Г. Евдотьев // *Вестник Московского университета, серия 12 политические науки*. – 2006. – № 5. – С. 92–100.
3. Максимов С. І. Універсальне і національне у ціннісному вимірі права / С. І. Максимов // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. – № 40. – С. 97–101.
4. Мамут Л. С. Государство в ценностном измерении / Л. С. Мамут. – М.: Норма, 1998. – 48 с.
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт. – М.: Начала, 1997. – С. 17.
6. Роллз Дж. Теория справедливости / Джон Роллз. – Новосибирск, 1995. – 536 с.
7. Тереза Д. Б. Институциональный тип правового мышления / Д. Б. Тереза // *Философия права*. – 2008. – № 2. – С. 119–123.

М. Ф. Головченко

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

ЦІНІСНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Поняття «культура» охоплює всі матеріальні та духовні досягнення суспільства. Одним з найбільших культурних досягнень є держава – політична організація суспільства – і його найбільш досконала та розгалужена нормативна система – право. Держава і право є культурними цінностями. Уже саме виникнення держави означувало собою якісний стрибок у розвитку культури – перехід від варварства

до цивілізації. Аналогічну роль зіграло право, що прийшло на зміну застарілим нормам первісного суспільства.

Сучасна держава знаходиться в складній і неоднозначній взаємодії з культурою. Якщо досучасна держава, будучи артефактом людської цивілізації і відповідно – явищем культури у широкому сенсі слова – дистанціювалась від виконання будь-яких культурницьких заходів, то модерна держава в силу потреб індустріального, а згодом і постіндустріального суспільства вимушена інституціоналізувати таку функцію. Держава зобов'язана не тільки покласти на себе функції організації освіти, збереження та примноження культурної спадщини, але й, як указує О. Д. Керімов, має приділяти увагу моральному та правовому вихованню громадян [1].

У новітній українській юриспруденції поки не склалося єдине уявлення про ціннісний вимір культурної функції сучасної держави. Проблематика взаємодії держави і культурної сфери життя суспільства поки що досліджується в основному з позиції науки державного управління (О. С. Батішева, О. А. Задихайло, В. У. Карлова, Н. С. Фесенко) або близької до неї науки адміністративного права (У. С. Шестак).

Ціннісні аспекти культурної функції сучасного суспільства недостатньо розглядалася в юридичних дослідженнях, що свідчить про відоме відставання науки від потреб практики державно-правового регулювання в цій сфері. Показником ціннісного виміру культурної функції держави є здатність протидіяти негативним процесам руйнування культури і сприяння в створенні нових культурних цінностей.

Для російської юридичної науки характерно поєднання культурної та виховної функцій держав. Так, А. О. Барканов визначає культурно-виховну функцію сучасної російської держави як нормативно-регламентовану, організаційно-забезпечену і цілеспрямовану діяльність держави в духовно-культурній сфері, що виражає сутність і соціальне призначення держави [2, л. 6]. Як уявляється, таке поєднання різних за змістовним наповненням видів діяльності держави як виховання та культурницька діяльність є неправильним і застарілим. Крах радянського етатизму зажадав перегляду мети культурної функції держави і її фактичного наповнення. Якщо раніше культурно-виховна діяльність була направлена на досягнення цілей тоталітарної держави, то тепер вона повинна була бути перенацілена на забезпечення реалізації культурних прав і свобод людини і громадянина.

Виховання є засобом впливу на поведінковий елемент буття соціуму і здійснюється державним апаратом не тільки в рамках культури, але й у сферах армії, правосуддя, виконання покарань тощо. Тоді як культурна функція держави, передусім, спрямована на збереження та примноження культурних артефактів, забезпечення доступу громадян до багатств світової та національної культури, сприяння реалізації їх творчої активності. Тут мають використовуватись інші, можливо, більш тонкі засоби впливу на процеси, що йдуть у культурному житті.

Складність процесів реалізації культурної держави та парадоксальність її результатів полягає у тому, що рівень розвитку держави (і відповідно культури суспільства) перебуває у зворотній залежності від рівня втручання держави у культурні справи. У розвинутих країнах обсяг та питома вага культурної політики є, як правило, меншим, ніж у країнах, що тільки встали на шлях прогресивного розвитку. Справа у тому, що у сучасних розвинутих країнах система регулювання культурної діяльності та підтримки культури створена і реалізується інститутами громадянського суспільства (бізнес, творчі союзи, недержавна система освіти тощо). За приклад візьмемо принципи культурної політики Швеції, яка включає:

- підтримку творчості та створення умов для творчої свободи;
- захист національної культури і мови в світлі розширюваних міжнародних комунікацій і контактів;
- створення можливостей для залучення різних верств населення, особливо дітей та юнацтва, до творчо активного життя в залежності від їх здібностей і схильностей;
- протистояння негативному впливу комерціалізації у сфері культури;
- сприяння адміністративній децентралізації у сфері культури;
- сприяння розвитку регіональних культур та місцевих осередків;
- забезпечення збереження культурної спадщини;
- сприяння новаторству та оновлення культури;
- сприяння налагодженню взаємодії та взаєморозуміння між різними культурними групами всередині країни і міждержавній взаємодії [3, 304].

Інша ситуація у країнах, що встали на шлях прогресивного розвитку, до яких слід віднести й пострадянські держави. Тут держава має компенсувати недостатній розвиток інститутів громадянського

суспільства і доповнити брак його інструментів, які можна використати у реалізації культурної функції. Наведемо таке порівняння: у США майже немає державних філармонічних оркестрів, а існуючі, зважаючи на велику аудиторію охочих до класичної музики потенційних слухачів, можуть забезпечити своє існування та розвиток за рахунок концертної діяльності. Інша справа, наприклад, в Україні, де аудиторія таких потенційних слухачів є малою і до того ж небагатою. Для того, щоб філармонічне (високе) музичне мистецтво не припинило своє існування, держава має його матеріально підтримувати.

У Радянському Союзі культурна політика була побудована на механізмах агітації і пропаганди і визначалася Ідеологічним відділом ЦК КПРС. Міністерству культури відводилася роль виконавця цієї політики. Зараз культурна політика у пострадянських країнах є порівняно автономною діяльністю різних відомств, що відповідають за охорону культурної спадщини, художню діяльність, журналістику, бібліотечну справу тощо. В реалізації культурної функції держави мають піти у минуле диктат щодо творчості митців, цензура, інші негативні явища, що стримують свободу творчості та самовираження людини у культурній сфері.

Культурна функція сучасної держави поступово набуває розгалуженого характеру; в ній формуються такі підфункції як діяльність держави у сфері високого мистецтва; діяльність держави щодо регулювання масової культури; діяльність держави з розвитку фізичної культури і спорту; державно-правова охорона історико-культурних об'єктів, історичних комплексів, заповідних територій, архівів, музеїв, бібліотек тощо; міжнародне співробітництво у сфері культури.

Виходячи з соціальної важливості вирішуваних завдань і наявності складноорганізованої структури, культурну функцію держави слід віднести до числа основних, але при цьому необхідно зробити застереження, що таке місце вона займає лише у розвинутих країнах. До них не належить, на жаль, Україна, де культурна функція, як і раніше, фінансується за залишковим принципом. Реалізація культурної функції сучасної Української держави також вимагає пристосування її до умов і можливостей конкретних регіонів, збереження і розвитку культурних традицій національних меншин і корінних народів. Розробка і реалізація цільових програм розвитку регіонів в першу чергу повинні включати питання культури.

Література

1. Керимов А. Д. О культурно-просветительской функции современного государства / А. Д. Керимов // Право и образование. – 2006. – № 2. – С. 185-191.
2. Барканов А. А. Культурно-воспитательная функция современного российского государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Барканов Анатолий Алексеевич. – М., 2008. – 186 л.
3. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 591 с.

О. Є. Проць

*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЦІНІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Незважаючи на досить значний обсяг наукової літератури, присвяченої аналізу проблемам правової культури молоді (З.Н. Каландарішвілі, В.В. Головченко, О.С. Дьоміна, В.О. Осташова, О.Л. Лукаш та ін.), останні роки не відзначалися узагальненими працями, у яких правові цінності молодіжного середовища були б представлені як цілісний феномен, а головне, де б проглядалась динаміка їх зміни, виокремлювались провідні тенденції, за якими можна було б здійснити відповідний прогноз. Між тим, порівняно з радянським часом, змінились матеріальні фактори життя, іншим став політичний аспект соціального середовища, змінились ідеологічні орієнтації, міжнародні зв'язки, культурне середовище. Все це потребує нових досліджень і нових узагальнень [1, 3-4].

У структурі правової свідомості особистості цінності є не менш важливим регулятором, ніж суто знання правових норм та їх оцінка. Впливаючи на особистість, цінності значною мірою зумовлюють її установки на реальну поведінку.

Слід визнати слухність міркувань І. В. Фабрики, яка виокремлює, поряд з правовою ідеологією та правовою психологією третій компонент правосвідомості – аксіологічну ментальність (ціннісно-правові орієнтації особистості). Саме аксіологічна ментальність виступає структуроутворюючим компонентом правосвідомості особистості, визначає її ціннісну природу, будучи детермінантою правової ідеології та правової психології [2, 8].

Правова поведінка є безпосереднім об'єктом впливу правових цінностей. Слід відзначити, що якщо специфіка впливу правової норми на суб'єкт визначає його поведінку в сфері правового простору як другорядний регулятор, то правові цінності виступають першочерговими регуляторами, адже саме вони визначають приналежність суб'єкта до тієї чи іншої соціальної цілісності. Правові цінності виступають інтегруючою основою правової сфери, за їх допомогою відбувається правова соціалізація, тобто усвідомлення суб'єктом свого входження в правовий простір. Саме в цьому контексті правові цінності існують для суспільства та індивіда у вигляді «готових формул», що орієнтують його в соціальному житті, впливаючи на вибір варіанту поведінки в сфері дії права [3].

Важливо підкреслити, що правові цінності не лише закладають основу для базисної ціннісної орієнтації суб'єкта, вони одночасно формують у нього образ права, причому не тільки актуального, але й «бажаного» права як певного ідеального відображення тієї дії права в конкретній ситуації, на яку розраховує суб'єкт. Бажане право виступає одночасно і результатом процесу правового мислення, і його передумовою [4, 161-163].

Правові цінності знаходяться в тісному зв'язку не тільки з правовою соціалізацією, але й з правовим засвоєнням. Під правовим засвоєнням слід розуміти сукупність прийомів та засобів, за допомогою яких здійснюється пізнання правової матерії суб'єктом. Правове засвоєння об'єднує абстрактне і формальне право та його реальний прояв в якості конкретного відображення в правовому просторі. В процесі засвоєння відбувається рух від абстрактного права до конкретних елементів правової реальності [5, 52-57]. Смысл проблеми полягає в тому, що правові цінності розглядаються в сучасній науці на рівні належного, але не на рівні суцього. Право розуміється як феномен, що визначається людським смыслом, типом людини. Способи правового засвоєння дійсності характеризують реальне буття правової матерії. Вони безпосередньо фіксують абстрактне право, виділяють його з теорії права та переводять в площину правової матерії, визначаючи його конкретне місце як носія буття права.

Ціннісно-нормативні орієнтації формуються в процесі взаємодії з тими чи іншими сторонами правової реальності, з системою знань, інформації та спрямовані на вироблення поведінки. Ціннісно-нормативні установки – це більш стійка, відносно вужча система

ціннісно-нормативних орієнтацій, спрямована на об'єкт у визначеній ситуації [6, 6].

У процесі нашого дослідження правової культури сучасної української молоді акцент був зроблений⁸ на визначення ціннісно-нормативних установок, оскільки вони дозволяють більшою мірою дослідити біхевіористські аспекти правової культури молоді.

Для цілей цього дослідження було застосовано методику конкретно-соціологічних досліджень, а саме – анкетування. Воно дозволяє отримати найбільш продумані, виважені відповіді (ніхто не підганяє своєю присутністю як під час інтерв'ювання), а тому – більш точні результати. Така ситуація формує у респондента відчуття максимальної анонімності, а тому дозволяє давати більш чесні відповіді [7, 120-126].

Анкетування дає змогу провести порівняльний аналіз оціночних (таких, що безпосередньо стосуються предмету дослідження) та об'єктивних (вік, стать, рід занять тощо) даних, здійснювати їх взаємодію. Використання анкетування при проведенні конкретно-соціологічних досліджень має ще одну значну перевагу, а саме – стимулювання соціальної активності респондентів. Вони починають замислюватися над тими питаннями та проблемами, що ставляться в анкеті, обмірковують власні відповіді, тобто здійснюють часто нетипову для себе саморефлексію про речі, над якими раніше не замислювалися. Саме таким чином встановлюється «зворотній зв'язок», що дозволяє чітко простежити настрої та переконання населення. Тому проведення конкретно-соціологічних досліджень – це не лише суто компілятивний процес з отримання знань про чинне право або окремі аспекти його існування, це ще й досить ефективний засіб правового виховання.

Дослідження проводилося у формі анонімного опитування, що містило 40 тверджень, відносно яких респондент мав визначити ступінь своєї згоди: «Так», «Швидше, так», «Швидше, ні», «Ні» та «Важко відповісти».

При цьому респонденти вказували свій вік, стать, рід занять та місце проживання, що дозволило якісно простежити динаміку правової культури молоді в Україні одразу за декількома напрямками.

Збір інформації здійснювався протягом трьох місяців: з лютого по травень 2011 року. Кількість респондентів склала 742 особи у віці від 16 до 35 років, з них 459 жінок та 283 чоловіків. Опитування

проводилося у Луганській, Львівській, Одеській, Кіровоградській, Донецькій, Миколаївській областях.

Частина питань запропонованої респондентам анкети була зорієнтована на встановлення ціннісно-нормативних установок української молоді, що включало в себе виявлення рівня поваги до права, його визнання, сприйняття в якості позитивного явища, ставлення до правових цінностей, що загалом дозволяло зробити висновок про нормальну чи деформовану правосвідомість, визначити тип та ступінь такої деформації тощо (ідеологічний компонент); частина питань стосувалася установок на конкретну поведінку: схильність до протиправної поведінки, зловживання правом, можливість застосування неправових засобів вирішення конфліктів тощо (психологічний аспект).

Особливо актуальними в світлі останніх розробок у сфері ціннісно-нормативного праворозуміння стало визначення ставлення молоді до правових цінностей українського суспільства. Показово, що твердження «Гуманізм, свобода та справедливість є традиційними правовими цінностями українського суспільства» не отримало ані яскраво вираженої підтримки, ані спростування. Лише на заході та півдні країни молодь в цілому погодилася із такою аксіологічною характеристикою українського права (63,6% та 62,3% відповідно). Молодь центру України продемонструвала дещо нижчий рівень довіри до зазначених цінностей – 47,3%, а на сході виявилася значна, хоча й не переважна, негативна спрямованість щодо цього твердження: 31,5% відповіли, що гуманізм, свобода та справедливість для українського суспільства не характерні, а більше 12% не дали відповіді на це питання.

Зворотна ситуація виявилася при співставленні правових цінностей та інтересів держави, незважаючи на те, що саме ця проблема стала рекордною за кількістю тих, хто не зміг визначитися з відповіддю серед усіх, що були представлені в анкеті. Молодь півдня та сходу України найбільш виражено надає перевагу правовим цінностям – 55,7% та 55,3% відповідно, 50,1% респондентів так само відповіли на заході, 45,9% – у центрі.

На фоні критичного ставлення до українського законодавства, дій влади, ефективності механізму держави, молодь України демонструє надзвичайно високу віру в право, підтримку ідей свободи, вважає знання Конституції та законів України обов'язком кожного громадянина. Усе це дозволяє констатувати помилковість поглядів

багатьох теоретиків права на предмет того, що беззаконня та анти-правовий стан у владі є детермінантами деформації правосвідомості та зниження рівня правової культури населення.

Література

1. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Л. М. Панченко. – К., 2003. – 20 с.
2. Фабрика И. В. Аксиологическая сущность правосознания личности: теоретический аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / И. В. Фабрика. – Челябинск, 2007. – 20 с.
3. Оборотов Ю. Н. Ценностно-нормативное регулирование в украинском праве / Ю. Н. Оборотов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 31. – О. : Фенікс, 2007. – С. 19-28.
4. Овчинников А. И. Правовое мышление : теоретико-методологический анализ : монография / А. И. Овчинников. – Ростов/нД : Изд-во Рост. гос. ун-та, 2003. – 335 с.
5. Дражина И. В. Правовое освоение действительности в системе юридических категорий / И. В. Дражина, Е. В. Пономаренко. – Тюмень : ВШ МВД РФ, 1995. – 144 с.
6. Бадюл О. С. Трансформація ціннісних установок особистості в освітньому процесі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : 09.00.10 / О. С. Бадюл. – О., 2010. – 20 с. – С. 6.
7. Лекции по методике конкретных социальных исследований / под ред. Г. М. Андреевой. – М., 1972. – 203 с.

О. В. Повар

*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВА ДИТИНИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ КОРДОЦЕНТРИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Поняття «права дитини» навіть незважаючи на підписання та ратифікацію нашою державою ряду міжнародних та регіональних європейських стандартів у цій сфері захисту прав дитини залишається на маргінесі вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. Це має згубні наслідки для правового життя України, в якому мимоволі виникають спотворені і вкрай негативні уявлення про права дитини та обов'язки дорослих щодо їх захисту. Тим актуальнішим є, на нашу думку, пошук власних національних коренів нового ставлення до світу дитинства, яке поступово завоює собі місце у суспільній

та правовій свідомості українства. Звернення до спадщини видатних мислителів минулого дасть можливість довести, що світ дитинства не є чужим для правосвідомості українського суспільства.

Особливістю історичного етапу становлення прав дитини в Україні, на нашу думку, стало поєднання цієї проблематики з кордоцентричною філософією. «Філософія серця» (філософія кордоцентризму) з часів історіографічних досліджень Д. Чижевського розглядається як одна з основних світоглядних настанов саме української нації (він власне й увів цей термін до наукового вживання), хоча є й аргументовані заперечення щодо приналежності цієї філософської системи саме українству.

Український кордо центризм, на думку його дослідника Я. С. Гнатюка, як феномен являє собою історичний тип філософування та філософську парадигму з елементами філософсько-поетичної традиції. Він виник у результаті інтенсивного й напруженого діалогу української філософської думки зі східною патристикою, про що, власне, свідчать його базові поняття – кардіогносія (читання в серці) й теофікація (воскресіння, духовне народження) [1, 14].

Філософія кордоцентризму на відміну від раціоналізму акцентує увагу на сфері почуттів, ставлячи «серце» – любов та милосердя – у центр світогляду, розглядаючи їх як основу моральних взаємовідносин у суспільстві. Причому серце виступає як уособлення свободи, тоді як розум – уособлення необхідності.

Коріння кордоцентризму сягають творів Володимира Мономаха з їх закликами до любові до ближнього, до милосердя, але дійсними її фундаторами дослідники називають Григорія Сковороду, Миколу Гоголя, Пантелеймона Куліша, Памфіла Юркевича [1, 15]. І якщо великі письменники права дитини хоча й не обійшли, то, принаймні, висловили своє до них ставлення у художньо-поетичній формі, то видатні філософи, серед інших своїх сюжетів, звернули увагу і на проблеми підростаючого покоління.

«Мандрівний філософ» та педагог Г. С. Сковорода (1722–1794) в контексті даної теми відмітний тим, що сформулював не конкретні права дитини, а обов'язки батьків та інших вихователів: «На добро народити й добра навчити», а також важливіший спосіб виховання – материнство, «годування молоком» матері. На його переконання, «немає нічого кращого за добре виховання: ні чин, ні багатство, ні рід, ні милість вельмож, хіба що добре народження. Воно – над усе, воно – сім'я щастя і зерно виховання» [2, т. 2, 105-106].

У творі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира» філософ акцентує увагу на батьківських гарантіях отримання належної освіти дітьми: «Скажу тобі: коли бажаєш, щоб син твій охоче й безпомилково виконував свої обов'язки, мусиш сприяти йому під час вибору звання, відповідно до його якостей» [2, т. 1, 422].

Головним завданням виховання Сковорода вважав удосконалення здібностей, нахилів, природи людини. Лише природа людини мусить визначати виховання та навчання (в цьому сенсі Г. С. Сковорода був одним з фундаторів теорії природовідповідної освіти). Вона є «матерью» виховання й науки, вона повинна бути єдиною «учительницею» і «путеводительницею» у діяльності людини. Він говорив, що жодна наука не може навчити орла літати, яблуню – давати яблука, цьому «навчила» їх сама природа; необхідно лише оберігати яблуню від свиней, а людей – від різноманітних суспільних вад, дозволивши розвиватися їм згідно із «сродностью».

Філософ і педагог Памфіл Юркевич (1826–1874) розглядав емоційну сферу («серце») як детермінанту поведінки та світогляду людини. Звідси його увага до дитинства, яке відкрито світу емоцій, добру, милосерддю і ближче до нього стоїть. П. Юркевич був одним із перших, хто здійснив спробу, з огляду на особливості психології особистості дитини, сформулювати найважливіше право дитини – право бути саме дитиною, прожити дитинство як неповторний період життя. Звідси його вимога до орієнтації педагогіки на вікові особливості дитини, на її пристосування до потреб дитини, на перетворення в кінцевому рахунку процесу навчання на «радість і благо» [3, 45]. На його думку, школа має стати для дитини місцем, яке є «люб'язним і священним для дітей і яке оточує їх моральною атмосферою свободи, радості та благоговіння» [3, 45].

Відповідно й основним обов'язком педагога з позицій кордоцентричної філософії П. Юркевича було не «навантаження» дитини знаннями, а виховання цілісної вільної добросердечної особистості.

Василь Зеньковський (1881–1962) – філософ, теолог та педагог – у контексті прав дитини виробив важливе для сьогодення розуміння свободи дитини як результату духовного її виховання. Центр життя дитини, за мислителем – її «духовне серце». Основний зміст духовного виховання, за Зеньковським, це – розвиток у дитини сил добра і свободи. Він показав, що свобода не дана дитині від природи, її слід цілеспрямовано формувати педагогічними засобами, причому не оперувати і в жодному випадку не зловживати приму-

сом. Виховання має бути для дитини радісним (тут один крок до школи радості Василя Сухомлинського). Другий важливий момент – поєднання В. Зеньковським свободи дитини та її відповідальності (у перспективному значенні цієї категорії). Майстерність педагога полягає у тому, щоб «підвести дитя до свободи...розвивати усвідомлення свободи, відчуття відповідальності та вміння володіти своєю свободою» [4, 26].

На превеликий жаль, концепція кордоцентризму, зважаючи на її явну безкласовість та високу духовну спрямованість за радянських часів була під негласною забороною. Але все-таки основні її ідеї знайшли втілення у діяльності та філософії педагогіки видатного українського учителя Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1979).

В основі педагогічної концепції В. Сухомлинського лежить найважливіша ідея гуманістичного виховання – визнання самоцінності дитячого життя. Період дитинства висвітлено в педагогічній спадщині педагогів як самоцінну цілісну багатогранну систему, яка визначає початковий етап становлення особистості та тісно пов'язана з наступними періодами життя людини.

Василь Сухомлинський підійшов до дитинства як до цілісного, самодостатнього періоду життя людини. У своїй праці «Серце віддаю дітям», «Педагогіка серця», «Народження громадянина», «Обережно: дитина!» В. Сухомлинський відстоював самоцінність та значущість дитинства як періоду, коли людина найбільше потребує поваги, віри та любові.

В. Сухомлинський у педагогічному доробку акцентував увагу на нагальній потребі вчити дитину жити серед людей у взаємній повазі та доброті, відповідно до норм та принципів загальнолюдської моралі та цінностей.

З гуманістичних позицій Василь Сухомлинський підходив і до проблеми прав і свобод дитини у виховному процесі, розглядаючи їх як вираження дитиною потреб та інтересів, що включають потребу у спілкуванні та самоутвердженні; як можливість творчого саморозкриття дитини; як надання можливості вибору власної життєвої програми поведінки.

У підсумку зазначимо, що гуманістичний потенціал української філософії кордоцентризму знайшов своє правове відбиття у міжнародних, регіональних та національних правових актах, присвячених охороні дитинства та захисту прав дитини. Так, саме емоційне сприй-

няття дитинства стало підґрунтям положення Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30 вересня 1990 р.: «Діти світу невинні, вразливі і залежні. Вони також цікаві, енергійні і сповнені надій, їх час повинен бути часом радості і миру, ігор, навчання росту, їх майбутнє повинно ґрунтуватися на гармонії та співробітництві». У розвиток цих постанов в Україні ухвалені Закон «Про охорону дитинства», сама назва якого надає дитинству – порі життя людини до досягнення повноліття – характер цінності, що підлягає правовій охороні.

Отже, сучасне право визнає не тільки дітей, але й дитинство як правову цінність, зумовлену унікальними властивостями дитини, якими є: невинність, вразливість, енергійність, сподівання, зацікавленість. Дитинство має зайняти місце поряд з такими фундаментальними правовими цінностями, як життя, здоров'я, свобода, безпека, справедливість. І якщо в різних правових культурах вказані цінності мають різну «вагу», то діти і дитинство, можливо, є тими загальними цінностями, які здатні об'єднати все людство.

Література

1. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Я. С. Гнатюк. – Л., 2005. – 18 с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; Т. 2. – 576 с.
3. Пироженко Л. Погляди Памфіла Юркевича на освіту і виховання / Л. Пироженко // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 43-46].
4. Зеньковский В. В. Сочинения. – М. : Изд. дом Ш. Амонашвили, 2000. – (Антология гуманной педагогики).

В. І. Шмеріга

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ*

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОДНА З ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО ПРАВА

Сьогодні вже не є таємницею, що за умов збереження існуючих темпів споживання та подальшого розвитку суспільства у напрямку економічного зростання за рахунок навколишнього середовища майбутні покоління приречені на поступове погіршення умов життя. За-

стереження щодо майбутньої кризи людства, які вперше пролунали у праці англійського вченого Томаса Мальтуса «Есе щодо принципів народонаселення» у далекому 1798 році [1], поступово еволюціонували у концепцію сталого розвитку, яка знайшла своє відображення у 1987 році у доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку (надалі – комісія Брундтланд) під назвою «Наше спільне майбутнє» [2]. На сучасному етапі концепція сталого розвитку передбачає необхідність збалансування екологічної, соціальної та економічної складових розвитку суспільства і є домінуючою філософією світового співтовариства.

Формування концепції сталого розвитку та основних напрямків її реалізації суттєво вплинули і на сучасне право: спочатку на міжнародному рівні, а потім і в національних правових системах було закріплено основні принципи сталого розвитку та визначено часові інтервали для досягнення конкретних його цілей і завдань. У загальній теорії права з'явилися припущення про те, що майбутнє розуміння права буде ґрунтуватися на істотному переосмисленні звичних для людства уявлень про зв'язок суспільства, природи, космосу, біологічного та соціального, матеріального та духовного, раціонального та ірраціонального [3]. Виходячи із твердження В. С. Нерсисянца про те, що: «...право у своєму аксіологічному вимірі є ... певною формою правових цінностей» [4], можна говорити не лише про визнання теорію і практикою сучасного права ідей сталого розвитку, а й про формування нової ціннісної категорії права, яка на відміну від суто антропних або соціально забарвлених, уособлює ще й цінності природного середовища буття індивіда та суспільства.

Слід зазначити, що впродовж останніх 20 років розвинутими країнами було досягнуто значних успіхів в галузі розробки національних та місцевих (локальних) стратегій сталого розвитку, а гасло «Думай глобально – дій локально» (Think global – act local) стало ключовим для розуміння того, що досягнення глобальних цілей слід розпочинати через реальні дії на місцевому рівні. У певному сенсі український досвід сталого розвитку відповідає існуючим міжнародним стандартам, хоча і контрастує із загальносвітовою практикою. Передусім, в Україні і досі не має національної стратегії сталого розвитку, схваленої на загальнодержавному рівні, а також відсутній загальнонаціональний орган, відповідальний за координацію зусиль у цій сфері. Численні спроби створити щось дієве та загальноприйнят-

не у сфері сталого розвитку на державному рівні залишаються безрезультатними. Натомість пальма першості перейшла до місцевих громад, які здебільшого за підтримки міжнародних інституцій або урядів та міністерств розвинутих країн світу взялися за розробку та прийняття місцевих стратегій і планів сталого розвитку.

Одним з перших міжнародних проєктів, покликаних розвивати ідеї сталого розвитку на теренах України, став спільний проєкт неурядових організацій України та Великобританії у 2003 році, який завершився створенням національної мережі міст сталого розвитку України із головним офісом у Донецьку [5]. Досягнення та напруження цього проєкту продемонстрували зацікавленість з боку місцевих громад стосовно ідей сталого розвитку, а тому у 2004 році за ініціативою Програми розвитку ООН було ініційовано Муніципальну програму врядування та сталого розвитку (МПВСР). Метою Програми є розбудова спроможності місцевих громад та муніципалітетів брати участь в процесі прийняття рішень та використовувати цю спроможність для багатосторонньої співпраці та заходів, спрямованих на зміцнення місцевого соціально-економічного та екологічного врядування для сталого розвитку [6]. Програма співпрацює із організаціями громад, освітніми установами та місцевими органами самоврядування 23 міст та 5 селищ міського типу, неурядовими організаціями, а також іншими партнерами громадського та приватного секторів на місцевому. Зокрема, з 2004 по 2010 роки було підтримано 232 проєкти місцевих громад загальною вартістю 26,3 млн. грн. На думку експертів МПВСР, ця програма сприяє децентралізації влади в українських містах, запровадженню інноваційних механізмів розвитку міст, підтримці громадських організацій, проєктів громад та окремих активістів [7].

Іншим вдалим прикладом є спільний проєкт Європейського Союзу та програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», який розпочався у 2007 році та у червні 2011 року був продовжений завдяки досягнутим результатам. Так, у рамках першого етапу імплементації цього проєкту було реалізовано 1303 проєкти громад. Голосуванням на загальних зборах громади самі обирали пріоритети для своїх проєктів: 59% громад запровадили енергоощадні заходи у сільських школах, дитячих садочках та медичних закладах; 21% громад здійснили ремонт амбулаторій/ФАПів та закупівлю медичного обладнання; 15% громад провели або відремонтували сис-

тему водопостачання; 4% проектів стосувались закупівлі шкільного автобусу; 1% – проекти, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища [8].

Величезна кількість вже розроблених локальних стратегій та планів сталого розвитку свідчить про зацікавленість місцевих громад у вирішенні власних соціальних, екологічних та економічних проблем. У більшості випадків зазначені плани і стратегії затверджуються на місцевому рівні відповідними рішеннями місцевих рад або виконкомів і фактично отримують своє місце у чинній законодавчій системі країни. Разом з тим, одним з перших питань, яке виникає у правників та представників місцевої влади після того як затверджено місцеву стратегію (план) сталого розвитку, є питання щодо юридичної сили цього документа та його місця серед чинних нормативно-правових актів. З точки зору теорії, стратегія (план) сталого розвитку повинна займати місце не нижче генерального плану міста та мати обов'язковий характер для місцевої влади та мешканців населеного пункту, але з точки зору практики ця визначальна роль стратегії (плану) повинна бути закріплена законодавчо, а до цього ще доволі далеко. З позицій нормативного підходу до цінностей у праві, розташування концептуальних ідей та їх оформлення у вигляді правових актів, у системі таких актів є показником ієрархізації цінностей. На сьогодні цінності сталого розвитку на локальному рівні не мають такого ступеня нормативної об'єктивації, на яку вони, безумовно, заслуговують.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що процес переходу України до сталого розвитку є у певному сенсі унікальним. На відміну від розвинутих країн світу, що діяли зверху-вниз та створили відповідні державні органи та установи, розробили й прийняли загальнонаціональні плани або концепції сталого розвитку, а вже потім перейшли до місцевого (локального) сталого розвитку окремих громад, українська реальність є радикально протилежною – українські міста та села є ініціаторами створення й реалізації стратегій та планів сталого розвитку за відсутності державної підтримки і організаційної допомоги. Ідеологія сталого розвитку в Україні поступово «вбудовується» в систему цінностей не тільки права, але й цінностей місцевого самоврядування.

Проте, відсутність державного регулювання у сфері сталого розвитку та несприйняття ідей сталого розвитку на законодавчому рівні

не стає на заваді формуванню концепції сталого розвитку як однієї з цінностей сучасного права, адже процес формування нового світогляду українців та нової системи ціннісних координат вже розпочато.

Література

1. Thomas Robert Maltus. An Essay on the Principle of Population. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Malthus/malPlong.html/> – Назва з екрана.
2. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 376 с.
3. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перер. и доп. – М. : Юрист, 2000. – 776 с.
4. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА.М, 1998. – 652 с.
5. Центр сталого розвитку «Роза вітрів». [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sustainable-cities-net.org.ua/> – Назва з екрана.
6. Муніципальна програма врядування та сталого розвитку. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/local-development-and-human-security/37-local-development-and-human-security-/613-municipal-governance-and-sustainable-development-programme/> – Назва з екрана.
7. Історії успіху. До кращого життя – власними силами. Досвід українських міст. – К. : ПРООН/МПВСР, 2010. – 88 с.
8. Про Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://cba.org.ua/ua/about/about-cba/> – Назва з екрана.

И. В. Антошина

*аспирант кафедры теории государства и права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

СЕМИОТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ФУНКЦИИ ПРАВА

Семиотика или семиология (греч. *σημειωτική*, от др.-греч. *Σημειον* – «знак, признак»), – общая теория (или комплекс научных теорий) наука, исследующая свойства знаковых систем или систем, каждому из которых определенным образом сопоставляется (придается) некоторое значение [1, 520].

Согласно Ю. М. Лотману, под семиотикой следует понимать науку о коммуникативных системах и знаках, используемых в процессе общения. Он считал, что данное учение должно поставить перед собой задачу «рассмотреть природу знаков, которыми ум использует

ся для понимания вещей или для передачи своего знания другим» [2, 6, 8].

Семиотика выделяет три основных аспекта изучения знака и знаковой системы:

1. синтаксис (синтактика) изучает внутренние свойства систем знаков безотносительно к интерпретации;
2. семантика рассматривает отношение знаков к обозначаемому;
3. прагматика исследует связь знаков с «адресатом», то есть проблемы интерпретации знаков теми, кто их использует, их полезности и ценности для интерпретатора.

Семиотика появилась в начале XX в. и с самого начала представляла собой метанауку, особого рода надстройку над целым рядом наук, оперирующих понятием знака.

Несмотря на формальную институционализацию семиотики (существуют семиотическая ассоциация, журналы, регулярно проводятся конференции и т. д.), статус ее как единой науки до сих пор остается дискуссионным. Так, интересы семиотики распространяются на человеческую коммуникацию (в том числе при помощи естественного языка), общение животных, информационные и социальные процессы, функционирование и развитие культуры, все виды искусства (включая художественную литературу), метаболизм и многое другое.

Данному вопросу уделяли внимание такие ученые, философы как Ч. Пирс, Ф. де Соссюра, Ч. Моррис, Р. Карнап и др.

Идея создания науки о знаках возникла независимо у нескольких ученых. Однако, начало существования семиотики как науки, связывают с именем философа Чарльза Пирса, которым было предложено ее название, определена классификация знаков, установлены задачи и рамки данной науки.

Последователем Ч. Пирса, кто развивал его идеи в своих трудах, был американский философ Ч. Моррис, который также определил и структуру самой семиотики.

Значительное внимание данному вопросу, было уделено швейцарским лингвистом Ф. де Соссюр, которым, в свою очередь, были сформулированы основы семиологии. Фердинанд де Соссюр определяет создаваемую им семиологию, как «науку, изучающую жизнь знаков в рамках жизни общества». «Она должна открыть нам, что такое знаки и какими законами они управляются [3, 54]. Термин «се-

миология» и сейчас используется в некоторых традициях (прежде всего, французской) как синоним семиотики. В основу его теории, легло различие между языком и речью. В свою очередь, языком (*la langue*) Ф. де Соссюр называл общий для всех говорящих набор средств, используемых при построении фраз на данном языке, что касается речи (*la parole*), то под ней он понимал конкретные высказывания индивидуальных носителей языка.

Несмотря на общую идею необходимости создания науки о знаках, представления о ее сущности значительно различались. Ч. Пирс представлял ее как «универсальную алгебру отношений», как раздел математики. Ф. де Соссюр же говорил о семиологии, как науке психологической, некоторой надстройке, прежде всего над гуманитарными науками.

В основе семиотики лежит понятие знака, понимаемого по-разному в различных традициях. В логико-философской традиции, восходящей к Ч. Моррису и Р. Карнапу, знак понимается как некий материальный носитель, представляющий другую сущность (в частности, но наиболее важном случае – информацию). В лингвистической традиции, восходящей к Ф. де Соссюру, знаком называется двусторонняя сущность, где материальный носитель называется означающим, а то, что он представляет, – означаемым знака. Синонимом «означающего» является термин, «форма» и «план выражения», а в качестве синонимов «означаемого» используются также термины «содержание», «план содержания», «значение» и иногда «смысл».

Что касается юриспруденции, то здесь семиотика права может быть введена в научный оборот в качестве самостоятельной категории общей теории права, которая направлена на изучение правового знакового поля и соответствующей взаимосвязи правового языка и правового мышления. Правовое мышление, как элемент правовой культуры человека, зависит от доступности языка права, то есть, совокупности специфических языковых средств (лексических, фразеологических, грамматических, стилистических), обеспечивающих коммуникативные потребности в правовой жизни общества [4, 136].

В правовом знаковом поле правовые понятия выражаются, как правило, не в единственном знаке, а в определенной знаковой конфигурации, которой является правовая знаковая конструкция.

Уже в определениях понятия права формируется последовательность правовых знаковых конструкций, например, такого рода: «право представляет собой сложную волевою систему, состоящую из общеобязательных принципов, предписаний и действий, объективно обусловленных общественными отношениями и регулирующих эти отношения в целях установления режима общественного порядка, обеспеченного организованным духовно-идеологическим воздействием, а также при определенных условиях и государственным принуждением» [5, 89].

Раскрытие категории семиотики права требует опоры, в первую очередь, на принятые категории общей теории государства и права.

Категория семиотики права, наряду с такими общенаучными понятиями как интерпретация, моделирование, информация, способна выполнять методологическую роль по отношению к отраслевым юридическим наукам [6, 10]. Применяя категорию семиотики права при рассмотрении генезиса того или иного правового понятия вплоть до выражения его в правильном юридическом термине либо целостной совокупности правовых суждений, можно корректировать правовую позицию практически в любой отрасли права.

Предметное разграничение философии права и общей теории государства и права актуально для современной юриспруденции; «применение философских категорий в данной конкретной области позволяет научно достоверно вырабатывать общетеоретические знания о государстве и праве в виде понятий теории государства и права» [7, 8]. Основываясь на том, что общая теория государства и права выделяет онтологическую, гносеологическую и методологическую сторону правовых понятий, а семиотика права выявляет взаимосвязь этих сторон, то целесообразно определить данную категорию как категорию общей теории государства и права, а не только как категорию философии права.

Исходя из того, что предметом семиотики является система несущая информацию (информационная система), ядром которой является знаковая система [8, 5], то категория семиотики права основывается на информации о причинах возникновения правовых норм, связанных с правовыми идеями, представлениями, доктринами, правосознанием, отражающих отношение людей к действующему или желаемому праву. В юридическом смысле, это способ выражения государственной воли, которая проявляется в установленных юри-

дических правилах поведения, отраженных в нормативных предписаниях.

На философском уровне можно выделить семиотическую функцию права, которая непосредственно связана с его коммуникативной функцией. Она производна от того обстоятельства, что право представляет собой совокупность знаков, с помощью которых социальная информация фиксируется и накапливается в памяти общности. Обобщаясь, структурируясь и типологизируясь, эта информация переходит от поколения к поколению в качестве социальных программ должного, формально-адаптивного поведения.

Без знаковой оформленности ни бытие права в качестве нормативно-регулятивного механизма, ни его практическое функционирование невозможны. В нормативных структурах права сконцентрировалась огромная социокультурная информация.

Обобщенно-знаковая форма придает нормативно-правовым структурам относительную самостоятельность существования в социокультурном пространстве и времени, делает их транспортабельными внутри этих протяженностей и достаточно удобными и приспособленными для духовно-практического усвоения новыми поколениями социальных субъектов. Она же позволяет правовым знаниям оформляться в типизированные программы для решения типовых социальных задач.

Совокупная семиотическая система правовой информации, существует как внутренне дифференцированная целостность, состоящая из множества элементов. Эти элементы способны интегрироваться в соответствии с самыми разными основаниями и принципами, что дает возможность для существования разнообразных правовых цивилизаций. Однако, при фактическом многообразии правовых цивилизаций их сближают сходные цели – репродуцирование упорядоченных социальных связей и необходимых для этого общественных условий.

Норма права в качестве знака способна сколь угодно долго хранить в своей семиотической структуре обширное формализованное социальное знание. Предлагая должную модель поведения, норма не оговаривает всех тех обстоятельств, при которых эта модель является оптимальной. По сути, императивность нормы не категорична, а предположительна и оставляет достаточно широкий простор для самоориентации. Писаное право создавало тотальное семиотическое

поле смыслов и значений, которые «достигали» индивида, где бы они не находились [9, 140-141].

Отсюда, совокупность знаков и символов и есть отражением воли государства зафиксированной в различных источниках правовых знаний, ведь это реальная возможность упорядочить общественные отношения путем информирования индивида о наличии таковой воли, заставляя следовать ей.

На основании вышеизложенного, можно утверждать, что существование информационной функции права невозможно без анализа языка права, без формирования устойчивой юридической терминологии, а также правовых ценностей.

Литература

1. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ. – науч. фонд ; Научно.–ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Симигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2001. – 692 с.
2. Лотман Ю. М. Люди и знаки / Ю. М. Лотман ; в кн. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб : Искусство-СПб, 2010. – С. 6, 8.
3. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977. – 696 с.
4. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник / Н. В. Артикуца. – 2-ге вид., змін. і доп. – К. : Стилос, 2004. – 277 с.
5. Керимов Д. А. Основы философии права / Д. А. Керимов. – М., 1992. – 325 с.
6. О методологии понятий см.: Керимов Д. А. Основы философии права. – С. 10.
7. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. – М. : Манускрипт, 1996. – 312 с.
8. Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
9. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин ; худож.-оформитель Д. Гапчинский. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.

РОЗДІЛ 3

ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

А. Р. Крусян

*доктор юридичних наук, доцент,
зав. кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

В сучасний умовах конституційного реформування та модернізації України питання аксіологічного виміру українського конституціоналізму набувають значної актуалізації як важливого гуманістичного орієнтира подальшого розвитку України в напрямку її розбудови як демократичної, правової, соціальної держави з дієвими інститутами громадянського суспільства, де людина є «найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України).

Аксіологічний вимір українського конституціоналізму розкривається через аналіз цінностей конституціоналізму, які за своїм змістом відносяться до конституційних цінностей, що складають предмет конституційної аксіології. Більш того, конституційна аксіологія в правовій науці розглядається як «форма безпосереднього відношення до моделі та практики реального конституціоналізму» (В. І. Крусс). Втім конституційна аксіологія в сучасній Україні ще практично не сформувалася як самостійний науковий напрямок у системі конституційно-правової науки. Проблема конституційних цінностей тільки починає досліджуватися та є *terra incognita* науки конституційного права. Аналогічний висновок можна зробити і щодо питання про взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями, що є новим і важливим, оскільки «зумовлю синтагму конституції та конституційного порядку» (М. В. Савчин).

В сучасній конституційно-правовій науці немає уніфікованого підходу щодо визначення природи (сутності) та відповідного поняття конституційних цінностей. Для з'ясування цих питань потрібно звернення до концепції сучасного українського конституціоналізму. Саме філософія сучасного конституціоналізму є методологічним інструментарієм розкриття сутності конституційних цінностей як гуманістичних, демократично-правових, універсальних орієнтирів (цілій та настановлень), що мають формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику.

Цінності сучасного українського конституціоналізму складають певну систему, до якої належать цінності, що визначають: спрямованість (мету) конституціоналізму та зміст його принципів (людина, конституційно-правова свобода, верховенство права, конституційність, демократія), тобто це цінності основоположного характеру; нормативну основу конституціоналізму (конституція як цінність, інтегративне праворозуміння на основі вчень природно-правової, легістської, лібертарно-юридичної аксіології); інституціонально-функціональну основу конституціоналізму (публічна влада, зокрема проблема цінності державної та публічно-самоврядної влади, народний суверенітет). Ці цінності складають ієрархічну систему, підґрунтям якої є основоположні цінності, що визначають мету конституціоналізму. Тому особливого композиційного значення в системі цінностей конституціоналізму мають людина та її конституційно-правова свобода як основні цінності сучасного українського конституціоналізму.

Генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму свідчить, що людина – це його основна цінність, а демократично-правова сутність конституціоналізму детермінована метою забезпечення конституційно-правової свободи людини.

Свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших та дискусійних проблем у правовій науці. Свобода завжди належала до вищих соціальних та політико-правових, демократичних цінностей. Так, англійський політолог В. Гринліф, аналізуючи класичні ліберальні ідеї, у своїй роботі «Британська політична тради-

ція» резюмував, що ще в працях Локка «ми знаходимо вимоги свободи і недоторканності особи», при цьому першорядне значення має свобода окремої людини як самостійної розумної істоти, незалежної і рівної серед собі подібних. Інші зарубіжні дослідники зазначають, що «до вищих цінностей, щодо яких зараз на Заході існує досить висока однастайність, належать свобода, справедливість, безпека та прогрес» (Р. Клапгам). Серед вітчизняних вчених також поширеною є концепція щодо існування «системи цінностей, яку виробило людство у процесі свого розвитку», з акцентуванням уваги на тому, що «у соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності: свобода, відповідальність, рівність, справедливість» (Ю.С. Шемшученко). Таким чином, свобода, поряд із рівністю, справедливістю та іншими політико-правовими, демократичними концептами, належить до тих «вічних цінностей», до яких суспільство прагнуло за різних історичних епох. Слід зазначити, що в різних умовах вони набувають різного значення, тобто їх зміст є не статичним, а схильним до перманентних змін діалектичного характеру, відповідних розвитку конституціоналізму в конкретній країні. Зокрема, зміст цих категорій також відрізняється особливостями в українських реаліях, українському конституціоналізмі. Із перелічених категорій найбільше потребує своєї конкретизації з юридичної точки зору «свобода», оскільки це запозичена юриспруденцією філософська категорія і, крім того, саме вона є найближчою до юридичних фікцій. Слід зазначити, що Платон, міркуючи про свободу як про «благо демократії і до чого вона ненаситно прагне», застерігав, що «саме це (надмірна свобода. – *А. К.*) її й зруйнує». Водночас свобода більше, ніж інші цінності, потребує захисту, оскільки через об'єктивні та суб'єктивні чинники понад усе піддається посяганням.

Якщо трактувати свободу людини з правової точки зору, в контексті конституціоналізму, то принципового значення набуває розкриття концепту свободи через визначення її співвідношення з правом. Зв'язок свободи та права обґрунтовано у працях класиків правової думки. Так, за Гегелем, «система права – це царство здійсненої свободи». Розвивав ідею щодо взаємозалежності свободи та права представник історичної школи права Г. Ф. Пухта, який обґрунтовував вихідний тезис: «основним поняттям права є свобода». Сучасні дослідники також наголошують на зв'язку права та свободи особистості: «Кінцевою метою права як соціального інституту є за-

безпечення свободи кожного та умов для розвитку особистості» (А. Козловський); «право має виступати як міра свободи» (С. П. Погребняк). Можна зробити висновок, що свобода людини у суспільстві безпосередньо відображається у праві, затверджується, втілюється та реалізується через право.

Конституційно-правова свобода – це свобода в межах, окреслених правом і заснована на ньому конституцією держави. При цьому принцип конституційно-правової свободи поширюється на всіх суб'єктів конституційних правовідносин, у тому числі і на особу, і на державу. Конституційно-правова свобода особи полягає в можливості «робити все, що прямо не заборонено законом». На відміну від свободи індивіда, свобода держави, її органів та інших суб'єктів (юридичних осіб публічного права) полягає в можливості робити тільки те, що «прямо передбачено законом». Крім того, наявність у держави суверенітету дає змогу говорити про її свободу у світовій спільноті. Спільне між наведеними свободами полягає у тому, що жодна з них не може бути безмежною. У сучасному конституціоналізмі свобода має конституційно-правові межі. Право забезпечує, і це є особливо важливим для торжества конституціоналізму, не тільки «свободу для» – для активної діяльності, дійового самовираження особистості, але й «свободу від» – від обмежень та втручання в життєдіяльність особистості.

Змістом конституційно-правової свободи людини є індивідуальна свобода як реально існуюча незалежність від неправового (неконституційного) втручання держави та інших соціальних суб'єктів в сферу індивідуальної життєдіяльності людини.

Конституційно-правова свобода пов'язана не тільки з проблемою взаємовідносин людини та держави, вона передбачає й відповідні відносини між вільними індивідами, які мають засновуватися на принципі правової рівності. Рівність щодо конституціоналізму – це не просто стан, за яким «ніхто не має більше іншого» (Дж. Локк), а таке підґрунтя демократичного суспільства, в якому сприйнятий і функціонує принцип справедливості. Сучасна правова наука поняття «справедливість» розглядає як багатогранне явище. Звертався до цієї категорії й Конституційний Суд України. Так, у його рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) йдеться: «ідеї соціальної справедливості», «ідеологія справедливості» розглядаються, відповідно, як прояв

принципу верховенства права та «якість», що об'єднує «елементи права». При цьому резюмується, що справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права, за правовою позицією Суду, справедливість проявляється у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливе застосування норм права визначається як «недискримінаційний підхід, неупередженість». Звідси – справедливість співвідноситься з принципом правової рівності. У рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу) справедливість пов'язується з розмірністю – «елементом принципу справедливості» та зазначається, що елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення у Конституції України. Аналіз наведених рішень дає змогу зробити висновок, що принцип справедливості детермінується з принципами рівності (домірності) й розмірності (пропорційності).

Отже, справедливість у правовому контексті означає неупередженість органів правосуддя; політичну та ідеологічну нейтральність органів публічної влади та управління; непосягання індивідів на взаємні права і можливість законної протидії у разі подібних посягань; відплата по заслугах, особистих здібностях і якостях при гарантованості надання рівних можливостей; урахування взаємних інтересів соціальних суб'єктів. Звідси конституційна рівність, заснована на принципі справедливості, означає в аспекті основних цінностей конституціоналізму: рівні конституційні (основні, фундаментальні) права й обов'язки; рівність перед законом; надання гарантованих конституцією, рівних правових, економічних, політичних та ін. можливостей; відсутність будь-якого прояву дискримінації. Конституційно-правова свобода людини передбачає певні взаємовідносини між людиною та державою, а також між вільними індивідами. Ці взаємовідносини ґрунтуються на принципах: пріоритету прав та інтересів особистості у відносинах з державою, відсутності глобального (абсолютного) контролю з боку публічної влади; конституційної рівності на основі справедливості між вільними індивідами.

Таким чином, конституційно-правова свобода людини як цінність сучасного конституціоналізму – це юридичний (конституційно-

правовий) та фактичний стан людини в суспільстві та державі, при якому людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів.

Н. В. Аніщук

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри історії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ, СУТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ГЕНДЕРНОГО ПРАВА

Останнім часом в Україні, яка обрала шлях на побудову паритетної демократії, відбувається процес становлення гендерного права. Діє тенденція до зближення гендерних процесів в юридичному вираженні, а саме – формування гендерного компоненту в системі законодавства. Сьогодні світова юридична наука дедалі більше говорить про гендерне право (Т. Мельник). І перш ніж сформулювати його теоретичне визначення, необхідно виявити взаємодію гендеру і права.

Гендер є комплексною категорією, яка проходить крізь усі зрізи юридичної матерії та суспільного життя. Гендерний вимір правової площини характеризується передусім рівністю жіночої та чоловічої соціальних статей. Встановлення такої рівності на практиці вимагає подолання патріархальних стереотипів, статевої ієрархічності соціальних зв'язків, в яких чоловіки заздалегідь сприймаються як вищі за розумовими та фізичними здібностями істоти, їхня діяльність є найбільш значущою та пріоритетною порівняно з діяльністю жінок (Н. Оніщенко).

Взаємодія гендеру і права має взаємозумовлений характер, оскільки, з одного боку, правова система включає гендерні відмінності та наділяє жінок і чоловіків певним соціальним статусом, а з іншого – існуючі гендерні стереотипи й усталена система гендерних відносин впливають на формування і реалізацію окремих правових інститутів і норм. В юриспруденції гендерне питання розглядається у двох площинах: з одного боку, це формальне закріплення рівності чоловіків і жінок шляхом встановлення рівних прав та можливостей

у правових нормах (є питанням законотворчої діяльності); з іншого боку, практичне існування рівних умов реалізації наданих законом можливостей, втілення правових принципів і норм у повсякденній діяльності. Останнє є питанням правореалізаційної та правозастосовчої діяльності, що пов'язане з функціонуванням судових органів, місцевих та загальнодержавних інститутів влади та органів місцевого самоврядування, а також усіх суб'єктів приватного права, включаючи кожного індивіда (Н. Оніщенко).

Слід зазначити, що нині у вітчизняній юриспруденції вже склалися певні наукові погляди щодо теоретичного визначення самого поняття “гендерне право”. Так, Н. Болотіна визнала існування гендерного права як комплексної галузі права, котра складається з правових норм, що встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі. Таким чином, за змістом норми гендерного права мають два спрямування. З одного боку, вони передбачають систему гарантій для забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків, а з іншого – відмінності та їх межі у правах і гарантіях їх здійснення, які зумовлені належністю людей до різних статей. За сферою дії норми гендерного права знаходять своє місце у різних галузях права, які забезпечують здійснення політичних, громадянських, економічних, соціальних та культурних прав людини.

На погляд Т. Мельник, гендерне право – це комплексний правовий інститут, який складається з правових норм, що встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі.

Інше визначення гендерного права пропонується І. Лазар. На її думку, гендерне право – 1) система законодавчих актів і механізмів щодо реалізації рівних прав і однакових можливостей чоловіків і жінок у суспільстві; 2) можливості діяти відповідно до гендерних принципів.

У зв'язку із цим вельми актуальним є думки українських учених Н. Оніщенко, О. Матвієнко, М. Томашевської про те, що сьогодні в юридичній науці важливо визначити концепцію розвитку вітчизняного гендерного права: з одного боку, як комплексного (міжгалузевого) інституту, а з іншого – як сукупності юридичних норм, інтегрованих у різні галузі права та сфери законодавства. Гендерна рівність є

складовою загального принципу рівності, тобто належить до фундаментальних основ прав людини. Норми будь-якої галузі права повинні відповідати загальним принципам права, у тому числі й принципу гендерної рівності.

На думку автора, гендерне право слід розглядати у двох значеннях. По-перше, воно уявляє собою нову галузь права, що тільки починає формуватися у правових системах країн із паритетною демократією, виділившись із комплексного (міжгалузевого) правового інституту, що складається із правових норм, якими встановлюються засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачаються межі допустимих відмінностей у правах залежно від статі. По-друге, гендерне право виступає як новий напрям в юриспруденції, набувши поширення в Північноамериканських, Скандинавських та деяких інших країнах Євросоюзу у другій половині XX – на початку XXI століть, і який перебуває на етапі зародження в пострадянських державах, зокрема в Україні. За своїм призначенням гендерне право не забезпечує абсолютного «зрівняння» правового статусу чоловіка і жінки, оскільки об'єктивні потреби обумовлюють врахування особливих біологічних і психологічних характеристик чоловіка та жінки. Гендерне право за допомогою спеціальних механізмів сприяє вирівнюванню можливостей для реалізації суб'єктивних прав.

Суть вітчизняного гендерного права залежить, головним чином, від сутності нинішньої держави. Незалежна Україна, звільнившись від радянського устрою, належить до типу перехідних держав, зорієнтованих на утвердження прогресивних демократичних відносин, зокрема й у сфері гендера. Трансформаційні гендерні процеси в умовах «перехідності» права зумовлюють опосередковані радикальні зміни у правовій системі України. Під їх впливом відбувається процес становлення вітчизняного гендерного права. Значною мірою це пов'язано із формуванням нового гендерного менталітету, під впливом якого незалежна Україна обрала курс на вироблення егалітарної моделі правового регулювання гендерних процесів та поступової відмови від патерналістських ідей у сфері гендера.

Оскільки досягнення гендерної рівності необхідне для нормального функціонування українського суспільства, необхідно з'ясувати суть вітчизняного гендерного права, тобто його найголовнішу, вну-

трішню, відносно стійку якісну основу, що віддзеркалює його справжню природу та призначення.

Сутність вітчизняного гендерного права, тобто його найголовніша, визначальна риса – регулювання гендерних відносин у сфері забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків, в організації управління суспільством на паритетних засадах, запобігання та викорінення усіх форм гендерної дискримінації, як прямої, так і непрямої. Саме за допомогою гендерного права можна розраховувати на формування в Україні такого суспільства, в якому чоловіки й жінки будуть мати не лише всю повноту рівних прав і свобод, але й весь спектр рівних можливостей у забезпеченні гендерної рівності.

Отже, сутність гендерного права у широкому розумінні цього поняття зводиться насамперед до забезпечення гендерних інтересів для стійкого людського розвитку, досягнення яких здійснюється встановленням та дотриманням рівного статусу та рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків, просуванням соціостатевої рівності в усіх сферах суспільства, а також усуненням та запобіганням можливої дискримінації за ознакою статі.

Зрозуміти соціальну цінність гендерного права, означає уяснити, розкрити його позитивну роль для особи і суспільства. Цінність гендерного права виражається в тому, що на сучасному етапі розвитку суспільства проблеми рівності у будь-якій сфері не можуть розглядатися поза його межами. Гендерне право виступає гарантом забезпечення рівних прав та можливостей всіх і кожного незалежно від статевої ознаки, будь-то чоловік чи жінка. Являючи собою комплексну галузь права, його правові інститути та норми пронизують усі сфери правового буття у вирішенні проблеми гендера. При цьому гендерне право мусить враховувати не тільки біологічні, а й гендерні особливості статі і на цьому ґрунті забезпечувати рівні можливості жінкам і чоловікам, які від природи є нерівними.

Цінність гендерного права полягає в його характеристиці як знаряддя соціального прогресу, гарантованості загальної свободи та рівності, які не мають абсолютного характеру і підлягають нормуванню заради задоволення інтересів кожної особи і суспільства в цілому. Права всіх суб'єктів певною мірою обмежені заради забезпечення свободи інших. За допомогою відповідних дозволів і заборон визначається міра свободи поведінки громадян, держави та її органів, службових осіб, інших суб'єктів господарської та політич-

ної діяльності, що повною мірою стосується і гендерних відносин (О. Дашковська).

Таким чином, сьогодні в усіх країнах із паритетною демократією триває процес формування та розвитку гендерного права, розроблення нового гендерного законодавства, що сприяє реалізації прав жінок в ім'я підтримання балансу між двома половинами суспільства – чоловічою та жіночою. Це обумовлено важливою роллю гендерного права, воно відіграє у забезпеченні рівноправ'я статей. Безперечно, наявність гендерного права є спонукальним мотивом для удосконалення гендерного законодавства та правозастосовчої діяльності і, що можливо, найважливіше – для підготовки фахівців, що спеціалізуються в цій галузі. Вищенаведене дозволяє окреслити загальносоціальну суть гендерного права, яка полягає у відображенні інтересів усіх людей незалежно від статевої ознаки на шляху побудови суспільства із гендерною демократією, в якому як чоловіки, так і жінки, мають змогу виражати свою індивідуальність і свої здібності на засадах паритетних відносин незалежно від стереотипного розподілу гендерних ролей у всіх сферах життєдіяльності – вдома, на робочих місцях, у навчальних закладах, в органах місцевого самоврядування та будь-яких інших установах. Гендерне право служить одним із важливим засобів для задоволення справедливих, прогресивних потреб та інтересів суспільства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Йому відводиться суттєва роль регулятора соціостатевих відносин в суспільстві. У цьому проявляється його соціальна цінність.

Ю. Ю. Коломиец

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ИДЕОЛОГИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Вопрос об идеологии освобождения от уголовной ответственности применительно к уголовному праву Украины на первый взгляд кажется некорректным, так как согласно ст. 15 Конституции Украины общественная жизнь в Украине основывается на полити-

ческом, экономическом и идеологическом многообразии, и ни одна идеология не может признаваться государством как обязательная.

Тем не менее, для института освобождения от уголовной ответственности характерны определенные идеологические предпосылки, хотя бы потому, что в отечественном уголовном праве данный институт возник в период господства марксистско-ленинской идеологии.

В своих работах современные ученые о марксистско-ленинской идеологии стараются не вспоминать, в лучшем случае обсуждаются достижения науки советского уголовного права без так называемой «идеологической шелухи».

Так, произошло и в отношении института освобождения от уголовной ответственности. Его исследованием занимались такие ученые как: Х. Д. Аликперов, А. Г. Антонов, Ю. В. Баулин, Л. В. Головкин, В. С. Егоров, В. Н. Кудрявцев, Ж. В. Мандриченко, С. В. Сохнюк и др.

Ни один из них не принял во внимание то, что не случайно институт освобождения от уголовной ответственности в советском уголовном праве нашел свое выражение, главным образом, через такие основания, как передача дела в товарищеский суд или передача виновного на поруки трудовому коллективу.

Стремясь к высшей фазе коммунистического общества, советские ученые, вдохновляемые идеями В. И. Ленина, верили, что в скором времени станет возможным преступление без наказания, вместо которого будут применяться меры общественного воздействия. Произойдет постепенное отмирание государства.

Не вникая в идеологическую подоснову института освобождения от уголовной ответственности в советском уголовном праве, современные ученые стоят на позиции расширения пределов применения оснований освобождения от уголовной ответственности вплоть до случаев совершения лицом тяжких преступлений.

Не отстал от научной мысли и законодатель. На момент принятия Уголовного кодекса Украины в 2001 году освободить лицо от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и примирением виновного с потерпевшим можно было лишь в случае совершения им впервые преступления небольшой тяжести. По статьям 45, 46 УК Украины в редакции от 15.04.2008 года можно освободить от уголовной ответственности лицо, которое впервые совершило

преступление небольшой тяжести или неосторожное преступление средней тяжести.

Наблюдая подобное расширение пределов применения оснований освобождения от уголовной ответственности, некоторые авторитетные ученые приходят к неожиданным выводам.

Так, по мнению В. А. Тулякова, автономия и нейтралитет государства в разрешении уголовно-правового конфликта – вот, возможно, идеал модели уголовно-правовых отношений будущего.

Возникает вопрос: насколько допустимы автономия и нейтралитет государства в разрешении уголовно-правового конфликта, и каковы будут последствия внедрения названной модели?

Думается, что последствия будут весьма неутешительными. Независимо от того, какая система взглядов лежит в основе уголовного закона, граждане ждут активной роли государства в разрешении уголовно-правового конфликта. Передав уголовное право в руки государства, они желают получить необходимые гарантии своей безопасности. И если оно не в состоянии обеспечить гражданам хотя бы определенный минимум безопасности, – автоматически теряет свой авторитет, начиная саморазрушаться.

Однако, отрыв субъектов применения уголовного права от общества и государства все-таки может произойти.

Анализ научной литературы и практики свидетельствует о том, что в нашем государстве постепенно сложилась парадигма бюрократического присвоения уголовного права (бизнес-парадигма), о которой упоминает в своей работе А. Э. Жалинский. При бизнес-парадигме подавление уже является не средством предупреждения преступлений, а способом получения выгоды, которая может иметь самое разное содержание и форму. В конечном итоге коррупция отстраняет субъектов применения уголовного права от интересов общества и государства, чем разлагает правоохранительный аппарат.

В сложившихся условиях чрезмерное расширение пределов применения оснований освобождения от уголовной ответственности, а также отсутствие надлежащего механизма такого освобождения могут привести к нарушению основных прав, свобод и интересов, как самого преступника, так и потерпевшего.

Иммануил Кант писал: «Карающий закон есть категорический императив, и горе тому, кто в изворотах учения о счастье пытается

найти нечто такое, что по соображениям обещанной законом выгоды избавило бы его от кары или хотя бы от какой-то части ее...».

Со времен Канта прошло два столетия, в мировоззрении и мироощущении людей многое изменилось, изменились и представления о преступлении и наказании. Однако, идея о неизбежности кары, хотя и трансформировалась, не утратила своего значения.

Если лицо совершило преступление, государство обязано его покарать. При этом кара всегда должна выражаться в осуждении, порицании виновного и может заключаться в наказании или иных мерах уголовно-правового воздействия.

Поскольку законодатель от имени государства признал определенное деяние общественно опасным и отнес его к преступлениям, поведение лиц, которые нарушили уголовный закон должно оцениваться негативно, иными словами лицо следует признать виновным в совершении преступления, а сделать это можно только в обвинительном приговоре суда.

Вопрос о виновности или невиновности лица имеет и должен иметь принципиальное значение, так как ответ на него влечет за собой социальные и юридические последствия.

К социальным последствиям относятся: во-первых, чувство защищенности или опасности среди граждан, которое в конечном итоге влияет на все сферы жизнедеятельности как отдельно взятого человека, так и всего общества; во-вторых, повышение или понижение авторитета государства.

К юридическим последствиям относятся: во-первых, реализация принципа справедливости и неотвратимости уголовной ответственности; во-вторых, последовательное применение института множественности преступлений, который имеет свое значение в процессе предупреждения преступлений.

Примечательным является факт, замеченный российскими учеными, согласно которому современная западная доктрина, так же как дореволюционное русское правоведение, не знали и не знают освобождение от уголовной ответственности как материально-правового института, хотя им хорошо знакомы разнообразные процессуальные механизмы условного и безусловного освобождения лица от уголовного преследования, равно как институт освобождения от наказания.

При этом под освобождением лица от уголовного преследования скорее понимается упрощенный порядок привлечения к уголовной ответственности, чем освобождение от нее. Тем не менее, даже упрощенный порядок привлечения к уголовной ответственности, так называемая практика компромисса сторон, на Западе и в Америке приветствуется не всеми юристами.

По этому поводу Н. Кристи писал: «В Америке сейчас, в XX веке, мы возрождаем практику ведения дел, принятую в средневековой Европе: внимание уделяется, прежде всего, не рассмотрению сути дела, а признанию, полученному от обвиняемого. Мы вынуждаем обвиняемого признать свою вину. Действием мы, естественно, более цивилизовано: не загоняем иголки под ногти, не надеемся испанский сапог. В одном мы уподобляемся средневековым палачам: делаем все, чтобы обвиняемый понял, какую непомерную цену он заплатит, если будет добиваться предоставленных Конституцией гарантий...».

Можно сколько угодно говорить о том, что правосудие не должно превращаться в поле торга рыночных отношений, однако ситуация в лучшую сторону не изменится. Подобные высказывания ученых могут стать всего лишь красивыми фразами в громких речах политиков, которые и не думают воплощать смысл, заложенный в них.

Выйти из правового хаоса, беззакония и произвола можно только путем выработки и внедрения объединяющей идеологии, основным направлением которой является убеждение и пропаганда общечеловеческих ценностей через все сферы жизнедеятельности человека. И если лицо, посягая на эти ценности, совершило преступление, государство обязано негативно оценить его поведение, иначе ценности перестанут быть таковыми, и мы вновь попадем в бездну правового хаоса, беззакония и произвола.

На основании изложенного, можно сделать следующий вывод: в связи с тем, что институт освобождения от уголовной ответственности возник под влиянием марксистско-ленинской идеологии, а его применение влечет за собой негативные как социальные, так и юридические последствия от него следует отказаться. Дальнейшие исследования в этой сфере должны быть направлены на переосмысление сущности и содержания института освобождения от наказания и его отбывания.

Н. В. Мішина

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРЕЗИДЕНТИ ЯК СУСПІЛЬНІ ЛІДЕРИ

На сучасному етапі розбудови правової держави в Україні, коли в межах конституційної реформи вже здійснено першочергові заходи з структурування системи органів публічної влади, все більше і більше уваги звертається на проблеми ефективності їхнього функціонування. У зв'язку із цим, підвищується роль правової аксіології у конституційно-правовій доктрині і практиці. Наразі ціннісний напрям у конституційному праві виходить на перше місце, про що свідчить розвиток його окремих інститутів. При цьому Україна широко використовує досвід зарубіжних демократичних країн.

Наприклад, у 2011 році інститут президентства в Україні відмічає 20-річний ювілей. Протягом цього часу Президенти України сумлінно виконували покладені на них обов'язки голови держави, гарантуючи її державний суверенітет, територіальну цілісність, додержання Конституції, виступаючи арбітрами між гілками державної влади. Розвиток та вдосконалення конституційно-правових норм, що регламентують інститут президентства в Україні, відбувається постійно і є органічною частиною триваючої конституційної реформи. Розвиток інституту президентства отримує доктринальне супроводження завдяки напрацюванням фахівців у сфері конституційного права. Так як конституційна реформа в Україні ще триває, важливим науковим завданням є зміцнення теоретично-правових підвалин нормативної регламентації інституту президентства у державі, а важливим практичним завданням – вчасне реформування відповідних норм чинного законодавства України.

На шляху розвитку інституту президентства є чимало здобутків, які не тільки сприяли його розвитку, але й збагатили теорію українського конституціоналізму. Наприклад, у 1995 р. вперше в конституційному праві України було використано таке джерело права, як конституційний договір. Першим конституційно-правовим звичаєм стало прийняття новообраним Президентом України присяги на тексті не тільки Конституції України, як це передбачено чинним законодавством, але й на Персопницькій Євангелії.

Впровадження цього конституційно-правовий звичаю, який має не тільки церемоніальне, але й моральне значення, та обговорювана науковцями та практиками необхідність вдосконалення переліку функцій та повноважень Президента, надає підстави висунути тезу про виокремлення як однієї з функцій Президента його функції забезпечення суспільного добробуту. Адже Президент є гарантом додержання Конституції України, на нормах якої базується конституційний лад – юридична організація державного і суспільного ладу (М. П. Орзіх).

Функції і повноваження Президента України досліджувалися у працях В. Б. Авер'янова, Ф. Г. Бурчака, С. С. Головатого, В. В. Копейчикова, Л. Т. Кривенко, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики, В. М. Шаповала і інших. Але вплив Президента на суспільний розвиток залишився поза увагою дослідників. Але саме виконання цієї функції у зарубіжних країнах перетворює президентів на найвідоміших та дуже впливових суспільних лідерів країни.

Термін «президент» походить від латинського «пре» – «перед» та «sedere» – сидіти, що обумовлює особливе місце президента як голови держави не тільки у державі, але й у суспільстві. Традиційно – і це підтверджується текстами конституцій зарубіжних країн, – повноваження Президентів обмежуються сферою державної влади. Але поступово все більш помітною стає тенденція до розширення переліку функцій президентів – завдяки фактичному включенню до нього функції забезпечення суспільного розвитку, яка опосередковує впровадження та підтримку президентом дій та програм, спрямованих на зміцнення суспільної злагоди та добробуту.

Ця функція почала формуватися нещодавно, у 1990-х рр., і поки що не знайшла відображення у конституційних актах та у працях конституціоналістів. Про її наявність і впливовість свідчить, однак, практика повсякденної діяльності голів держав у республіках. Наприклад, Раштрапати (Президент) Індії П. Патил утворила та очолює благодійницький фонд, який здійснює підтримку різноманітних проєктів, спрямованих на підвищення суспільного добробуту у країні. Напрямок діяльності, який П. Патил визначила як пріоритетний, стала модернізація освіти на усіх рівнях та доступність освіти, особливо для жінок. 11 квітня 2011 р. вона виступила з промовою, у якій відмітила тісний зв'язок державного управління із корпоративною соціальною відповідальністю, а також необхідність постійно-

го врахування в роботі органів публічної влади можливого впливу управлінських рішень і дій на суспільство. У всіх президентів США, поряд із офіційною біографією, існує «благодійницька біографія» (charity biography). Зокрема, Б. Обама підтримує 7 благодійницьких фондів і бере активну участь у суспільному житті країни. Він є відомим не тільки своїми пожертвами на благодійність і участю у добровільницькій волонтерській діяльності, але й тим, що на найвищому рівні заохочує активістів, високо вшановуючи їх внесок у суспільний розвиток (нагородами, відзнаками, подяками тощо). Цікаво, що суспільна активність Б. Обама не обмежується територією США, – наприклад, він підтримує програми з покращання охорони здоров'я та освітні програми у Демократичній Республіці Конго.

Одна з веб-сторінок офіційного сайту Президента Республіки Ірландія присвячена суспільним проектам Мері Макелліс. Наразі Президент спрямовує свої зусилля у трьох напрямках: підтримка кампаній безпеки дорожнього руху, підтримка безпритульних та заохочення національного виробництва екологічно чистих продуктів харчування.

Офіційне веб-представництво Президента України також містить сторінку, присвячену суспільній активності Президента, вірніше, одному з її напрямків – головуванню у Громадській гуманітарній Раді. З її утворенням відповідно до сучасної європейської практики розпочато змістовний процес консультацій з гуманітарної проблематики. Цей орган має консультативно-дорадчий статус і покликаний стати дієвим механізмом об'єднання зусиль органів державної влади і громадськості у вирішенні найважливіших питань гуманітарного розвитку, впровадження системних реформ, дотримання прав і свобод людини в гуманітарній царині.

Тенденція розширення функцій президентів за рахунок функції забезпечення суспільного розвитку сформувалася під впливом кількох факторів. Першим фактором стало поступове зближення монархічної форми правління із республіканською, яке відбувається через демократизацію більшості сучасних монархій. Адже саме монархам протягом віків була притаманна роль «батька» або «мати» нації, яка підтримувалася відповідною суспільно-корисною активністю. Трансформація більшості сучасних монархій у парламентські істотно звузила повноваження монархів у державній сфері і сприяла фокусуванню уваги на їх внеску у суспільну діяльність.

Другий фактор – це все більше поширення випадків обрання жінки на посаду голови держави. Саме жінки найчастіше включають до своїх передвиборчих кампаній підтримку найрізноманітніших програм гармонійного суспільного розвитку. До речі, це часто розглядається як їх вагома конкурентна перевага перед кандидатами-чоловіками. Цей фактор також свідчить на користь висунутої тези стосовно того, що тенденція розширення повноважень президентів за рахунок суспільних почала активно втілюватися у життя у 1990-х рр. Першим президентом-жінкою, яка була обрана народним голосуванням, була Ізабель Перон (Аргентина, 1974). До 1980 р. існувало лише 5 держав – республік, у яких посаду голови держави обіймала жінка; із 1980 по 1989 рр. – 9 держав, із 1990 по 1999 рр. – 17 держав, із 2000 по 2010 рр. – 23 держави. За 3 місяці 2011 р. у республіках на посаду голів держави обрано вже трьох жінок (Президент Бразилії, Капітан-регент Сан-Марино, Президент Косово). Станом на 1 квітня 2011 року жінки-президенти очолюють 12 із більш ніж 140 держав із республіканською формою правління.

Третій фактор, який обумовлює постійне зростання значущості такої функції голови держави у республіках, як функція забезпечення суспільного розвитку, – це одна з нових наукових концепцій, концепція корпоративної соціальної відповідальності.

Виходячи з вищенаведеного, навряд чи функція забезпечення суспільного розвитку колись буде спиратися на відповідні повноваження президентів, які були б закріплені у конституційно-правових нормах. Її здійснення спирається на інші види суспільних норм – моральні та/або релігійні. Обсяг та перелік дій президентів із сталого розвитку добробуту суспільства навряд чи можливо визначити органам державної влади та/або народу. Натомість, президенти самостійно, за власним бажанням обирають, виконувати їх чи ні. Вони самі покладають на себе такі повноваження, виходячи з власних моральних принципів та з концепції корпоративної соціальної відповідальності, самостійно визначають їхній обсяг.

Нормативною підставою для виокремлення функції забезпечення суспільного розвитку, тим не менш, може стати текст присяги президентів, який часто міститься у Конституції. Виключення: 1) найстаріші тексти присяг, як правило, відповідних посилань не містять (присяга Президента США); 2) інколи президенти при вступі на посаду присягу не приймають (Республіка Франція). Текст присяг

значної кількості країн містять такі урочисті обіцянки Президента, які навряд чи можна ефективно виконати, не вдаючись до суспільно-корисної активності (відповідні фрази виділено курсивом):

– Україна: *«дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу»* (ст. 104 Конституції України);

– Російська Федерація: *«вірно служити народу»* (ст. 82 Конституції);

– Федеративна Республіка Німеччина: *«Я присягаюся присвятити свої сили благу німецького народу, примножувати його надбання, оберігати його від збитку...»* (ст. 56 Основного Закону). Цікаво, що у тексті присяги забезпечення сталого розвитку добробуту суспільства стоїть на першому місці, випереджаючи навіть необхідність дотримуватися і охороняти Основний закон і закони держави.

Таким чином, розвиток сучасної конституційно-правової практики надає підстави з-поміж інших функцій голів держав із республіканською формою правління виокремлювати нову функцію – функцію забезпечення суспільного розвитку. Напрямки такого розвитку базуються на сучасних суспільних цінностях країни.

О. С. Мельничук

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МІСТО ЯК ЦІННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Сучасне правове життя немислиме без міста як центру соціального організму, що розвивається. Будучи зосередженням найбільш передових інститутів суспільства, місто завжди було ядром цивілізації, виконуючи не лише управлінські функції у рамках свого простору, але й розповсюджуючи свій вплив на периферійну територію.

Місто – це центр, вплив якого на сучасну цивілізацію проявляється у багатьох напрямках, розходить ся «круговими хвилями в усі кінці земної кулі» [1, 21], і одночасно точка, з якої він контролюється. Таким чином, цивілізаційні цінності зосереджуються в містах, і вони несуть в собі різноманітні соціокультурні сенси та знаки, символи та міфи, норми та образи. Отже, місто є полем існування цивілізаційних цінностей, які воно виробляє та накопичує, і тому виступає як самостійна цінність.

Ціннісна характеристика міста, як правило, розкривається через його історичну, соціальну, культурну, економічну цінність. Один з ракурсів історичної цінності міста полягає в тому, що його формування стало історичною точкою відліку для безлічі процесів, які привели до виникнення права, держави, уявлень про права і свободи особистості, а надалі – конституційний устрій, розподіл влади, місце самоврядування. Як відмічає М. М. Кобилецький, історичний досвід українських міст без перебільшення можна назвати революцією в міському самоврядуванні, що доводиться існуванням в містах Гетьманщини і Києві Магдебурзького права як однієї з найбільш відомих систем середньовічного міського права [2, 1].

Соціальний зріз цінності міста також може бути розглянутий в історичному контексті як історія становлення самодостатніх та рівноправних співтовариств, як історія боротьби за соціальну рівність суб'єктів соціальних стосунків. Тут логічно вписується юридичне закріплення правових статусів цих суб'єктів, що тільки підкреслює соціально-правове переплетення в аксіології міста.

Крім того, слід погодитися з тим, що місто – це, передусім, городяни, а не будівлі, виробничо-економічні процеси, структура управління і т. д. [3]. З соціально-ціннісних позицій місто дає основи для формування особистісної позиції городянина відносно безлічі предметів. Таким чином, соціальна цінність міста в першу чергу пов'язана з соціокультурною детермінацією свідомості індивіда і його поведінки, що, поза сумнівом, відображається в праві. Як відмічають соціологи, відстоюючись в культурі, досягнення соціальної практики проникають у суспільну свідомість, звідки і повертаються потім соціальній практиці у вигляді систематизованих і нових текстів.

Культурна складова цінності міста очевидна. Як правило, саме в місті знаходяться історико-культурні цінності, воно визначається цінними особливостями архітектурно-планувального середовища, визнаними його жителями в якості пам'яток. Місто – це не просто сукупність вулиць, площ, набережних, парків, садів. Воно обов'язково припускає наявність певного духу, атмосфери, специфічного культурного простору, народженого духовно-творчими практиками його жителів [4, 355].

Теза соціальної науки про те, що міська культура може бути розглянута як процес кодування та декодування нормативно-ціннісних зразків діяльності і поведінки людей, що накопичуються в предмет-

ній формі [3], цілком застосовно й у сфері праворозуміння. Адже завдяки предметній формі, тексти, незалежно від тієї семіотичної системи, на мові якої вони народжені і виражені (книги та журнали, ноти та картини, релігійні та правові тексти і т. д.), можуть передаватися людьми один одному, а також передаватися від покоління до покоління у вигляді культурної спадщини.

Економічна цінність міста також доказова, виходячи з різних підстав. У історико-економічному сенсі західно-європейське місто мало товарно-економічну цінність. Городяни, прагнучи мати найбільшу кількість міських прав і свобод, використовували різноманітні важелі для нівеляції феодалів в їх привілеях і правах на міста. Феодали іноді були вимушені дарувати городянам вільності, або потерпівши невдачу у військовому чи політичному протистоянні, або завдяки економічним обставинам. Дуже часто окремі права, повинності або вся муніципальна незалежність просто викупалися у сеньйора [5, 190]. Таким чином, місто як джерело свободи, ставало предметом товарно-грошових відносин. На додаток слід зазначити, що саме місто продукувало існування розмінної монети (грошових знаків), що підкреслює його економічну значущість.

З сучасних позицій розуміння економічної цінності міста, можна говорити про нього, як про центр модернізації економіки [6, 5] за різноманітними напрямками. Йдеться про інноваційну та інвестиційну діяльність у рамках міської інфраструктури як компонента добробуту соціуму.

Помітно, що місто може займати одно з центральних місць в ціннісних рядах різних галузей знань. Враховуючи філіаційні процеси, постійне перетікання різних цінностей з однієї сфери продукування цінностей в іншу сферу, можна затверджувати існування аксіологічних основ права [7]. Кожна з приведених вище ціннісних характеристик міста може бути визнана полем для нормування (відображення в праві) історичних, соціальних, культурних, економічних цінностей. Таким чином, місто, будучи закріпленим і забезпечуваним правом, може розглядатися як цінність права.

В українському праві місто визнається суб'єктом правовідносин як адміністративно-територіальна одиниця, тобто як територіальна структурна одиниця держави [8, 402], що вже вказує на його статусну цінність, як форму правосуб'єктності. Між тим, реалізація містом своєї правосуб'єктності в українському праві характеризується

обмеженістю як за об'ємом, так і за змістом і у більшості випадків отожднюється з владною компетенцією органів місцевого самоврядування [9, 1]. Проте, правосуб'єктність міста цим не обмежується, оскільки його функціонування також забезпечується діяльністю територіальних громад, що дозволяє місту виступати суб'єктом правовідносин (конституційних, адміністративних, господарських і т. д.).

Встановлення правосуб'єктності міста – один з доказів його цінності в праві. У історичному контексті придбання містом певних прав і обов'язків зв'язувалося з даруванням місту і міським жителям вольностей, об'єм і зміст яких варіювалися залежно від волі владної особи (приміром, грамоти 1432 р. і 1497 р. про введення Магдебурзького права в місті Луцьку). Наявність у якого-небудь середньовічного міста подібної грамоти підтверджувала його політичну, військову, економічну цінність і, як наслідок, цінність його міського права.

В протилежність грамотам, що визначають статус міста за волею правителя, статuti або хартії міст свідчать про те, що місто є колискою громадянського суспільства, оскільки вони формувалися на началах демократії безпосередньо громадянами. Так, в 2011 р. був прийнятий Статут територіальної громади міста Одеси, в якому регламентуються не лише функціональні питання місцевого самоврядування, але й знаходять відображення культурна спадщина міста, позначаються шляхи сприяння його соціально-культурному розвитку [10].

Крім того, цінність міста в українському праві підтверджується винятковим правовим статусом міст Києва та Севастополя. Також цінність міста може обумовлюватися його роллю в культурному житті країни, як, приміром, пропонують автори законопроектів «Про особливий статус міста Львова» (реєстр №2194 від 19.09.2006 р.), «Про Львів — місто культурної спадщини» (реєстр №2194 від 17.11.2006 р.), «Про спеціальний статус міста Кривий ріг» (реєстр №1239 від 18.12.2007 р.).

На закінчення слід зазначити, що місто є цінністю права та здатне виробляти й містити в собі особливі міські правові цінності, які існують як ідейні підстави міського права. Специфіка міст виражається в унікальних цінностях (архітектурних, культурних, географічних і т. д.), що обумовлює особливості міського права кожного українського міста.

Література

1. Вирт Л. Городское общество и цивилизация / Л. Вирт // Личность. Культура. Общество. – 2006. – Вып. 2 (30). – С. 21-32.
2. Кобилицький М. М. Магдебурзьке право та його застосування в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових учень / Микола Мар'янович Кобилицький. – Л., 2010. – 40 с.
3. Конспект лекцій по курсу «Соціологія міста» / Сост.: Пирогов С. В. – Томск : Томський державний університет, 2003. – 149 с.
4. Горелова Ю. Р. Образ міста : єдинство реального і ідеального / Ю. Р. Горелова // Личность. Культура. Общество. – 2009. – Том XI. – Вып. 4 (№ 51-52). – С. 353-360.
5. Сигалов К. Е. Цивілізаційні фактори становлення середовища права в середньовічному місті / К. Е. Сигалов // Право і образование. – 2006. – № 3. – С. 178-193.
6. Зубаревич Н. В. Міста як центри модернізації економіки і людського капіталу / Н. В. Зубаревич // Общественные науки и современность. – 2010. – № 5. – С. 5-19.
7. Мельничук О. С. Аксіологічні основи права / О. С. Мельничук, К. В. Горобець // Право України. – 2010. – № 4. – С. 220-224.
8. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скаун. – 3-є вид. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
9. Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 – Господарське право; господарсько-процесуальне право / Руслан Аятшахович Джабраїлов. – Д., 2011. – 31 с.
10. Статут територіальної громади міста Одеси : Затверджено Рішенням Одеської міської ради від 25 серпня 2011 р. №1240-VI.

3. М. Юдин

*кандидат юридических наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридическа академія»*

ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В ТЕОРИИ ПРАВОВОГО КОНТРАКТИВИЗМА

Развитие современного права сопряжено с необходимостями качественного пересмотра той системы правовых средств, которые традиционно объединяются под названием «механизм действия права». Упадок регулятивной эффективности права, на наш взгляд, нельзя не соотносить с общим кризисом законодательного, или, в самом общем виде – положительного права. Действительно, приоритет объективного права над субъективным, под знаком которого происходило развитие правовой сферы на протяжении последних веков, сегодня явно утрачивает свои позиции. Акценты все в большей

степени переносятся на субъективное право, доказательство чему – поразительное по стремительности развитие права прав человека на всех уровнях существования права. При этом очевидно, что, несмотря на структурное обобщение в отдельной отрасли объективного права, право прав человека по природе может быть исключительно субъективным правом, то есть – правом субъектов, их способностей, желаний и притязаний.

Кстати говоря, первичность субъективного права по отношению к праву объективному подчеркивалась еще Н. Н. Алексеевым, когда он, выясняя природу правовых притязаний установил, что лицо в праве выступает не только в качестве самостоятельной единицы правовой материи, но и более того – центральным звеном развертывания того, что сегодня называют правовой жизнью [1]. В этой связи нельзя не согласиться с представителями постнеклассической юриспруденции (Ю. Н. Оборотов, А. И. Овчинников, И. Л. Честнов и др.) в том, что персонализация права является новым этапом в утверждении субъективной и субъектной природы права.

Все возрастающая ценность субъективного права и субъекта в праве вообще выводит на необходимость переосмысления основных путей действия права. Когда при приоритете объективного права речь идет о регулировании, то есть, в самом общем виде, установлении правил, то перенос акцентов на субъективное право выводит на координацию как установление алгоритмов поведения равных между собой субъектов.

В самом общем виде, координация в правовой сфере позволяет выстроить правовую систему, которая не только структурно, но и идейно отличается от привычной системы права. Речь идет о договорном праве, а в более широком смысле – правовом контрактивизме, когда договор выдвигается в центр механизма действия права, все в большей степени вытесняя статутное право.

В контексте теории правового контрактивизма в новом свете встает вопрос правовых ценностей как основополагающих идейных основаниях правовой сферы, а особенно – критерии выстраивания их иерархии и механизмов взаимодействия. Так, с учетом вышесказанного, правовой контрактивизм предполагает центрирование правовой жизни вокруг субъекта в праве как носителя субъективных прав и юридических обязанностей. Сам факт наличия прав и обязанностей превращает такого субъекта в участника широкого спектра

договоров, предметом которых выступают правовой порядок, правовой режим, особенности государственного устройства, на более низком уровне – правила правовых коммуникаций, заключения сделок и т. д. При этом показательно, что все эти договоры только в том случае будут эффективными, если, по словам Дж. Ролза, права и обязанности каждого субъекта будут осуществляться им честно [2].

Таким образом, с точки зрения правового контрактизма, субъект в праве, а также его права и обязанности как необходимые компоненты правового статуса, предопределяющее его допуск к участию в договорах, является основной правовой ценностью. Очевидно, что развертывание прав и обязанностей в рамках договорных отношений выводят сам договор на высшие ступени в иерархии правовых ценностей.

Исходя из современных воззрений, договор можно определить как совместный правовой акт, в котором на основании принципа взаимной ответственности отражена согласованная воля субъектов права, закрепляющая желаемую модель их правового поведения. Такое понимание договора наводит на мысль о необходимости пересмотра тех основополагающих категорий, которые составляют его аксиологическое и смысловое пространство.

Важно подчеркнуть, что сам договор, традиционно трактуемый в плоскости системы источников права, едва ли исчерпывает собственную ценность в контексте способности быть результатом оформления воли участников правоотношений. Нельзя не отметить, что существование договора как источника права не ограничивает иных его ипостасей, а именно: средства правовой координации (и здесь договор обладает уникальными свойствами), элемента институциональной структуры правовой сферы, языка стратегической коммуникации (Ю. Хабермас) в праве.

С этих позиций раскрывается еще один ряд правовых ценностей: правовая координация, язык права, договорной правопорядок. При этом важно подчеркнуть, что в контексте институционализации договорных отношений пребывает не только правовая жизнь, но и правовая наука, в связи с чем подчеркивается статус и методологическое значение так называемых конвенциональных понятий [3, 10-20], а потому сама юриспруденция включена в развитие правового контрактизма.

Реализация положений договора, а также его основополагающие признаки всегда пребывали в центре внимания правоведов. Среди конститутивных признаков договора назывались равенство сторон, свобода, справедливое содержание и многое другое. В то же время, сегодня сложно утверждать, что договоры существуют как свободные и справедливые соглашения формально равных участников, поскольку подавляющее их большинство таковыми не являются. Тем не менее, и формальное равенство, и свобода и справедливость являются важнейшими правовыми ценностями, лежащими в основании любого, даже самого несовершенного договора.

Важно подчеркнуть, что специфика традиционного понимания договора состоит в том, что он изначально предполагает независимость сторон друг от друга. В то же время, нельзя не отметить, что, пожалуй, единственный незыблемый принцип договорного права, который едва ли можно поставить под сомнение с учетом современного правового развития – это взаимная юридическая ответственность сторон. Признание этой правовой ценности в теории правового контрактивизма неизбежно выводит на утверждение той институциональной структуры, которая призвана согласовывать интересы участников договора, а при необходимости – применять средства правового принуждения. Здесь речь идет о правосудии как важнейшей правовой ценности, позволяющей не только урегулировать конфликты между договаривающимися субъектами, но и утверждающей принцип верховенства права как такого особого состояния справедливости, когда стороны сами определяют пределы ее нарушаемости.

Таким образом, становление теории правового контрактивизма требует разработки системы правовых ценностей, существующих в контексте примата договора в механизме действия права, направленных на установление координационных, рамочных правил поведения. Договорная проблематика в правовой сфере сегодня должна стать центральным звеном при разрешении вопросов о природе, системе и реализации важнейших правовых ценностей современного общества.

Литература

1. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб : Лань, 1999. – 256 с.
2. Ролз Дж. Теория справедливости : пер. с англ. / Дж. Ролз ; науч. ред. и предисл. В. В. Целищева. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 536 с.
3. Честнов И. Л. Актуальные проблемы теории государства и права : учебное пособие / И. Л. Честнов. – СПб : ИВЭСЭП, Знание, 2004. – 63 с.

ЮРИДИЧНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ВИД ПРАВОВОЇ АНОМАЛІЇ

Аномалія – поняття широке та крім загальної характерологічної якості – відхилення від – норми може служити синонімом патології. Порівнюючи норму й відхилення, ми зіштовхуємося з більшим діапазоном розумінь цього явища – від незначного відхилення до значного, і ці крайні значення в літературі прийнято називати патологією з негативним значенням. Очевидно, що правову аномалію необхідно відрізняти від соціальної патологічної поведінки, яку пов’язують з антигромадською поведінкою тих або інших суб’єктів, і яка, на відміну від правової аномалії, може бути обумовлена факторами тільки суб’єктивного, а не об’єктивного порядку. Таким чином можливо розглянути таке явище, як юридичний конфлікт у розрізі правової аномалії.

Конфлікти державно-правової сфери мають місце не тільки в країнах, які йдуть до демократичного режиму, а й у державах вже із сталою демократією. Державно-правові конфлікти займають особливе місце і в політиці, оскільки вони предметно пов’язані:

- з суб’єктивним складом цих кризових становищ (народ, владні структури, політичні партії та інші інститути);
- з особливими об’єктами конфліктів (захист суверенітету держави, територія, владні повноваження, прерогативи владних структур тощо);
- з вирішенням принципів питань державотворення (укріплення політичної та економічної незалежності, утворення нових політичних інститутів, стратегія і тактика реформ та ін.);
- з суттєвими наслідками розв’язання чи нерозв’язання конфліктів, стосовно інтересів соціальних груп або ж усього українського народу;
- з наявністю державно-правових конфліктів та їх небажаними наслідками, які спричинені небажанням владних структур прогнозувати наростання розвитку конфліктних ситуацій.

Кризові та транзитивні (перехідні до стабілізації) суспільства природно мають досить нестабільні й конфліктні за характером відносин державні інституції, що пояснюється проблемністю соціального простору. Серед причин соціально-політичної нестабільності в Україні фахівці називають незавершену політичну структурованість українського соціуму, недостатньо високий рівень правової й політичної культури, відсутність консолідуючих суспільство ідей та тривалу кризу самоідентифікації особистості, і як наслідок, зростаюче «поле» конфліктів інтересів, потреб, цінностей і норм. Деформація соціальних відносин, кризові стани суспільства, соціальна дихотомія (розкіл) виникають адже в разі нелегітимної диференціації соціуму. Безпосереднім предметом «конфлікту інтересів» у державно-правовій сфері стає зіткнення через владні ресурси, позиції еліти, управлінської групи, людини, які забезпечують можливість заволодіння та розпорядження ними. Економічні та соціокультурні інтереси мають тенденцію за кризових умов перетворюватись на політичні чи правові. Ефективні політичні інститути за допомогою права, законодавства, звичаю та престижу здатні забезпечити певний баланс соціальних інтересів, і таким чином управляти механізмами запобігання конфліктам. «Конфлікти інтересів» у державно-правових інститутах України не просто свідчать про політичну дихотомію – «демократія проти номенклатури» – а є значно складнішими і багатоплановими. На різних рівнях державно-політичного управління цілком природно виникають «конфлікти інтересів», які протікають, зокрема, в ході діяльності уряду, у парламенті, у взаємовідносинах конкуруючих політичних лідерів, фракцій та ін.

Варто зазначити, що вид правових аномалій у формі юридичного конфлікту породжує взаємозв'язок між *політичною владою* і *державним управлінням* та виявляється саме у змісті, структурі, дієздатності політичних і правових інститутів та механізмів. Необхідно визнати, що державне управління неможливе без політичної влади. Обидві ці системи діють з метою збереження соціальної стабільності та інституціонального порядку, тому виникає необхідність пояснити і виправдати в очах громадян інституціоналізовані зразки соціально-лояльної поведінки, яка стає для них об'єктивною реальністю. Цей процес «пояснення» і «виправдання», за визначенням П. Бергера і Т. Лукмана, є легітимацією.

Однак істотна відмінність між політичною владою і державним управлінням полягає в тому, що влада в основному спирається на легальний примус, ідеологію, право й авторитет, а управління – на мотиваційну структуру діяльності, тобто враховує людські інтереси, потреби. Мета влади – забезпечення панування або вплив; мета ж управління – забезпечення влади відповідними інструментами для досягнення цих цілей. Влада ґрунтується в основному на субординації відносин, а управління – на координації дій; влада прагне до концентрації повноважень, управління – до оптимізації структури і функцій. Співставлення політичної влади і державного управління в аспекті конфліктологічного підходу потребує додаткового аналізу специфіки соціальних (в т.ч. політичних) інститутів на відміну від організаційних утворень, це, своєю чергою, вимагає з'ясування критеріїв відмінності інститутів від інших суспільних явищ.

Отже, юридичний конфлікт як вид правової аномалії дозволяє стверджувати, що процес *політичного* управління в державі, залежно від ефективності його правових механізмів, покликаний забезпечувати стан соціальної стабільності (проте, може спричинити і нестабільність), умови для реалізації різних потреб людей. Політичне управління здійснюється на рівні державних органів влади, органів місцевого самоврядування, а також партій, груп тиску, політичних лідерів, засобів масової інформації тощо. *Державне* ж управління – це складова політичного управління, що одночасно поєднує політико-правові та адміністративні засоби. Його слід розглядати як управління суспільством та окремими соціальними елементами (групами, організаціями, інститутами) у різних сферах з метою забезпечення реалізації громадських і державних цілей. У широкому розумінні поняття державного управління поширюється на всі гілки влади – виконавчу, законодавчу, судову, контрольну; а у вузькому – тільки на виконавчу. Для забезпечення ефективності та стабільності державного управління недостатньо лише правових важелів влади, необхідне політичне вміння враховувати й зближувати індивідуальні інтереси та потреби (не протиставляючи їх), запобігати соціальній напрузі для реалізації організаційних цілей.

Ілюзії безконфліктності політичного розвитку та реформування суспільства, безальтернативність підходів до вирішення актуальних проблем державотворення – не самий оптимальний спосіб ви-

рішення проблем. Підстави державно-правових конфліктів нерідко перебувають за межами права та зумовлені станом економіки і політичних відносин. Як свідчить досвід України, наявність цих конфліктів зумовлена не тільки загальними соціальними, але й багатьма *політико-правовими* чинниками:

- низьким рівнем політико-правової культури окремих верств населення та деяких суб'єктів державного апарату; несформованістю деяких важливих інститутів політики та влади; протиріччями в законодавстві;

- неякісним правовим регулюванням конституційних відносин;

- порушеннями суб'єктами права норм Конституції і законів, міжнародно-правових актів, що ратифіковані парламентом; суперечливим тлумаченням різними гілками влади конституційних норм; відставанням процесуальних конституційно-правових норм від матеріальних;

- відсутністю у владних структур (загальнодержавного чи місцевого рівня) необхідної легітимності або вагомого досвіду консенсуального вирішення суперечливих питань;

- прагненням окремих гілок влади або глави держави перебрати на себе більше повноважень;

- відсутністю достатнього комплексу організаційно-правових механізмів розв'язання конфліктів між різними суб'єктами державно-правових відносин;

- загрозами територіальній цілісності держави діями з підриву національної безпеки; спробою окремих територій змінити свій правовий статус; створенням незаконних військових формувань; нелегітимними діями окремих політиків з розпалення національно-релігійної ворожнечі.

Крім того, джерела багатьох державно-правових конфліктів, як виду правових аномалій, полягають і у недоліках юридичних приписів або мають своїм підґрунтям фактичну відсутність чітких правових механізмів розв'язання суперечностей.

И. И. Каракаш

*кандидат юридических наук, профессор,
зав. кафедрой земельного, аграрного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

О НЕКОТОРЫХ ФИЛОСОФСКИХ ТРАКТОВКАХ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРИРОДНЫЕ ОБЪЕКТЫ

Классические философские трактовки отношений собственности на природные объекты представляют собой методологические основы для выявления различных мировоззренческих подходов к использованию природных богатств в современных условиях. Известны, например, различия в отношениях собственности на природные объекты в европейских и азиатских традициях. Так, если в европейских крестьянских общинах средневековья земля и другие природные объекты преимущественно принадлежали на основе индивидуальной собственности, а результаты произведенного продукта подлежали частному присвоению, то азиатская форма использования природных богатств для производства материальных благ рассматривала их производителей в качестве пользователей, признавая собственниками земли и других природных объектов божественные силы, представителей верховной власти или господствующих классов, что соответствующим образом влияло и на распределение результатов произведенного продукта.

Объективно существующее и субъективно воспринимаемое многообразие взаимосвязей национальных сообществ с естественным природным окружением своей страны, формируют культурно-мировоззренческие взгляды населения, вырабатывают менталитет народа, обеспечивают духовно-историческое развитие нации. На основании социально-философских воззрений формируются отношения собственности на природные богатства, которые в последующем закрепляются в национальном правовом порядке [1]. Это подтверждается, например, достаточно быстрым разрешением вопроса о признании права частной собственности на землю в пределах всей современной территории Украины как европейской страны, в которой имели место соответствующие традиции [2], в отличие от длительного рассмотрения и выборочного закрепления права частной земельной собственности в отдельных регионах Российской Фе-

дерации, являющейся евроазиатской страной. Поэтому постановка вопроса о наиболее известных философских трактовках отношений собственности на природные богатства открывает возможности для осмысления сути общей, коллективной и социальной собственности на них, с одной стороны, и позволяет глубже проникать в содержание современных теоретических обоснований личной, индивидуальной и частной собственности – с другой.

В период официального господства единственной радикально-материалистической философской концепции в нашем обществе, исследования отношений собственности базировались в основном на воззрениях «трудовой теории происхождения собственности», классическим автором которой является Джон Локк. Но при этом на него как на основоположника этой теории не всегда указывали, зачастую не справедливо приписывая «трудовую теорию» марксистскому учению о собственности. Между тем, согласно либерально-материалистическому учению Д. Локка по «закону разума», опирающегося на здравый смысл, «разрешается, чтобы вещи принадлежали тому, кто затратил на них свой труд». Именно посредством труда человек «отгораживает свою собственность, прежде всего земельный участок, «от общего достояния». Вместе с тем, собственность по Д. Локку является естественным состоянием, предшествующим взаимодействию людей, а это взаимодействие возникает в силу «тесноты и недостатка земли», в результате чего люди отгораживаются, и «таким образом, *путём договора и соглашения утвердили собственность*» [3].

При всей внешней привлекательности и сохраняющейся популярности «трудовой теории» происхождения собственности вряд ли она может претендовать на универсальность, хотя бы уже в силу того фактического обстоятельства, что природные объекты изначально обладают признаками нетрудового происхождения. Это было замечено Иммануилом Кантом, который писал, что все люди до всякого юридического акта обладают правомерным владением землёй, т. е. «имеют право быть там, куда природа и случай их поместили». Юридическим актом приобретения собственности, по утверждению И. Канта, есть *occupatio* или завладение. Труд для приобретения земли не нужен, так как специальные формы труда не создают непосредственного владения [4] земельным участком.

К этому можно добавить и то, что абсолютизация «трудовой теории» может поставить под сомнение правомерность овладения

не только землями и другими богатствами естественного происхождения. Приобретение имущественных предметов, например, путём их мены, дарения, наследования, купли-продажи или других сделок, также не исходит из личного или общественного труда в смысле непосредственной трудовой деятельности. Поэтому, следуя «трудовой теории» происхождения собственности их следовало бы отнести к социально несправедливым, общественно неодобряемым, «порочным», «бесчестным» и «позорным» способами приобретения собственности.

Отдаление от марксистской теории происхождения собственности и права собственности, заметно активизировал обращение к гегелевской философии права, и в частности его учению о праве собственности на основе «завладения вещью» и «договорной формы собственности», «естественной свободы личности» и «волевого содержания права». В соответствии с этим собственность есть «помещение воли в вещь» [5, 99], на основании чего личность проявляет *«внешнюю сферу своей свободы»*, а до этого *«внешнее вообще – вещь, несвободное, безличное и бесправное»* [5, 101].

Договор по учению Гегеля рассматривается как опосредованная форма возникновения собственности. «Это опосредование, заключающееся в том, что я обладаю собственностью уже не только посредством вещи и моей субъективной воли, а также посредством другой воли... Договор предполагает, что вступающие в него признают друг друга лицами и собственниками...». Из этого следует, что если «захват и внешнее владение всегда оказываются бесконечным образом неопределёнными и несовершенными» [5, 110], «то в договоре собственность обнаруживается как полная, бесспорная и совершенная, становится собственностью для всех, правом собственности, так что договор – это форма собственности» [6].

Не смотря на определение собственности как абсолютного права человека на присвоение всей вещи, тем не менее, Гегель обращал внимание на возможность возникновения в исключительных случаях необходимости подчинения частной собственности высшим сферам права и государству. Но такие исключения, подчёркивал он, не могут быть результатом произвола, а «должны иметь основанием разумный государственный организм» [5, 78]. Таким образом, наряду с естественным правом, позитивное государственно-правовое регулирование отношений собственности, является важнейшей составля-

ющей гегелевской философии права, оказавшей глубокое влияние на последующие воззрения по закреплению отношений собственности [7]. Интересными в этом отношении являются взгляды И.А. Ильина, согласно которым «человеку необходимо вкладывать свою жизнь в жизнь вещей: это неизбежно от природы и драгоценно в духовном отношении. Поэтому это есть естественное право человека, которое и должно ограждаться законами, правопорядком и государственной властью» [8].

На наш взгляд, здесь нет необходимости детально излагать положения марксистской философии собственности как присвоения, получившей широкое признание в отечественной социальной литературе прошлых лет. Тем не менее, следует привести принципиальное высказывание К. Маркса о том, что частная собственность на землю должна представляться «в такой же мере нелепой, как частная собственность одного человека на другого человека. Даже целое общество, нация и даже все одновременно существующие общества, взятые вместе, не есть собственники земли. Они лишь её владельцы, пользующиеся ею, и... должны оставить её улучшенной последующим поколениям» [9].

По высказываниям классиков марксизма «первоначальный факт завоевания» земли был лишь, «прикрыт» *естественным правом* [10]. Более того, установление права отдельных лиц на свободное и полное владение земельными участками, неизбежно влечет их последующую концентрацию в руках сравнительно узкого круга лиц. Как отмечал Ф. Энгельс, «едва была установлена собственность на землю, как была уже изобретена и ипотека [11], т. е. залог недвижимости, препятствующий её дальнейшему отчуждению и «оборотоспособности». И это при крайней ограниченности природных, в том числе земельных ресурсов, которыми располагает человечество.

Именно поэтому право собственности на землю и другие природные ресурсы в любом обществе отличается разнообразными ограничениями, вплоть до установления государственной собственности на природные ресурсы и законодательного закрепления возможности изъятия земельного участка у собственника «в публичных интересах» с выплатой компенсации [12] или без таковой при осуществлении экспроприации и конфискации. Так, уже в Древнем Риме переход земельного участка от одного лица другому, требовал согласия общины [13].

Отсюда берёт своё начало «естественная» идея «социализации земли» и объявления её народной принадлежностью, с отменой всякой собственности на землю и другие природные богатства, кроме собственности народной. Её смысл состоит в том, что при отсутствии их конкретного юридического собственника, органы государственной власти и управления получают широкие полномочия по распоряжению земельными и другими природными ресурсами, а отдельные предприятия и граждане – необходимые права по их использованию для ведения хозяйственной и иной деятельности [14]. Но, никому из них не предоставляется право собственности на землю и другие природные объекты, ибо оно отвергается самой философской концепцией «социализации», а в последующем вытесняется мерами и средствами её реализации. На этой основе их исключение из сферы отношений собственности возводится в абсолютный социальный и правовой принцип строительства социалистического общества.

Наиболее распространённым в литературе является теория собственности как «социальной функции» или «социальной связанности» отношений собственности не только с индивидуальными, но и общественными интересами. Основоположником этой теории справедливо признаётся Леон Дюги [15], которому принадлежит утверждение о том, что в индустриальных государствах... предприятия приобретают социальный характер, а предприниматели выполняют поистине социальные функции [16]. Однако, как отмечал академик А. В. Венедиктов, Л. Дюги в свою очередь имел своих предшественников в рядах французских социологов, в частности в лице Огюста Конта с его теорией «позитивной философии». К числу этих предшественников можно отнести и известного немецкого юриста Рудольфа Иеринга, выступавшего против принципа неограниченности собственности и настойчиво доказывавшего, что римское право боролось с попытками собственника использовать имущество в противоречии «с социальным назначением собственности», и что римское право основывалось не на индивидуалистической, а на общественной теории собственности [17]. Но именно Л. Дюги был самым видным представителем теории собственности как «социальной функции» в науке права. Не случайно это учение связывали с его именем, когда теория собственности как «социальная функция» стала основой для составления Прусского земского уложения представителями социальной теории собственности.

Теория собственности как «социальная функция» получила широкое распространение в конце XIX – начале XX века. Она была связана с попытками определения собственности на основе идеи «общего блага», являющейся главной основой права собственности. Государство как защитник «общего блага» при сохранении права частной собственности может контролировать и регулировать использование земли, не делая тем самым право земельной собственности иллюзорным. Следовательно, «сердцевину» собственности на землю составляет «обязанность», а не идея неограниченного права господства человека над вещью. Но в связи с тем, что земля, по народному воззрению, вообще не «вещь», обработка и использование земли является обязанностью землевладельца по отношению к обществу. Этим как раз и обосновывали необходимость перехода от индивидуальной собственности на землю к «социализации» земли.

Литература

1. Рубаник В. Утвердження приватної власності в Україні: окремі нотатки з приводу теоретичних і практичних підходів / В. Рубаник // Підприємництво, господарство і право, 2001, № 4. – С. 43-45.
2. Харитонов Є. О. Українська традиція приватного права: співвідношення між Сходом і Заходом / Є. О. Харитонов // Вісник Академії правових наук України, 2000, № 4 (19). – С. 19-33.
3. Локк Д. Сочинения : в 3-х томах / Д. Локк. – М., 1988. – Т. 3. – С. 278-279.
4. Кант И. Метафизика нравов. Метафизические начала учения о праве / И. Кант. – СПб, 1903. – С. 43.
5. Гегель. Философия права. Соч. / Гегель. – Т. VII. – М., 1991. – С. 78, 99, 101, 103, 110, 128.
6. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. – М., 2000. – С. 47.
7. Нерсесянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность / В. С. Нерсесянц. – М., 1974. – С. 48.
8. Ильин И. А. О частной собственности / И. А. Ильин // Русская философия собственности. – СПб, 1993. – С. 126.
9. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 25, ч. II. – С. 337.
10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 18. – С. 54.
11. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс. – М., 1970. – С. 187.
12. Кулагин М. И. Эволюция гражданского права в современных капиталистических странах / М. И. Кулагин // В кн.: Советское и иностранное гражданское право (проблемы взаимодействия и развития). – М., 1989. – С. 206-208.
13. Штаерман Е. М. Римская собственность на землю / Е. М. Кулагин // Вестник древней истории. – М., 1997. – С. 339.
14. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Е. А. Суханов. – М., 1991. – С. 30.

15. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги. – М., 1908. – С. 905-906; Дюги Л. Социальное право. Индивидуальное право. Преобразование государства / Л. Дюги. – СПб, 1909. – С. 13, 79.

16. Дюги Л. Общее преобразование гражданского права со времени кодекса Наполеона / Л. Дюги. – М., 1919. – С. 79.

17. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М.-Л. : изд-во Академии наук СССР, 1948. – С. 265-266.

С. П. Кравченко

*кандидат юридических наук, доцент,
декан факультета заочного и вечернего образования
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЯЗЫКА ПРАВА

Вопросы языка, его функционирования, структурирования, влияния на сознание и мышление, логику и историю, начиная со второй половины XX столетия и до сих пор, пребывают на переднем крае философских исследований. Не удивительно, что философия и теория языка оказали мощное воздействие на становление целого ряда направлений: структурной лингвистики, юридической герменевтики, аналитической философии, постструктурализма и коммуникативной философии. Особо значимыми проблемы языкового выражения становятся для правовой сферы, где текстуальность и словесность являются универсальными формами бытия норм и ценностей.

Конвенциональный характер современной науки, который не раз подчеркивался специалистами в сфере эпистемологии [1], а также становление специфической правовой реальности в виде правового контрактивизма [2], наводят на мысль о том, что язык права – это, в первую очередь, язык договора. Иначе говоря, язык права имеет перед собой две ключевые задачи: 1) создать лингвистическое пространство с относительно устойчивым морфологическим строем; 2) стать средством взаимопонимания, общения социальных субъектов в правовом поле.

В такой интерпретации небезынтересной представляется теория стратегического и коммуникативного действия Ю. Хабермаса [3]. Показательно, что в качестве критерия размежевания этих двух, по мнению философа, базисных типов социальных отношений, выступает способ применения языка: если язык используется

в качестве средства для передачи информации, то мы имеем дело со стратегическим действием; если язык рассматривается как средство социальной интеграции – возникает коммуникативное действие. В правовой плоскости использование языка также пребывает в измерениях стратегического и коммуникативного действия.

С одной стороны язык права выступает как средство создания правовых структур, иными словами, в нем возникают и осмысливаются понятия, логические и нормативные конструкции, используемые в правовой среде, формулируются определения и задаются некие общие стилистические требования. С позиций стратегического действия язык права – это «договор о понятиях», используемых юристами в их практической и научной деятельности. Именно в ключе стратегического действия языка права можно говорить о нем как о средстве обозначения норм, ценностей и ситуаций, в рамках которых действует право.

С другой стороны, очевидно, что этим роль языка права не ограничивается. Не менее ценным является коммуникативное действие языка права. По сути, именно коммуникативное действие делает возможным существование права не как системы норм, но как живой и подвижной социальной структуры, поскольку оно несет в себе элементы не только внешнего, но и сознательного самоограничения. Лишь коммуникативное действие означает, что действующие в правовом пространстве субъекты используют язык, правила и нормы которого intersubjectively принимаются и признаются (на основе стратегического действия). Язык права – это средство выхода из эгоцентричной позиции целерациональной направленности на собственный, лично значимый результат, и соотнесения себя с критерием рациональности, направленной на взаимопонимание [4, 304]. Иными словами, если тот или иной субъект желает понимать и быть понятым в рамках как конкретной правовой ситуации, так и в общем поле правового дискурса, он должен признавать правила языка, актуального в этом конкретном лингвистическом пространстве – в правовой сфере.

Исходя из разграничения стратегического и коммуникативного действия в контексте исследования языка права, необходимо обозначить, что, помимо нормативной своей составляющей, язык права необходимо несет в себе ценностный элемент и в стратегическом, и в коммуникативном смыслах. Ценности правовой сферы как

признаваемые, охраняемые, выражаемые правом, также существуют в пространстве некоего правового дискурса, не зависимо от формы их бытия, иерархии, предназначения и роли.

В стратегическом смысле язык права сквозь века несет в себе такие важнейшие правовые ценности как справедливость, правосудие, закон, конституция и т. д., а также ключевые правовые антиценности, такие как преступление. Языковая форма бытия этих ценностей и антиценностей вовсе не предполагает их нормативного существования, напротив – именно язык права образует широкое поле их интерпретаций и прочтений, ввиду чего правовые ценности существуют как его морфологические единицы.

В коммуникативном контексте язык права выполняет предикативную функцию по отношению к ценностям. По большому счету, признание ценностей как ключевой момент возникновения их значимости следует соотносить с процессом обозначения, наименования, то есть выделения чего-либо из ряда предметов. Небезразличность субъекта к какой-либо вещи либо явлению влечет за собой ее называние как момент признания интереса. В то же время, нельзя связывать понятие ценности лишь только с понятием интереса, как это в свое время делали западные социологи («ценность есть любой объект любого интереса»).

Правовые ценности и ценности права пребывают на наиболее высоком уровне функционирования языка права, поскольку предстают одновременно и как стратегические его компоненты, и как коммуникативные. В этом контексте ценностью правовой сферы может быть назван феномен, пребывающий в контексте правового дискурса, то есть это нечто оговариваемое, интерпретируемое, обсуждаемое. Причем, чем выше уровень дискурса и, соответственно, активность обсуждения, тем значимей является ценность в некой общей иерархии. Действительно, несложно заметить, что правовая наука, разрабатывая теории, концепции, парадигмы и подходы, в большинстве случаев актуализирует одни и те же ценности: правовая норма, правовой порядок, справедливость, правомерное поведение и т. д.

По большому счету, обретая языковую форму, явления и процессы, существующие в правовой сфере, получают способность становиться предметом дискурса, то есть обсуждения, осуществления, реализации. Не случайно в этой связи проблему межцивилизационной коммуникации связывают с вопросами обозначения сво-

его и чужого, а при ближайшем рассмотрении – назывании «чужого» и перенесении его таким образом в разряд «своего» [5]. В этой связи не будет преувеличением сказать, что язык права выполняет координирующую функцию, поскольку создает общие правила наименования, тем самым ограничивая сферу правового не только содержательными, но и лингвистическими рамками.

Таким образом, ценностное измерение языка права состоит не только в том, что он выступает средством передачи важнейших правовых ценностей и антиценностей в пространстве и времени. С помощью языка права правовые ценности обретают свою непосредственную содержательность, intersubъективный смысл, становятся средством понимания и общения.

Литература

1. Честнов И. Л. Актуальные проблемы теории государства и права. Эпистемология государства и права : учеб. пособ. / И. Л. Честнов. – СПб : ИВЭСЭП, Знание, 2004. – 63 с.
2. Юдин З. М. Понятие и основания правового контрактизма / З. М. Юдин // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Т. X. – О. : Юрид. літ., 2011.
3. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб : Наука, 2000. – 380 с.
4. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас / А. М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К., 1999. – С. 287-324.
5. Довгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства : монография / О. А. Довгополова. – О. : Фридман, 2007. – 300 с.

В. В. Кубинець

*асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

РОЗСУД В ПРАВІ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

Право має ціннісний характер, оскільки утверджує певні цінності: свободу, рівність, справедливість тощо. Так, за допомогою права певні суб'єкти утверджують свої цінності. Формуючись у суспільстві, цінності утверджуються через право з часом стаючи правовими цінностями. Правовою формою втілення цих цінностей є справедливість, юридичні права та свободи [1, 28].

На сьогодні правові проблеми правових цінностей досить широко висвітлені в чималій кількості робіт таких відомих вчених, як: В. Бігун, Ю. Оборотов, О. Мельничук та інші.

Право приймається тою мірою, якою воно забезпечує справедливість. Справедливість же воно забезпечує настільки, наскільки йому відкрита істина, наскільки воно пізнаване. Кінцевою метою правового пізнання є забезпечення умов для максимальної творчої самореалізації людини, реалізації її життєвих потреб [2, 13].

На думку Ю. М. Оборотова, визначальними цінностями вітчизняної правової культури є достоїнство, справедливість [3, 11]. Ґрунтуючись саме на таких правових цінностях можна говорити про людину як особистість. Особистість це духовна висота людини, її здатність творити, діяти, нести відповідальність [4, 180].

Особистість передбачає вільну людину. Це означає, що існує можливість вибору певної дії, наявність у свідомості людини критеріїв, що уможливлюють цей вибір, а також готовність нести відповідальність за свій вибір [4, 181].

Процес нормативного регулювання суспільних відносин може відбуватися як шляхом чіткої регламентації поведінки суб'єктів, так і наданням їм певної свободи вибору. В сучасних умовах все активніше наростає тенденція в застосуванні більш гнучкого підходу у використанні засобів юридичної техніки.

Розсуд передбачає самостійність суб'єкта у виборі засобів і способів для реалізації свого права і задоволення своїх потреб та інтересів.

Розсуд у праві – це вільний суб'єктний вибір поведінки шляхом аналізу відносно конкретної ситуації та можливостей суб'єкта. За характером він є позитивним засобом застосування диспозитивних норм та оціночних понять. Розсуд в праві – результат розумової діяльності суб'єкта, який супроводжується оцінкою і порівнянням.

ґносеологічні, аксіологічні параметри світогляду суб'єктів правозастосовчої діяльності є визначальними у здійсненні розсуду. У формуванні світогляду суб'єкта правозастосовчої діяльності задіяна інтелектуально-вольова та ціннісно-емоційна сфера людської свідомості [5, 35]. Аксіологічні основи, що визначають цінності особистості, відіграють особливо важливу роль, адже рішення, прийняте внаслідок розсуду, містить об'єктивну оцінку фактів і доказів через

суб'єктивне сприйняття даних фактів і доказів суб'єктом правозастосовчої діяльності.

Зупинимось на одній із форм втілення правових цінностей – свободі і її зв'язку з розсудом у праві. Слід вказати, що сучасній людині все важче зберегти свою свободу і самостійність в умовах масового суспільства, в якому особистість цілком ототожнюється з її соціальною функцією [6, 303]. Крім того, відмічається тенденція до втрати сучасною «масовою особою» здатності до самостійного судження, яке є необхідною передумовою свободи особистості [7, 53]. Відсутність самостійності у сфері судження та оцінок призводить до того, що суб'єкт розсуду не може розпоряджатися своєю свободою, навіть якщо вона гарантована правом. Гарантована правом зовнішня свобода втрачає сенс з втратою свободи внутрішньої. Право діяти на свій розсуд, оцінювати та вибирати зводиться на нівець відсутністю здатності до самостійного судження, ілюзорністю наданого вибору, обумовленістю оцінок. Таким чином, для визначення міри свободи у розсуді вирішальним фактором є не багатство запропонованого вибору, а те, що може бути вибрано і що дійсно вибирається. Особливо це є актуальним з огляду на те, що розсуд у праві передбачає застосування диспозитивних норм та оціночних понять. Адже правозастосовувач наповнює оцінювальні поняття конкретним змістом, встановлюючи соціальну значущість відповідних фактів самостійно. Завдяки цьому забезпечується, поряд із нормативним, можливість піднормативного регулювання суспільних відносин [8, 56].

Індивідуальні світоглядні цінності суб'єкта розсуду перебувають у постійній взаємодії з прийнятими у суспільстві традиційними цінностями. Різноманітні правові явища повинні описуватись і пояснюватись тільки у соціокультурному контексті без відриву з описанням усієї соціально-нормативної системи, що забезпечує порядок у суспільстві [9, 30]. Повинна проводитись етнокультурна експертиза як у правотворчому процесі, так і в процесі правозастосування. Таким чином, у різних правових традиціях ми можемо говорити про різні межі розсуду, про існування деяких відмінностей у ціннісний орієнтирах. Зокрема, в той час як розробка загальноєвропейської термінології у сфері захисту прав людини сприяє уніфікації та гармонізації різних правових культур, доктрина «свободи розсуду» захищає національні особливості. Ця доктрина дозволяє враховувати різноманітні концепції, а також історичні та політичні фактори [10, 76]. Вирішальним питанням при цьому є межі свободи розсуду.

Література

1. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння / В. С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 23-32.
2. Козловський А. Справедливість як гносеологічний принцип права / А. Козловський // Ерліхівський збірник. – 2002. – Вип. 3. – С. 11-17.
3. Оборотов Ю. М. Верховенство права як правова цінність / Ю. М. Оборотов // Правове життя сучасної України : Тези доповідей 9-ї наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу ОНЮА (26 квітня 2006 р.). – 2006. – 352 с. – С. 9-13.
4. Петлевич Н. С. Персоналітичні характеристики права / Н. С. Петлевич // Проблеми філософії права. – 2006-2007. – Т. 4-5. – С. 179-183.
5. Глубоченко С. М. Аксіологічні основи світогляду суб'єктів судової правозастосовної діяльності / Сергій Михайлович Глубоченко // Вісник вищої ради юстиції. – 2011. – № 2. – С. 34-41.
6. Ясперс К. Духовная ситуация времени / К. Ясперс // Смысл и назначение истории. – М. : Политиздат. 1991. – С. 287-418.
7. Хейзинга Й. Тени завтрашнього дня / Й. Хайзинга // Тени завтрашнього дня. Человек и культура. Затемненный мир : эссе. – СПб, 2010. – С. 53.
8. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті / В. М. Косович. – Львів : Світ, 2006. – 251 с.
9. Баранов В. М. Этнокультурная экспертиза в правотворческом процессе / В. М. Баранов, А. И. Овчинников // Государство и право. – 2011. – № 6. – С. 28-33.
10. Нусбергер А. Восстановление Вавилонской башни. Европейский суд по правам человека и многообразие правовых культур / Ангелика Нусбергер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. – № 2. – С. 71-79.

М. Ю. Рязанов

*асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПРАВО ЯК ЦІННІСТЬ СЛОВ'ЯНСТВА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Розвиток правової культури України, являється прямим відображенням слов'янства та їх колективності. Про це свідчать дослідження ряду вчених: Н. Я. Данілевського [1, 111], П. І. Новгородцева [2, 234] та багатьох інших. Значення колективістських та індивідуальних начал в історії розвитку людського суспільства, призвело до розподілу всіх цивілізацій, які існували після архаїчних суспільств, на колективістські та індивідуалістські цивілізації, залежно від стилю мислення, стилю відчуттів та своєрідності колективістських дій [3, 43-73]. Повне панування колективізму присутнє в тій культурі,

стверджує П. І. Новгородцев, у якій правосвідомість суспільства наповнена Православною духовністю [2, 410-411].

Правова культура України, Росії і Білорусії наповнена спільним релігійним проникненням у формі Православ'я. Через увесь комплекс духовних і етичних факторів Православ'я, поєднане зі слов'янським світорозумінням, являє собою не просто формальну відмінність від католицизму (християнської течії романо-германської правової сім'ї), а вирізняє собою принципово новий світ духовності, духовне ядро потенційно іншої цивілізації.

Всі ці суспільні процеси та культурні компоненти створювали фундамент правової ментальності східнослов'янського етносу та його нерозривність зі звичаєм та мораллю. Б. Крупивницький зазначає, що тенденції розвитку історії й менталітету українського народу визначили латинський, візантійський і шведський вплив в епоху Київської Русі, а польський, німецький, російський і кримський (татарський) – у феодалну і новітню епоху [4, 614].

У своїй публікації В. Кизима додає, що на відміну від класичного менталітету народів, що мали стійку державність, здатність до політичної самоорганізації, визначеність території, державно-інституційні структури, що охоплюють єдиною системою все населення, український народ не мав історичних умов, внутрішніх факторів, у тому числі політичних, для державного формування, хоча і робив спроби їх створення. Для менталітету слов'янського народу властивий не класичний характер державно-правової традиції. Внаслідок бездержавного або напівдержавного розвитку народу в слов'янському менталітеті утвердилися стійкі самоврядні можливості, що залишилися не витребуваними і можуть бути корисними в сучасній практиці державного будівництва й формування правової системи України [5, 118].

Отже, право в слов'янській правосвідомості та правовому менталітеті завжди було синонімом правоти, правди і навіть справедливості, на відміну від західного, де більше право єдналося з законністю, формальною визначеністю, впорядкованістю. Вітчизняні концепції права міцно з'єднані з релігійно-моральними ідеалами, де вивчення права невід'ємне від долі держави, його культури, ролі особистості в державі [6, 10].

Складність процесу історичного становлення України в тому, що Україна – це розколена країна з двома різними культурами. Відміннос-

ті між Східною і Західною Україною виявляються в культурі та свідомості їх населення. Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо по її центру уже декілька століть. У різні моменти минулого західна Україна була частиною Польщі, Литви і Австро-Угорської імперії. Значна частина її населення є прихильниками уніатської церкви, яка здійснює православні обряди, але визнає владу Папи Римського. Історично західні українці розмовляли українською і були націоналістичними в своїх поглядах. Населення Східної України, з іншого боку, в своїй масі було православним, і значна його частина розмовляла російською [7, 55].

Певною мірою можна погодитися з думкою Самюеля Хантінпона, враховуючи те, що соціальна статика й динаміка розвитку правової культури сьогоденної України в минулому не мала цілісного характеру, відповідно, правові традиції формувалися з урахуванням ціннісних складових Східної та Західної її територіальних частин.

Однак, походження правових традицій України, можна вважати, відбулося в період Київської Русі і продовжило своє закріплення в період Галицько-Волинського князівства. У той час в правовій культурі була закріплена ціннісно-орієнтована соціальна статика, а саме, запровадження християнства з Православною інтерпретацією буття людини та її місця в суспільстві, прийняттям і дією Руської Правди, збереження чинності звичаєвого права і в останні роки існування Галицько-Волинської держави з'явилися початки організації міського самоуправління, більш відомого як магдебурзьке право.

Безперервність розвитку правових традицій України збереглась і за час Великого Князівства Литовського. Державно-правовий розвиток українських земель у складі Великого Князівства Литовського від середини XIV і до середини XVI ст. характеризувався двома визначальними особливостями. Перша зумовлювалася характером входження земель Центральної та Північної України до складу Литви. Експансію литовців в Україну в площині способів реалізації історички та юристи однозначно не трактують. Ситуація, коли у взаєминах майже не було ознак протистояння, відобразилася на механізмі утворення держави. Він відзначався поєднанням елементів завоювання руських територій з подальшим юридичним закріпленням відносин. Фактично, від часу входження українських земель до складу Великого Князівства Литовського остання тривалий час розвивалася на основі правових традицій руської державності. Це простежувало-

ся, насамперед, у самій державній організації, суспільному ладі та особливо законодавстві. Друга визначальна особливість державно-правового розвитку українських земель у складі Великого Князівства Литовського зумовлювалася взаємовідносинами між Литвою та Польщею.

Порівняльний аналіз литовсько-руської та московської правових систем вказує на пріоритетне значення об'єкта захисту прав особи в першій, на відміну від прав держави – в московському праві. Право Великого князівства Литовського базувалося на місцевому звичаєвому та писаному праві.

Розрив цілісності формування правових традицій України припадає на період зміни ціннісного складу правової культури. Починаючи уже з Люблінської Унії, в 1569 року частина українських земель, що належали Великому князівству Литовському (Київщина із Задніпряниною, Волинь і Поділля), і ті, що належали Польщі (Галичина з Холмщиною), об'єдналися в одній державі Річ Посполита, перейшовши до іншої правової культури.

На підставі вище сказаного можна вважати обґрунтованим думку більшості вчених, котрі зійшлися на тому, що саме Литовська Русь, себто Білорусь і Україна, найбільше зберегла й розвинула староруські правові норми. Підкреслюючи надзвичайну схожість між «Руською правдою» й Литовським правом, професори Максимейко Н. А. та Ясинський М. М. пояснювали цю схожість тим, що «Руська правда» виникла саме на тій ґрунті, де пізніше виник і Литовський статут, тобто на Київській Русі [8, 7].

Предметне вивчення литовсько-руського права свідчить про домінуючу роль у ньому давньоруського звичаєвого права. Ось такі, наприклад, слова єврейського превілею від 1388 р. «... ижъ би, подлугъ звичаю нашео землі, прав нашихъ, былъ каранъ...»; «водлугъ звичаю земського маєть заплатити провину...яка здавна уложона». А це свідчить про законодавче закріплення верховною владою панівного становища українського правового звичаю, яке несе в собі елементи правової культури слов'ян.

Література

1. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Институт русской цивилизации. – 2011. – 816 с.
2. Новгородцев П. И. Существо русского православного сознания / П. И. Новгородцев. – М. : Раритет, 1995. – 541 с.

3. Ивин А. А. Философия истории : учеб. пособие для вузов / А. А. Ивин. – М. : Гардарики, 2000. – 528 с.
4. Новгородцев П. И. Существо русского православного сознания / П. И. Новгородцев. – М. : Раритет. – 1995. – 541 с.
5. Леви-Брюль Люсьен. Первобытное мышление / Леви-Брюль Люсьен. – М., 1930. – 321 с.
6. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для». Маргінальна сутність ментальності України / В. Кизима // Віче, 1993. – № 9. – С. 117-123.
7. Баранов П. П. Развитие философии права в России: Традиции и современные проблемы / П. П. Баранов // Философия права. – 2000. – №1. – С. 10-12.
8. Самюэль Хантингтон. Столкновение цивилизаций : пер с англ. Т. Велимеева / Самюэль Хантингтон // Серия: Philosophy – М. : АСТ, 2007. – 573 с.
9. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского статута / Н. А. Максимейко. – К., 1894. – 156 с.

В. А. Федоров

*асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ УКРАЇНИ

Сучасна тенденція зовнішньої заборгованості держав на світових фінансових ринках є актуальною для України з огляду на необхідність подолання наслідків світової фінансової кризи, оптимізації управління та удосконалення функціонування економіки, рішення поставлених соціальних задач.

Україна має величезний економічний потенціал, але на даний момент відчуває гостру потребу у фінансових ресурсах, у тому числі й зовнішніх кредитах. Хоч уряд України й прагне зменшити залежність національної економіки від зовнішніх запозичень за допомогою активного залучення кредитних коштів на внутрішньому ринку, у найближчій перспективі зовнішні кредити відіграватимуть важливу роль у формуванні її фінансових ресурсів [1].

Зовнішній державний борг України – це сукупність заборгованості держави за позичками на зовнішньому ринку перед іноземними державами, організаціями і особами.

Зовнішній державний борг України є частиною державного боргу як сукупність зобов'язань органів державної влади всіх рівнів перед нерезидентами за непогашеними позиками та нарахованими відсотками, а також зобов'язань підприємств, гарантованих органами державної влади [2].

В Україні, згідно з Бюджетним кодексом, право на здійснення державних позик у межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Виключно Верховна Рада Автономної республіки Крим та міські ради мають право здійснювати внутрішні позики. Зовнішні позики можуть здійснювати лише міські ради міст з кількістю населення понад 800 тис. мешканців, за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення позик. Міністр фінансів України з метою економії коштів та ефективності їх використання має право вибрати кредитора, від позики й валюту запозичення. Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної республіки Крим в особі Міністра фінансів Автономної республіки Крим та міські ради в особі керівників їх виконавчих органів можуть надавати гарантії щодо виконання боргових зобов'язань суб'єктам виключно в межах повноважень, установлених відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет [3].

В організаційно-правовому аспекті відносини щодо формування, трансформації й повернення державного боргу не відрізняються від традиційних форм фінансових відносин, пов'язаних з комерційним і фінансовим кредитуванням чи обігом цінних паперів. Однак особливості міжнародних економічних зв'язків визначають специфіку відносин стосовно формування й управління зовнішнім боргом, що відрізняє їх від аналогічних відносин на внутрішньому ринку [4].

Зовнішній борг для країни є найбільшим тягарем, тому що для його погашення держава повинна віддавати будь-які товари, робити певні послуги. Можливі ситуації, коли кредитор ставить визначені умови, після виконання яких і надає позику. Якщо платежі за неї складають значну частину надходжень від зовнішньоекономічної діяльності країни, то залучати нові позики з-за кордону стає важко. Їх надають неохоче й під вищі відсотки, вимагаючи застав чи особливих порук. У деяких мало розвинутих і середньо розвинутих країнах щорічні зобов'язання виплат за позиками перевищують усі надходження від зовнішньоекономічної діяльності. В сфері зовнішнього державного боргу діє низка нормативних актів, що й визначають відносини з такого боргу між Україною та іншими державами. Так, одним з основних є Віденська Конвенція про правонаступництво

держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів від 8 квітня 1983 року [5].

Характер розрахунків платежів за позиками залежить від інструменту запозичення (облігації державної позики, кредитні угоди), так і від кредитора (Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний банк реконструкції та розвитку та ін.), кожен з яких має власну методику розрахунку платежів за позикою.

Інституційна система міжнародних і валютно-фінансових відносин включає численні міжнародні організації, до цих організацій відносять спеціалізовані інститути ООН: Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Міжнародна асоціація розвитку; Міжнародна фінансова корпорація, Світовий банк. Відносини України з міжнародними фінансовими організаціями юридично зумовлюється Законом України „Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій” та угодами між Україною і вказаними організаціями [6]. Програми кредитування Світовим банком передбачають ряд операцій, кожна з яких стосується конкретних вимог, пов’язаних з перебудовою і капіталовкладеннями. Співробітництво з Міжнародним валютним фондом пов’язане з регулюванням валютно-кредитних відносин і наданням Україні допомоги при валютних ускладненнях шляхом коротко- і середньострокових кредитів. З Європейським банком реконструкції і розвитку Україна співробітничала за такими напрямками, як енергетика і телекомунікації. Головним призначенням кредитів „стенд-бай” є кредитування макроекономічних програм у країнах-членах МВФ. Кошти надаються окремими порціями (траншами) через встановлені проміжки часу. Хід виконання кредитної угоди контролюється за допомогою цільових критеріїв. З їх досягненням позичальник отримує наступну порцію кредиту. Стабілізаційні програми розробляються МВФ спільно з країною – позичальником. Програми спрямовані на використання переважно ринкового регулювання економіки, мають дефляційний характер. Вони включають: скорочення державних витрат, особливо на соціальні потреби; збільшення податків на особисті доходи; відміну або зменшення державних субсидій на продовольство і товари широкого вжитку; підвищення облікових ставок, обмеження обсягу кредиту;

девальвацію національної валюти, запровадження єдиного валютного курсу, регулювання зовнішньої заборгованості [7].

Сутність відносин щодо зовнішнього боргу розкривається через специфічні характеристики цих відносин, що відрізняють їх від боргових відносин між резидентами однієї країни. Ці специфічні особливості зумовлені економічними, політичними та правовими відмінностями позичальника та кредитора, а також взаємозв'язком зовнішнього боргу з державним бюджетом і платіжним балансом.

Таким чином зовнішній борг України є сумою її зобов'язань, що склалися на певну дату перед іноземними кредиторами у формі грошей, товарів, послуг. Світовий банк, надаючи статистику за зовнішньою заборгованістю, виділяє окремо: довгострокову заборгованість, заборгованість перед Міжнародним валютним фондом (МВФ), короткострокову заборгованість.

До довгострокової належить заборгованість тривалістю понад один рік у складі: державного прямого боргу, що утворюється внаслідок запозичень держави; державного умовного боргу, який є результатом того, що держава виступає гарантом за запозиченнями інших суб'єктів господарювання, не гарантованого державного боргу приватних суб'єктів господарювання.

Оскільки МВФ кредитує країни-члени за допомогою продажу їм необхідної іноземної валюти в обмін на національну, то заборгованість перед МВФ станом на кінець року відображає обсяги зворотного викупу країною-позичальницею у МВФ національної валюти. Заборгованість країни-позичальниці автоматично зменшується, якщо її національна валюта, що є у розпорядженні МВФ, купується іншою країною.

Короткострокову заборгованість формують: кредити терміном не більше одного року; платежі з обслуговування довгострокових кредитів (відсотки та комісійні), що за графіком мають сплачуватися у поточному році.

Відповідно до Закону України „Про Державний бюджет України на 2011 рік” визначено доходи Державного бюджету України на 2011 рік у сумі 301060447,9 тис. гривень, затверджено видатки Державного бюджету України на 2011 рік у сумі 339462553,2 тис. гривень, затверджено повернення кредитів до Державного бюджету України у сумі 10199266,3 тис. гривень та надання кредитів з Державного бюджету України у сумі 7.140.161 тис. гривень, установлене

но граничний обсяг дефіциту Державного бюджету України у сумі 35343000 тис. гривень [8].

На 1 січня 2011 року загальний зовнішній борг України становив 117,3 мільярди доларів США за відомостями Національного Банку України. На кінець грудня державний борг становив 25 мільярдів доларів, що складає приблизно 40% валового внутрішнього продукту.

За підсумками минулого року Україна одна з найбільших боржників Міжнародного валютного фонду.

Основною особливістю використання зовнішніх позикових засобів, на відміну від внутрішніх, для країни – дебітора є більш сильна позиція кредитора в переговорному процесі. Погіршення політичної кон'юнктури може підірвати можливості країни з виплати зовнішньої заборгованості [9].

Розвиток сучасної України навряд чи можливий без використання такого універсального інструменту як зовнішній державний борг. Питання лише у цільовому використанні отриманих коштів та шляхах погашення перед міжнародним інститутом здійснення кредитування.

Література

1. Анотація наукового обґрунтування до Основних напрямків бюджетної політики на 2005 рік. – С. 23.
2. Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України : монографія / І. О. Лютий, Н. В. Зражевська, О. Д. Рожко. – К., 2008. – С. 139-238.
3. Акчуріна Ю. М. Держава та регіони, серія: Державне управління / Ю. М. Акчуріна. – 2009. – № 1. – С. 5-10.
4. Кузьменко О. Організаційно-правові проблеми управління державним боргом України / О. Кузьменко // Право України. – 2005; – 4. – С. 56-58.
5. Фінансове право України : підручник / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький ; за ред. М. П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 320 с.
6. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 33. – Ст. 474.
7. Фінансове право : підручник / Відп. ред. Гетманець О. П. – Харків : Еспада, 2008. – 416 с.
8. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011. – № 7-8. – Ст. 52.
9. Лютий І. О. Сучасні тенденції розвитку та використання державного кредиту у розвинутих зарубіжних країнах / І. О. Лютий, О. Д. Рожко // Світ Фінансів. – 2006. – № 4. – С. 17-25.

ПРАВО НА ОСВІТУ – СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Освіта в своїй якісній характеристиці – не тільки цінність, але і результат, який «фіксує факт привласнення і державою, і суспільством, і особистістю всіх тих цінностей, які народжуються в процесі освітньої діяльності, котрі такі важливі для... держави, суспільства, кожної людини, всієї цивілізації в цілому» [2, 65]. «Перед обличчям численних проблем, які ставить перед нами майбутнє, освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству можливість просуватися вперед до ідеального миру, свободи і соціальної справедливості», – резюмує голова Міжнародної комісії з освіти для XXI століття Ж. Делор [1, 4]. Вважається, що безпосереднім «агентом» майбутнього є сфера освіти.

У сучасній Україні сфера освіти набуває ще і великого практичного значення. Все більш зростаюча в житті роль освіти примушує замислюватися над проблемою забезпечення права на освіту з боку нашої держави.

Проблемі права на освіту присвітили свої праці ряд вчених серед них: В. Спаська, Н. С. Ракша, В. О. Боняк, К. М. Романенко та інші.

Якщо ми розглянемо дефініцію право на освіту, яку пропонує К. М. Романенко «міра поведінки суб'єкта правовідносин у сфері освітньої діяльності» [3, 11], викликає у нас заперечення, оскільки це право належить також тим особам, які ще не вступили у правовідносини у сфері освітньої діяльності. Також нас не зовсім задовольняє дефініція, запропонована фахівцем з адміністративного права Н. С. Ракшою: «можливість людини засвоювати систематизовані знання, необхідні для практичної діяльності та подальшого розвитку особистості» [4], оскільки обмежує зміст освіти компонентою знань. Більш розгорнуту характеристику дає В. Боняк характеризує, право на освіту, як позитивне право і визначає його таким чином: «Конституційне право людини і громадянина на освіту – це передбачена Конституцією, норма міжнародного та національного права міра можли-

вої поведінки суб'єкта правовідносин, реалізація, охорона та захист якої гарантовані державою через діючу систему органів державної влади, місцевого самоврядування, мережу освітніх закладів різних форм власності та наукових установ і яка спрямована на здобуття теоретичних знань, практичних навичок, виховання особистості, залучення людини до національної й світової культурної спадщини з метою гармонійного розвитку як кожної особистості окремо, так і суспільства в цілому» [5, 70].

Отже ми бачимо, що питання про правове забезпечення освіти в нашій державі турбує не тільки пересічних громадян, а й стало дискусією науковців. На нашу думку потрібно ґрунтуватись на дефініції, запропонованій Конституційним Судом України: «право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства» [6].

У сучасному суспільстві, орієнтуючись на ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати такими технологіями та знаннями, які задовольняють потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у суспільстві. Саме тому важливим є не тільки вміння застосовувати власні знання, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчаючись упродовж усього життя.

Історики наводять приклади суспільств, які зникли в результаті загибелі освіченої еліти. Зокрема, Мінойська культура на острові Кріт III–II тисячоліття до н. е., освічена та заможна еліта якої під час геологічних катаклізмів майже у повному складі вийшла на кораблях в морі, щоб уникнути землетрусу, але зіткнулася з цунамі та загинула.

Історія також свідчить, що починаючи з доби Просвітництва, західні країни неодноразово опинялися в ситуації кризи, а вихід з неї знаходили через освіту. Так було після Великої Французької революції, після Другої світової війни у США, Німеччині, Японії. В кризові ситуації це означає подолання розриву між старою і новою суспільною думкою.

Лібералізація суспільного життя викликала значний інтерес широких верст населення до забезпечення права на освіту як цінності. Ціннісна характеристика освіти передбачає розгляд трьох

взаємопов'язаних блоків: освіта як цінність державна; освіта як цінність громадська; освіта як цінність особистісна.

Україна законодавчо визнає сферу освіти пріоритетною сферою суспільства. За ст. 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному (частина перша); держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних закладах або через національні культурні товариства.

Системний аналіз положень Конституції України, в яких вживається термін «доступність» та «безоплатність», дає підстави для висновку, що держава створила можливість для реалізації права людини на освіту. При цьому необхідно зазначити, що доступність дошкільної освіти і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права.

В Україні ухвалені закони прямої дії, які регулюють освітнянські відносини у підсистемах освітньої галузі, а саме закони України «Про професійно-технічну освіту» від 10 грудня 1998 р., «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р., «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р., «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р., «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р.

Так, звичайно, моральний, інтелектуальний, економічний і культурний потенціал кожної держави безпосередньо залежить від стану освітньої сфери і можливостей її прогресивного розвитку. У цьому сенсі будь-яка держава має бути зацікавлена в розвитку освіти, надання цій сфері пріоритетної державної значущості. Але одними Законами про державну цінність освіти обмежуватися не можна. Ці закони та гасла, навіть якщо вони проголошуються на найвищому державному рівні, зазвичай носять відверто популістський характер, не підкріплений ні конкретним механізмом реалізації, ні гідним фінансовим, матеріально-технічним, інформаційним, кадровим, правовим і науково-методичним забезпеченням.

Так, в Україні ми можемо констатувати важкість доступу до якісної дошкільної освіти. Недостатнє державне фінансування та скорочення у зв'язку з цим мережі державних та комунальних дошкільних освітніх закладів призвело до того, що громадяни, не маючи можливості влаштувати дітей у ці заклади через їх недостатню кількість у певному населеному пункті, водночас не спроможні оплатити дошкільну освіту в закладах іншої форми власності.

Проаналізувавши, на наш погляд, трагічну ситуацію, ми опиняємося перед дуже важливим і водночас складним запитанням. Чому людина визнає цінність освіти, тягнеться з останніх сил до паростків знання, а держава не сприяє розвитку власного потенціалу – сфери освіти.

Наша держава нормативно закріпила можливість здобувати освіту громадян з інвалідністю. Забезпечення права інвалідів на освіту та заходи щодо реалізації цього права передбачено також й в основному міжнародному документі щодо інвалідів – Конвенції ООН про права інвалідів, підписаній Україною у вересні 2008 р.

У всьому світі, у т. ч. й в Україні, тривалий час панувала «сегрегативна» модель навчання громадян з інвалідністю, що передбачала навчання цих осіб у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах. Така модель штучно позбавляла інвалідів можливостей перебувати у звичайному оточенні, серед своїх однолітків, які не мають проблем зі здоров'ям. Потягом останніх років за рекомендаціями ЮНЕСКО у багатьох країнах світу (у першу чергу, високорозвинутих) було змінено модель навчання інвалідів із «сегрегативної» на «інклюзивну», що передбачає організацію спільного навчання інвалідів та осіб без інвалідності у загальноосвітніх навчальних закладах шляхом створення необхідних умов для такого навчання.

Питання щодо необхідності переходу до інклюзивного навчання осіб з інвалідністю у вітчизняній системі освіти знайшло своє відображення у положеннях Національної доктрини розвитку освіти (затверджено Указом Президента України від 17.04.2002 р. №347), Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. №14), Комплексної програми освіти та фахової підготовки інвалідів, проекту Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)».

Однак, незважаючи на поставлене перед системою освіти завдання – змінити усталену модель навчання та виховання інвалідів у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах на якісно нову модель інклюзивного навчання, – достатніх (реальних) умов для цього до теперішнього часу в Україні ще не створено, хоча в окремих регіонах країни наявні певні досягнення в інтеграції осіб з інвалідністю до загального освітнього процесу.

Отже, проаналізувавши вищевикладений матеріал, можемо зробити висновок, що освіта є засобом формування людини, вона створює людину в конкретному суспільстві, відповідної до потреб даного суспільства, таку, яка усвідомлює цілі його розвитку та слугує їх реалізації. Цінність освіти полягає в тому, що вона, з одного боку, готує людину до життя у наявному суспільстві, а з іншого – формує у людини здатність приймати незалежні, автентичні рішення, щоб позитивно змінювати себе та суспільство, в якому живе.

Література

1. Делор Ж. Образование: необходимая утопия / Ж. Делор // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 3-16.
2. Кавалеров А. И. Знание и сознание : монография / А. И. Кавалеров, Е. В. Баймарова. – О. : Астропринт, 2008. – 136 с.
3. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / К. М. Романенко. – Х., 2008. – 16 с.
4. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право» / Н. С. Ракша. – Л., 2007. – 20 с.
5. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. О. Боняк. – К., 2005. – 205 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 № 5-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – Ст. 674.
7. Бадюл О. С. Трансформація ціннісних установок особистості в освітньому процесі : монографія / О. С. Бадюл. – О. : InPress, 2010. – 140 с.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ СПОРТИВНОГО ПРАВА

Дослідження процесу диверсифікації в системі права України змушує замислитись над системою джерел тих галузей, що у наш час проходять складний і полівалентний процес становлення. Однією з таких комплексних галузей є спортивне право, котре має систему власних джерел. Водночас, досягнення джерел спортивного права неминуче виводить дослідника до необхідності використання аксіологічного інструментарію. Це дозволяє розкрити сутність спортивного права як цілісної нормативно-ціннісної системи.

Поняття «джерела права», будучи однією з фундаментальних юридичних категорій в сучасній юриспруденції, має особливе значення для правової теорії та практики. Все більше уваги приділяється проблематиці визначення понять джерел права, їх співвідношення з формами права, класифікації джерел права та їх ціннісної сутності.

Намагаючись визначитись з поняттям терміну «джерела права» треба враховувати й те, що кожна галузь права має власні особливості застосування цієї юридичної категорії, що зумовлені особливостями норм вказаної галузі права, специфікою галузевої правотворчості, юридичними доктринальними традиціями, спортивне право в цьому випадку не є винятком.

Розглядаючи внутрішньодержавне законодавство в сфері спорту, варто зазначити, що його дія розповсюджується лише в межах кожної окремої держави і є результатом реалізації нормотворчої функції державних органів, які втілюють в життя інтереси різних верств громадянського суспільства вказаної держави. Українське внутрішньодержавне законодавство в сфері спорту представлено Конституцією України, законами України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» та рядом інших нормативно правових актів в цій сфері.

Оскільки спортивна діяльність проявляється як через стосунки приватноправового характеру (наприклад, майнові та пов'язані з

ними особисті немайнові відносини за участю суб'єктів спортивної діяльності, засновані на їх рівності, автономії волі і майновій самостійності), так і через відносини публічно-правового характеру (зокрема, відносинами з приводу публічної організації спортивної діяльності), то джерелами спортивного права слід визнати будь-які зовнішні форми вираження права, що містять норми як приватного, так і публічного права, призначені для регулювання спортивної діяльності. Межі між публічним і приватним правом в сфері спорту є доволі невизначеними, а їх норми тісно переплітаються. Джерела спортивного права можуть бути умовно розділені на два види: внутрішньодержавні (національні) та міжнародні.

Для спортивного права є характерними наступні основні внутрішньодержавні джерела: 1) внутрідержавне законодавство держав, що включає в себе закони та підзаконні акти; 2) внутрідержавний правовий звичай; 3) акти національних спортивних організацій, що задіяні в регулюванні спортивних відносин з міжнародним елементом; 4) судовий прецедент (у країнах англо-американського права). До міжнародних джерел спортивного права слід віднести: 1) міжнародний договір; 2) міжнародно-правовий звичай; 3) акти міжнародних спортивних організацій; 4) нормативні (прецедентні) рішення міжнародних судів. Всі вищевказані джерела спортивного права мають різну природу.

Розглядаючи внутрішньодержавне законодавство в області спорту, варто зазначити, що його дія розповсюджується лише в межах кожної окремої держави і є результатом реалізації нормотворчої функції державних органів, які втілюють в життя інтереси різних верств громадянського суспільства вказаної держави. Українське внутрішньодержавне законодавство в сфері спорту представлено Конституцією України, законами України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» та рядом інших нормативно-правових актів в цій сфері.

Особливо яскраво аксіологічні аспекти дослідження джерел спортивного права висвітлюються при розкритті сутності правового звичаю. Характеризуючи внутрідержавні правові звичаї, як один з видів внутрішньодержавних джерел спортивного права, варто зазначити, що вони використовуються поряд із законодавством і в разі потреби заповнюють його прогалини. Юридичне значення звичаїв полягає в

тому, що вони по черговості вживання знаходяться після нормативно-правових актів і договорів. Поняття звичай, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 7 ЦК України визначено як правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. В сфері професійного спорту існує багато документів, в яких зафіксовані звичаї ділового обороту. Деякі з них давно діють на території України, деякі – ще тільки мають бути ратифіковані.

Аксіологічний вимір джерел спортивного права змушує звернутись до норм Конституції України, які стосуються спортивної діяльності, можливо виділити ст. 3, що визначає життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю у державі та ст. 49, яка закріплює обов'язок за державою дбати про розвиток фізичної культури і спорту.

Отже, система джерел спортивного права є складною та багатоаспектною. Її дослідження передбачає не тільки осягнення змісту нормативно-правових актів, що закріплюють базові цінності організації спортивної діяльності, але й звернутися до таких джерел спортивного права як правовий прецедент, нормативний договір, правовий звичай. Всі ці компоненти системи джерел спортивного права мають яскраво виражене ціннісне забарвлення та потребують відповідного аксіологічного інструментарію.

С. С. Павлов

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ТРАДИЦІЯ ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

На початку липня 2010 року Верховною Радою України був прийнятий знаковий для усього українського суспільства закон під назвою «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики». Цим нормативним актом закріплено найголовніші пріоритети розвитку України та усіх сфер її суспільного життя. За своїм історичним духом, подібного роду акт часто мав суто політичне походження та певний ідеологічний контекст в минулому. Проте, на сьогодні, в якості основної політичної платформи соціальних перетворень на Україні об-

рано ліберальну демократію, а засобом досягнення її внутрішніх та зовнішніх цілей провідну роль відведено праву.

У цьому зв'язку, важливо наголосити на аксіологічних основах права, від яких залежить його ефективність, самодостатність та авторитетність, в рамках тієї чи іншої політико-ідеологічної форми буття держави та суспільства.

В загальнотеоретичних концепціях правогенезису давно доведено, що право як будь-яке інше соціальне явище має власну історію походження, становлення, утвердження та розвитку у тісному зв'язку з долею народу, держави та з територією, на якій воно існує. Відомо, якщо аксіологічні основи права не співпадають з обраним політичним режимом, воно не завжди здатне виконувати покладену державою місію регулятора соціальних перетворень. Для з'ясування цього, в більшості випадків необхідно звертатися до правової культури, в глибинах якої зберігаються витоки права.

Перш ніж перейти до аналізу традиції як цінності правової культури, необхідно визначити зміст поняття «культура», що дозволить виявити закономірності існування та розвитку таких її підсистем, як правова й політична культура, культура прав людини та ін. Однак, якщо юридичні поняття, наприклад категорія «право», мають відносно усталений, певний зміст, то цього не можна сказати про категорію «культура», наукове розуміння якої далеко не однозначне у зв'язку з тим, що відображає надзвичайно широке, складне і багатогранне суспільне явище, що характеризує особистість, соціальну групу, суспільство.

За словами В. М. Межуєва, «жодне поняття суспільної науки не викликає такого розходження в поглядах, такого різноманіття думок і визначень, як поняття «культура».

За підрахунками дослідників, на початку XX століття визначень поняття «культура» було небагато, близько десяти, в середині століття їх стало більше ста п'ятдесяти, а в наші дні – більше тисячі. При цьому абсолютно ясно, що ні поняття «культура», ні її суть і відтінки не можуть бути вичерпним чином виражені в одному визначенні. Безумовно, з методологічної точки зору важлива не кількість визначень, а принципові розбіжності у підходах, яких, звичайно, менше, ніж дефініцій. Від взятого за основу підходу багато в чому залежить вирішення різних питань, пов'язаних з вивченням феномена куль-

тури прав людини: виділення суттєвих ознак у визначенні поняття, виокремлення структурних елементів, аналіз основних напрямків і форм діяльності з її формування.

Термін «культура» (від латинського *cultura* – обробіток, вирощування) позначав спочатку функцію, пов'язану з придбанням знань, досвіду. У середні століття з'явилося поняття духовної, розумової культури (за Цицерона – культура душі). XIV–XVI ст. започатковано поняття «гуманітарної» культури, не тільки зверненої до людини, але і що виходить від нього.

У Росії цей термін був вперше виявлений в «Кишеньковому словнику іноземних слів» Н. Кирилова в 1846 р. і характеризував діяльність для спонукання дрімаючих в людині сил. Узагальнюючи існуючі точки зору про культуру, професор Д. А. Сілічев відмітив, що «культура» має три основних значення: 1) обробіток, творчість і виробництво, оброблення, включаючи обробку землі, 2) освіта, виховання, розвиток, 3) поклоніння, шанування, маючи на увазі поклоніння релігійного культу. Виходячи з нашої тематики, певний інтерес для нас становить друге та третє значення «культури» за Д. А. Сілічевим.

Методологічна роль цих значень полягає в тому, що вона, по-перше, відображає загальне в явищах культури в усіх її різновидах і служить відправною точкою руху наукової думки від абстрактного до конкретного. По-друге, є орієнтиром при аналізі емпіричного матеріалу від теорії найбільш філософського рівня узагальнень до теорії правової культури та культури прав людини і дозволяє проводити аналіз в конкретній галузі юридичних знань.

У цьому зв'язку, питання традиції як цінності, відноситься до такої галузі юридичних знань як філософія права та її теоретичного напрямку аксіології права. Аксіологія права виділяє три основних форми буття цінностей:

– суспільні цінності та ідеали – ці цінності формуються суспільством. Вони присутні в правосвідомості у вигляді загальних уявлень про справедливість, свободу, рівність в різних сферах суспільства. Правові ідеали лежать в основі правових обов'язків, так як людина орієнтується на зразки необхідного, на цінності, які існують в суспільстві. Вони наповнюють людське життя високим смыслом

і виступають в індивідуальній та колективній правовій свідомості важливими ціннісно-смысловими орієнтирами.

— предметно-втілені цінності — це правові ідеали закріплені в нормативних актах, конституціях і законах. Вони реалізуються в системі правових відносин рівних, вільних і незалежних один від одного суб'єктів права. Зі зміною суспільних і правових відносин відбувається переоцінка цінностей: більшість того, що вважалося абсолютним — знецінюється, і навпаки, нові ростки суспільного буття породжують нові ціннісні ідеали. У відповідності зі зміненими ціннісними ідеалами переоцінюються предметно-втілені цінності.

— індивідуальні цінності — це ідеальні уявлення про блага, права, прагнення індивіда, які він намагається реалізувати в своєму житті. Але те, що людина обирає для себе як цінність свого життя, в чому вона бачить смисл свого існування, не являється обов'язково чим-то високим і благородним: воно може бути направлено і проти інших людей. Те, що обирають люди, що роблять для себе смислом, завдяки чому відчують себе людьми залежить від їх духовного рівня, від того який він є. Цінності у праві існують для створення, відтворення та укріплення соціального порядку і дисципліни в цілях гармонізації інтересів різних соціальних груп людей.

З огляду на сказане, можемо припустити, що правова культура є не чимось відособленим, вона являється частиною суспільної культури. Правова культура сучасної України сформована на тисячолітньому досвіді багато-етносного українського народу, який пізнав різного соціально-економічного та політично-ідеологічного утиску, пройшов шлях боротьби за національну свободу та знайомий з проблемами державотворення.

Звідси правова культура України, як будь-яка інша зарубіжна правова культура характеризується тим, що її прогрес визначається духовними і матеріальними досягненнями людей, їх успіхами в покращенні свого життя, вдосконаленні усіх форм свого суспільного існування.

Розглядаючи поняття «традиція» у зібраному вигляді, що охоплює усі існуючі в суспільстві традиції як соціальне явище, слід відмітити про специфічну роль останнього в правовій культурі та про значення у суспільному житті.

Сприйняття права і правових традицій в сучасному світі багато в чому визначається не стільки доступністю досліджуваного матеріалу, скільки станом юридичної науки, чим пояснюється досить велика кількість спроб визначити поняття традиції у праві.

Разом з тим, вітчизняна юриспруденція характеризується відсутністю однозначного розуміння традиції, що унеможливорює використання всього їх корисного потенціалу як в теорії, так і на практиці. Зокрема, не розкрито інструментальної ролі даного явища у праві, яке за думкою Роберта Алексі має дуальну (dual) природу. Право обов'язково містить у собі як реальний, чи фактичний, так й ідеальний, чи критичний вимір. Тому питання наукового дослідження проявів (впливів) традицій у кожному вимірі права прямо належить до завдань теорії держави і права. Зважаючи на невизначеність вітчизняної юриспруденції стосовно традицій, можемо обґрунтовано припускати про недооцінку їх значення та ролі в юриспруденції.

Використовуючи еkleктичну інтерпретацію соціального явища традиції, прийнято розрізняти: по-перше, традицію як різновид соціального регулятора суспільних відносин; по-друге, традицію як носій інформації про певний соціальний досвід; по-третє, традицію як елемент культури суспільства, і нарешті, по-четверте, власне поняття про традицію.

Велике коло авторів пов'язує традицію з ціннісним ставленням до спадщини. «Традицією ... є не сам інститут, а віра в його цінність» (М. Радін). Р. Зіманд говорить про «острова традиції на річці спадщини». Поняття традиції відноситься не до всієї спадщини, а до виділених її частин, «принцип виділення традиції – це принцип, що виходить завжди зі світу цінностей». Сукупність спадщини є безліч фактів. Традиція ж є тільки там, де приймається до уваги реальність суб'єкта, його позиція у відношенні до цих фактів. При цьому долається розгляд традиції як чогось просто «даного». З'являється складна проблематика наступності і перетворення, непостійності шкали цінностей, відбору. «Успадкувати традицію просто не можна, оволодіти нею можна, лише приклавши велике зусилля» (Т. Еліот).

Власне аксіологічний контекст традиції – це сукупність фактів спадщини, які представляють для суб'єкта цінність. Цінність – не що інше, як раціоналізація суб'єктивного сенсу. Щось визнано най-

ціннішим – значить, це щось має для суб'єкта сенс. Стверджуючи щось як цінність, суб'єкт створює об'єктивні умови для перебування цього сенсу. Саме такий спосіб спадкування цінностей в сучасності, декларований прихильниками «традиціоналізму», аргументовано стверджує Шацький. Сукупність спадщини є безліч фактів, тоді, коли традиція є тільки там, де приймається до уваги реальність суб'єкта, його позиція у відношенні до цих фактів, тобто у соціальній поведінці суб'єкта.

Макс Вебер, задаючи типологію соціальної поведінки, виділив ціле-раціональний і ціннісно-раціональний типи як два самостійних і несвідомих один до одного. У ціннісно-раціональному типі, цінність не піддається раціональному аналізу. Вона просто є і щодо неї вибудовується раціональність засобів і умов. Якщо любов до ближнього визнається цінністю, не потрібно ніяких раціональних пояснень, які розкривають прагматику цієї цінності, подібних тим, до яких вдавалися раціоналісти XVII століття. Створюючи моделі виходу з «природного стану», вони перетворювали на раціональну норму позачасові цінності, освячені давністю в європейській культурі.

У сучасному суспільстві велике місце займають питання «відродження традицій». У сучасній Україні цей феномен ще не помітний. Цінність «відродження традицій» протиставляється як «тоталітарному минулому», так і глобалістичним проектам оновлення світу.

Відродження традиції у праві чи традицій права – не що інше як наділення низки елементів спадщини ціннісним звучанням. Значення традиції полягає в пропаганді конкретних цінностей і зразків певних дії. Важливість тієї чи іншої традиції визначається через сукупну оцінку акумульованих у ній цінностей, які виконують у тому числі і (і навіть насамперед) виховну функцію. Коли йде мова про «відродження традиції», неважливим виявляється ступінь збереження тих елементів спадщини, значимість яких оцінюється високо. Традиція дозволяє успадковувати «через покоління», відновлюючи те, що було дієвим в поколінні дідів і існувало латентно або зовсім припинило існувати в поколінні батьків. Традиційні цінності носять характер практичного ідеалу, зразка, відповідно до якого суб'єкт формує себе і, погодившись з якими, діє у світі.

На сьогоднішній час в Україні, з прикрістю слід відмітити, що ціннісне ставлення до традиції відбувається за принципом, вибір з безлічі об'єктивно існуючого в правовій культурі найбільш необхідного.

ЦЕЛИ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Необходимость правового регулирования общественных отношений присутствует всегда, но особенно она ощутима в условиях, когда меняются реалии жизни, появляются новые области отношений, требующие упорядоченности, либо ускоряется динамика общественных процессов. В условиях бурно развивающегося общества у людей формируются новые ценностные ориентации, появляются новые жизненные установки.

Процесс формирования ценностных ориентаций должен основываться на позициях уважения закона, основных прав и свобод человека и гражданина. Государство, в свою очередь, обязано контролировать такого рода процессы, происходящие в обществе, путем издания законов, указов, постановлений и других правовых предписаний. Положительные ценностные ориентации должны всячески поощряться в обществе, антисоциальные установки, в свою очередь, должны искореняться, путем привлечения лиц, придерживающихся таких установок к юридической ответственности, которая в качестве правовой ценности обеспечивает осуществление субъективных прав и выполнение юридических обязанностей. В качестве правовой ценности юридическая ответственность определяет значимые правовые результаты, которые отображаются в формировании правомерного поведения людей, социально одобряемых стереотипов поведения, уважение к праву, исправление. Конкретный результат правового воздействия юридической ответственности формируется на основе целей юридической ответственности, которая является идеально предполагаемой и гарантированной государством моделью какого-либо социального явления, состояния или процесса, к достижению которой при помощи юридических средств стремятся субъекты государственно-правовой деятельности.

Цель – позволяет глубже познать природу юридической ответственности, в том числе и процессуальной юридической ответственности, показывает результаты, которые достигаются с помощью данного правового средства.

Общие цели права, цели юридической ответственности, а также цели процессуальной ответственности как их конкретное проявление не возникают спонтанно. Все они обусловлены необходимостью правового регулирования и реальными недостатками, существующими при правовом воздействии на общественные отношения и поведение людей.

По вопросу о целях юридической ответственности в юриспруденции нет единого мнения. Так, А. С. Шабуров указывает, что целью юридической ответственности является «охрана существующего строя и общественного порядка» [1, 419]. А. П. Чирков называет в качестве целей юридической ответственности: предупреждение совершения правонарушений; социально активное правомерное поведение; воспитание лица, совершившего правонарушение; предупреждение совершения им новых правонарушений [2, 11-12].

С. С. Алексеев и Б. Т. Базылев в качестве непосредственной цели указывают наказание, через которое достигаются задачи частной и общей превенции правонарушений, нравственной перестройки личности [3, 278; 50]. А. А. Анферов полагает, что «главная цель юридической ответственности как элемента системы гарантий прав человека и гражданина находит свое опредмечивание в таких подцелях, как охрана и защита прав личности» [4, 13]. Кириченко В. М., под целью юридической ответственности, понимает те основные результаты, которых стремится достичь государство, привлекая правонарушителя к ответственности [5, 163]. Липинский Д. А. пишет, что цель юридической ответственности – это предполагаемое состояние будущего развития поведений субъектов, нравственной сферы, общественных отношений, которое обеспечивается государством и к достижению которого через установление и применение юридической ответственности стремятся субъекты правотворческой и право-реализаторской деятельности [6, 173]. Как следует из вышеприведенных позиций, практически все исследователи сходятся на том, что целями юридической ответственности являются охрана правопорядка, предупреждение правонарушений и воспитание граждан в духе уважения к праву.

Полагаем, что понятием «цель процессуальной ответственности» охватываются как нормативно закреплённый ориентир, так и цель юридического процесса. Цель процессуальной ответственности существует при формировании и установлении норм процессу-

альной юридической ответственности, их реализации и применении субъектами процессуальной деятельности. Субъектом постановки таких целей является законодатель, выступающий от имени государства и общества. Субъектом постановки цели процессуальной юридической ответственности может быть и конкретный субъект юридического процесса.

Как пишет Д. А. Керимов, «каждая ближайшая цель, будучи закрепленной в конкретных правилах поведения, выражает задачи правового регулирования в данный период исторического развития нашего общества и является необходимым шагом, ступенью, звеном в цепи, связывающей ее с перспективной целью, которая в свою очередь является средством, периодом, этапом на пути к конечной цели» [7, 375].

Как представляется, целями процессуальной ответственности выступает:

- обеспечение оптимальной деятельности субъектов юридического процесса;
- охрана установленного законом порядка осуществления процессуальной деятельности;
- защита интересов участников процессуальных отношений;
- соблюдение законности в правоприменительной процессуальной деятельности государственных органов;
- предупреждение нежелательного правового поведения участников юридического процесса;
- восстановление правомерного состояния процессуальных отношений;
- наступление неблагоприятных последствий для субъекта, совершившего процессуальное правонарушение;
- снижение и стабилизация уровня процессуальной правонарушаемости (превенция).

Все указанные цели образуют единую систему, что также свидетельствует о специфике и самостоятельности такого вида юридической ответственности, которой является процессуальная ответственность.

Система целей процессуальной ответственности представляет собой основанную на нормах процессуального права взаимосвязанную, взаимообусловленную и взаимозависимую совокупность предполагаемых состояний будущего развития процессуальных отноше-

ний, которые обеспечиваются государством и к достижению которых через установление и применение процессуальной ответственности стремятся субъекты юридического процесса.

Литература

1. Шабуров А. С. Юридическая ответственность / А. С. Шабуров // Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М., 1998. – 570 с.
2. Чирков А. П. Ответственность в системе законодательства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. – М., 1989. – 28 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – Т. 1. – М., 1981. – С. 278; Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. – Красноярск : изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.
4. Анферов А. А. Права личности и юридическая ответственность (теоретические вопросы единства и взаимосвязи) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А. А. Анферов. – Волгоград, 2000. – 22 с.
5. Кириченко В. М. Теорія держави та права: модульний курс : навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
6. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности / Д. А. Липинский ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. Л. Хачатурова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2003. – 387 с.
7. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.

В. А. Кожухар

*асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

НОРМАТИВНО-ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В часи, коли суспільство перебуває під тиском різноманітних кризових факторів – в економіці, політиці, культурній, ідеологічній або правовій сферах, проблема цінностей, як ніколи, набуває своєї актуальності. У свою чергу, розмаїтість підходів до вивчення аксіосфери надає науковцям широкі можливості для дослідження не тільки загальнофілософських проблем теорії цінностей, але і дозволяє крізь призму досягнень аксіології поглянути на більш конкретні явища у житті суспільства.

Окремої уваги потребує дослідження нормативно-ціннісної характеристики відновної відповідальності. Особливої актуальності

дане питання набуває у зв'язку із прийняттям 24 березня 2011 року на 16-й сесії Ради ООН з прав людини резолюції A/HRC/16/L.6 «Заохочення прав людини та основних свобод завдяки більш глибокому розумінню традиційних цінностей людства». Цією резолюцією закріплюється присутність поняття традиційних цінностей в міжнародному суспільно-політичному обороті. Підтверджується, що гідність, свобода і відповідальність є традиційними цінностями, які розділяє все людство і які закріплені в універсальних договорах з прав людини. У резолюції визнається, що більш глибоке розуміння і повага цих цінностей сприяють заохоченню і захисту прав людини та основних свобод. Рада також відзначила важливу роль сім'ї, громади, суспільства і освітніх установ в утвердженні та передачі традиційних цінностей, закликавши всі держави зміцнювати цю роль шляхом прийняття відповідних позитивних заходів.

Завданням цієї статті є стислий огляд базових цінностей відновної відповідальності, на основі яких формується її загальна нормативно-ціннісна характеристика.

Відновна відповідальність як явище, що безпосередньо пов'язане з об'єктивним правом, ґрунтується на фундаментальних цінностях права, таких як справедливість, свобода, рівність, гуманність.

Разом з тим, враховуючи, що відновна відповідальності досліджується нами як невід'ємна частина парадигми відновного правосуддя, можна стверджувати, що система цінностей відновної відповідальності будується також під впливом загальноприйнятих цінностей парадигми відновного правосуддя.

Декларація про відновні цінності та процеси, яка розроблена в Новій Зеландії визначає вісім основних цінностей відновного правосуддя: участь, повага, чесність, скромність, взаємопов'язаність, відповідальність, повноваження та надія.

Відомий дослідник відновного правосуддя Говард Зер вказує на важливість ґрунтування відновного правосуддя зокрема на трьох основних цінностях: повазі, скромності та подиві (благоговінні) [1, 14].

Автори Посібника з програм відновного правосуддя, підготовленого Управлінням ООН з наркотиків та злочинності, зазначають, що цілі програм відновного правосуддя та характер результатів, що їх передбачають досягти, привели до визначення низки цінностей, які різною мірою відображені у кожній із різноманітних форм від-

новного правосуддя. Відновний процес характеризується поважним ставленням до всіх сторін. Він також активізує участь та певною мірою наснаження усіх залучених сторін. Він працює якнайкраще, коли лишається прозорим та передбачуваним, але водночас гнучким та відповідним до індивідуальних обставин кожної ситуації. Він сприяє визначенню спільних результатів, а не «призначених зверху», та пов'язаний із породженням щирих зобов'язань з боку сторін щодо виконання тієї угоди, якої вони обопільно досягли.

Узагальнюючи наведене, можна виокремити наступні базові цінності відновного правосуддя: повага до учасників конфлікту; участь та наснаження учасників; взаємопов'язаність; гнучкість процесу; надання переваги тим домовленостям, що досягнуті у результаті згоди/консенсусу; зобов'язання учасників положенням тієї угоди, що досягнута обопільно у ході процесу; справедливість, гуманізм, дійова відповідальність.

Важливо, що зазначені цінності набули характеру обов'язкових вимог (нормативів), дотримання яких забезпечує збереження відновної парадигми при вирішенні конфліктів.

Відновна відповідальність, як тип юридичної відповідальності, побудованої на ідеях та принципах відновного правосуддя, гармонійно поєднує в собі фундаментальні правові цінності та базові цінності відновного правосуддя. Так, до базових цінностей відновної відповідальності можна віднести справедливість, гуманізм, повагу до учасників конфлікту, гнучкість процесуальних форм.

Відомий російський правознавець М. В. Вітрук вказує, що юридична відповідальність в координатах справедливості направлена на те, щоб порушення правопорядку було усунено, порушене право відновлене, а завдана шкода відшкодована у повному обсязі [2, 254].

За відновного підходу до відповідальності, питання справедливості зміщує наголос зі справедливої відплати, призначеної правопорушникові державою за вчинене ним діяння, на відновлення правопорушником становища, яке існувало до правопорушення, зокрема, відновлення порушених прав потерпілих, а в разі неможливості – відшкодування шкоди, завданої потерпілим.

Саме дії, спрямовані на відновлення – а не завдання додаткової шкоди можуть відновити баланс, виконуючи роль противаги [3, 147].

На думку М. В. Вітрука, гуманізм юридичної відповідальності означає недопустимість введення заходів стягнення, покарання, які би принижували людську гідність [2, 263].

Гуманізм, заснований на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких провідне місце посідають права і свободи особи, що носять природний і невід’ємний характер і визнаються найвищою соціальною цінністю. Особи, притягнені до юридичної відповідальності, користуються правами і свободами людини і громадянина за винятком встановлених законом обмежень. Нормами міжнародного права заборонені жорстокі й нелюдські покарання, які принижують честь і гідність людської особистості й мають характер тортур [4, 186].

Однак у відновній відповідальності, окрім наведених вище положень, ідея гуманізму має свою специфічну рису. Поділяючи думку Л. Карнозової, Р. Максудова та М. Флямера [5, 10], зазначимо, що відновний підхід протистойть пануючому в сучасній теорії юридичної відповідальності сприйняттю людини, де суб’єкт відповідальності сприймається як істота статична, поведінка якої вимагає кваліфікації, а сам він заслуговує лише на покарання. На противагу цьому ідея відновного правосуддя, а рівно і відновної відповідальності ґрунтується на уявленні про те, що людина здатна до позитивних змін. І суспільство, яке проголошує цінності гуманізму, має спираючись на свої духовні традиції, створювати умови для подібних змін.

Однією з базових цінностей відновної відповідальності є повага до учасників конфлікту.

Так, на думку Г. Зера, повага є, ймовірно, найголовнішою цінністю відновного правосуддя. «Питання поваги й неповаги допомагають пояснювати багато правопорушень, – зазначає Г. Зер, – а також негативне ставлення, яке правопорушники часто відчують у правосудді. Аналогічним чином питання поваги й неповаги відіграють важливу роль у завданні емоційної травми потерпілому та його зціленні. Одним словом, відновне правосуддя ґрунтується на повазі. Якщо сприймати цю цінність серйозно, прагнути глибоко поважати точки зору, потреби й гідність усіх учасників процесу, тоді неминуче правосуддя вершитиметься у відновний спосіб» [1, 14].

Не менш важливою цінністю відновної відповідальності є гнучкість її процесуальних форм. Можливість примирення сторін конфлікту за допомогою застосування відновних практик вказує на іс-

нування досудової форми відновної відповідальності (ст. 45, 46 КК України, можливість досудового врегулювання спорів передбачена також ГПК та ЦПК України).

Судова форма відновної відповідальності може бути оформлена через укладання мирової угоди, принесення вибачення, або добровільне виконання судового рішення.

Досвід багатьох країн, у тому числі і деяких країн СНД (Росії, Молдови, країн Прибалтики) свідчить також і про можливість застосування позасудових форм відновної відповідальності (третейській розгляд, програми відновного правосуддя: медіацію, кола примирення, конференції).

Отже, підсумовуючи огляд базових цінностей відновної відповідальності, можна навести думку О. Б. Петінової про те, що проблема цінностей – це одвічна проблема, яка існує відтоді, відколи з'явилась людина. Цінності виконують складні і різнобічні регулятивні функції по відношенню до суспільства і особистості. Виступаючи в якості інструмента соціального регулювання, вони являються тією проміжною ланкою, яка пов'язує поведінку людини з її важливими соціальними інструментами, ідеалами, інтересами і вимогами [6, 183]. Не є винятком також цінності відновної відповідальності, сповідування яких дозволить вивести теорію і практику юридичної відповідальності на якісно новий рівень.

Література

1. Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи», Київ, 20-21 квітня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.commonground.org.ua/dld/2006_20_04_RJConf/03-zehr.pdf
2. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Норма, 2009. – 432 с.
3. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя : пер. з англ. М. Яковлева / Говард Зер. – К. : Пульсари, 2004. – 224 с.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
5. Карнозова Л. Восстановительное правосудие: идеи и перспективы для России / Л. Карнозова, Р. Максудов, М. Флямер // Российская юстиция. – № 11. – Ноябрь, 2000. – С. 9-10.
6. Петінова О. Б. Проблема цінності в філософії / О. Б. Петінова // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 36. – С. 183–188.

Т. Ю. Уманец

*соискатель кафедры права Европейского Союза
и сравнительного правоведения
Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИКИ СОВЕТА ЕВРОПЫ В СФЕРЕ БОРЬБЫ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ

В настоящее время борьба с наркотической преступности является актуальной на всех уровнях (как на национальном, так и на международном). Однако, при этом не менее важным представляется региональный аспект этой борьбы, ибо в связи с глобализацией, интеграционными процессами, которые активно развиваются в отдельных регионах мира, порождаются новые общественные проблемы, наблюдается интенсивный рост транснациональной преступности, одной из разновидностей которой является незаконный оборот наркотических и психотропных веществ.

Данная проблема является актуальной и для Европы. Наркомания и наркоторговля уже стали повседневными реалиями европейской жизни. Поэтому все региональные структуры так или иначе вовлечены в борьбу с незаконным оборотом наркотических и психотропных веществ. Не составляет исключения и Совет Европы.

Совет Европы – первая европейская межправительственная организация, созданная после Второй мировой войны. Самой важной ценностью Совета Европы является защита прав человека. Поэтому при проведении любой деятельности этой организацией главный акцент делается на защиту прав человека, что неоднократно подчеркивается в его документах. Это касается и его уголовной политики, в том числе в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотических и психотропных веществ. В данной сфере одной из главных задач является установление и поддержание высоких стандартов прав человека.

Совет Европы осуществляет борьбу с незаконным оборотом наркотических и психотропных веществ посредством «Группы Помпиду». Она создана в 1971 г. по предложению бывшего Президента Франции Жоржа Помпиду и в 1980 г. вошла в структуру Совета Европы. В рамках этого межгосударственного органа осуществля-

ют взаимодействие и обмениваются опытом в антинаркотической сфере европейские министры, должностные лица, эксперты и специалисты.

Проводя работу в сфере наркотизма, Группа Помпиду на первый план выдвигает приоритет прав человека. Согласно официальному мнению Группы, наркомания, по своей природе и последствиям, представляет серьезный риск для здоровья и благосостояния потребителей наркотиков, их семей и общества в целом и создает серьезную угрозу процессу развития и достижения автономии молодого поколения. Она удаляет чувство собственного достоинства и значения из жизни тех, кто страдает от нее и усиливает социальное отчуждение. И лишь реальная координация политики и стратегий в самом широком европейском и международном масштабе может решительно внести свой вклад в эффективность действий, проводимых на внутреннем уровне каждого государства, а также в улучшение ситуации на глобальном уровне.

Группа стала первой международной организацией, которая выдвинула утверждение о том, что использование высоких стандартов прав человека и этических принципов при построении политики государства в отношении наркотизма могут существенно повлиять на уменьшение потребления наркотических веществ. В своих отчетах Группа Помпиду указывает, что такой подход может:

- сохранить жизни, предотвращая смертность от передозировки и связанных с наркотиками проблем;
- обеспечить более эффективное лечение и реабилитацию, тем самым, уменьшая количество потребителей наркотических веществ;
- более эффективно снизить риск рецидива употребления наркотиков;
- предоставить более широкие возможности реабилитационных программ;
- соотнести действия судебных и правоохранительных органов со стандартами прав человека;
- убедить общество в том, что для преодоления проблемы наркотизма следует проявлять большую социальную сплоченность;
- преодолеть укоренившиеся взгляды на соотношение репрессивных и профилактических мер в наркотической политике.

Как отмечает исполнительный директор Управления ООН по наркотикам и преступности Антонио Мариа Коста в предисловии к «Всемирному докладу о наркотиках за 2010 год», «прежде всего мы должны интегрировать во все аспекты контроля над наркотиками вопросы прав человека. В самых разных уголках планеты миллионы людей (в том числе и детей), уличенных в употреблении наркотиков, отправляют не на лечение, а в тюрьму. В некоторых странах то, что считается лечением от наркотической зависимости, оказывается жестоким, бесчеловечным или унижительным наказанием, равным пытке. В нескольких государствах-членах люди подвергаются смертной казни за преступления, связанные с наркотиками. В других внесудебные карательные отряды убивают торговцев наркотиками. Мы – люди, и мы должны взять на себя коллективную ответственность за то, чтобы положить этому конец. То, что люди употребляют наркотики или находятся в заключении, не лишает их права на защиту со стороны национального и международного права».

При проведении общеевропейской политики борьбы с преступностью Совет Европы обяывает всех государств-участников соблюдать главные принципы демократии в отношении главенства права и подчиненности основной задаче гарантированного соблюдения прав человека. Вследствие этого, невзирая на ситуацию в обществе в области преступности все меры борьбы с ней, которые не учитывают демократические ценности, права человека и главенство права, признаются неприемлемыми.

В. С. Личко

*асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

У світлі підвищення інтересу до категорії правової допомоги як серед науковців, так і серед пересічних громадян, питання безоплатної правової допомоги в Україні набуває особливої актуальності у світлі останніх подій, пов'язаних із складною економічною ситуацією не тільки в нашій країні, але й світі. У системі соціальних га-

рантій право на безоплатну правову допомогу посідає чільне місце, дозволяє малозабезпеченим верствам населення бути повноцінними учасниками суспільних та правових відносин, здійснювати своє право на захист у суді.

Окремі аспекти забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувались у роботах О. М. Бандурки, Т. В. Варфоломєєвої, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скакун, П. Т. Рабіновича та ін.

Серед російських вчених дане питання досліджували А. Я. Азаров, В. Н. Бутилін, Н. В. Вітрук, Л. Д. Воеводін, Г. А. Гаджієв, С. Ф. Качек'ян, Ю. А. Коричев, Л. Г. Кучерін, В. М. Лебедєв, В. О. Лучин, Є. А. Лукашина, Ю. А. Тихомиров та ін.

Говорячи про таке поняття, як суб'єкти правової допомоги, слід зауважити, що підходити до визначення такого роду суб'єктів можна з двох боків: по-перше, це особи, які мають право надавати правову допомогу; по-друге, це коло осіб, які мають право на отримання правової допомоги. Що стосується різновидів правової допомоги за економічним (матеріальним) критерієм, то дана категорія поділяється на платну та безоплатну (безкоштовну) правову допомогу [1]. В даній статті мова вестиметься про суб'єктів, які мають право надавати кваліфіковану правову допомогу за рахунок коштів державного бюджету, тобто безоплатно.

За чинним законодавством України, а саме відповідно до положень статті 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», під безоплатною правовою допомогою розуміється правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Згідно з положеннями Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні [2] та Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога в Україні поділяється на первинну та вторинну правову допомогу.

Зазначеним вище Законом закріплюється, що безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна вторинна

правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Статтею 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначено, що суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

1. органи виконавчої влади;
2. органи місцевого самоврядування;
3. фізичні та юридичні особи приватного права;
4. спеціалізовані установи.

Згідно з положеннями статті 15 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є:

1. центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
2. адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом;
3. адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги утворюються Міністерством юстиції України при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку із своїм найменуванням. Вони фінансуються з Державного бюджету України, інших не заборонених законодавством джерел. Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують надання всіх видів правових послуг, передбачених частиною 2 статті 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», а саме: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

Під час виконання функцій з надання безоплатної вторинної правової допомоги центри з надання такої допомоги взаємодіють

із судами, органами прокуратури та іншими правоохоронними органами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Діяльність Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Статтею 22 цього ж Закону передбачається, що у разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору про її надання [3].

Слід відзначити, що деякі автори не обмежуються колом суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, визначеним в Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні. Наприклад, О. Є. Бова до суб'єктів, що забезпечують право громадян на безоплатну правову допомогу, відносить наступних: вчених-юристів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратуру, міліцію, нотаріат, правозахисні організації.

Як повідомляється на офіційному сайті Верховної Ради України, Комітет Верховної Ради України з питань правосуддя підтримує проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України, а саме щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Народними депутатами С. В. Ківаловим та Ю. Р. Мирошніченком до Верховної Ради України внесений законопроект, спрямований на наділення юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю статусом суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги.

Зазначений законопроект покликаний усунути прогалини в правовому регулюванні діяльності та функціонуванні юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю як суб'єктів надання такої допомоги, а також спростити процедуру та зменшити фінансові затрати для вразливих верств населення нашої держави під час реалізації ними права на представника в судовому засіданні у цивільних та адміністративних справах, а також в справах про адміністративні правопорушення.

Проектом закону передбачається внести зміни до Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України, Кодексу про адміністративні правопорушення та Закону «Про безоплатну правову допомогу».

Прийняття даного закону зумовлене не лише необхідністю визначення порядку реалізації конституційної норми про гарантоване право кожного на безоплатну правову допомогу (стаття 59 Конституції України), але й безпосередньо обумовлено рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи, викладеними у підпункті 13.13 Резолюції ПАРЄ № 1466 (2005) від 5 жовтня 2005 року та підпункті 7.2.5 Резолюції ПАРЄ № 1755 (2010) від 4 жовтня 2010 року.

Підсумовуючи викладене, можна відмітити позитивну тенденцію в напрямку створення та вдосконалення законодавства про правову допомогу, яке покликане на ефективне функціонування механізму правової допомоги, створення діючої системи правових зв'язків між учасниками правових відносин з надання та одержання правової допомоги. Не дивлячись на це, багато питань ще й досі лишаються відкритими для їхнього подальшого вивчення й опрацювання у відповідності з реаліями сучасного життя з метою створення належних умов для реалізації правових приписів у практичній діяльності суб'єктів правової допомоги.

Література:

1. Панченко В. Ю. Юридическая помощь личности: общетеоретический аспект : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / В. Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – С. 22.

2. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України від 09.06.2006 р. // Урядовий кур'єр від 21.06.2006 р. – № 114.

3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 року // Голос України від 08.07.2011 – № 122.

ЗМІСТ

ПРЕДИСЛОВИЕ.	3
РОЗДІЛ 1	
ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ	
АКСІОЛОГІЇ	
А. П. Овчинникова	
ОБЩЕЗНАЧИМОСТЬ АКСИОЛОГИИ	5
І. В. ШАМША	
ЧАС ЯК ЦІННІСТЬ	9
И. Л. БЕЛЫЙ	
ЦЕННОСТНО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСНОВЫ КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ ФАКТОР ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИИ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ	12
С. І. МАКСИМОВ	
ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ТА ПЕРФОРМАТИВНІ РОЛІ ЦІННОСТЕЙ В ПРАВІ (постмодерністська інтерпретація)	16
О. О. БАНДУРА	
СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ТА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ.	20
А. А. ИВАКИН	
ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА НООСФЕРУ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩАЯ ИДЕЯ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА . .	24
Л. Н. СУМАРОВА	
ЛОГИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРАВОВОЙ АКСИОЛОГИИ.	29
В. В. ЗАВАЛЬНЮК	
ОСОБИСТІСНА ЦІННІСТЬ ПРАВА ЯК ПРИНЦИП АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВА	32
О. М. ЛИТВИНОВ	
АПЕЛЯЦІЯ ДО РОЗУМУ І КУЛЬТУРИ: ЩОДО СПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСТВА НЕ ВТРАТИТИ ЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ (культурно-антропологічні міркування в правовій площині).	36

Ю. Н. ОБОРОТОВ	
УРОВНИ ПОСТИЖЕНИЯ ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ	41
И. Л. ВЕРШОК	
ЦЕННОСТИ В ПРАВЕ: ЭМОЦИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	45
Х. БЕХРУЗ	
УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ И РЕЛЯТИВИЗМ ЦЕННОСТЕЙ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ДИАЛОГА ПРАВОВЫХ КУЛЬТУР	48
Н. М. КРЕСТОВСЬКА	
БЛИСК ТА ЗЛИДНІ ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ	52
С. А. КАЛИНИН	
АКСІОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП В ЮРИСПРУДЕНЦИИ	56
М. А. ДАМИРЛИ	
ПРАВОВАЯ НАУКА КАК ЦЕННОСТЬ	60
В. В. ДУДЧЕНКО	
КЛАСИЧНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ.	64
А. О. ФАЛЬКОВСЬКИЙ	
ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	68
В. И. ПАВЛОВ	
ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПОСТМОДЕРНА	72
І. Г. ОБОРОТОВ	
СЕКУЛЯРІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	77
О. Н. АКРАБОВА	
РОЛЬ ФИЛОСОФСКОЙ КАТЕГОРИИ «ТВОРЧЕСТВО» В СОЗДАНИИ НОРМ ПРАВА	80
Ю. В. ТИЩЕНКО	
РОЛЬ МИФА В ФОРМИРОВАНИИ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА	85
Д. В. ЯГУНОВ	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В ПЕНАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ ПОСТМОДЕРНУ	90

О. В. Костира

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА
В КОНЦЕПЦІЇ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО. 94

Є. В. Івашев

ЗАСТОСУВАННЯ ПОТРЕБОВОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ
ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ 98

РОЗДІЛ 2
АКСІОСФЕРА ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

О. В. Грищук

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У ПРАВІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ . . . 101

Н. В. Лінник

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК КАТЕГОРІЯ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВА 104

А. Ф. Крыжановский

ПРАВО И ПРАВОВОЙ ПОРЯДОК: КОНКУРЕНЦИЯ
ЦЕННОСТЕЙ 106

О. А. Довгополова

ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ СЕНС ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ 111

І. В. Галицький

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ 115

Р. М. Хажинський

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЮРИДИЧНЕ
УСВІДОМЛЕННЯ ЦІННОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ. 118

Н. В. Сажієнко

ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я У ПАРАДИГМІ СУЧАСНОГО ПРАВА
ПРАВ ЛЮДИНИ. 122

К. В. Горобець

СТРУКТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ АКСИОСФЕРЫ ПРАВА 127

В. В. Колесниченко

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА И ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА:
ЦЕННОСТНЫЙ РАКУРС 132

П. П. Богуцький

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВОЇ АКСІОЛОГІЇ 134

Н. Б. АРАБАДЖИ

ВЛАСНА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ. 138

А. В. ЛЕЩЕНКО

ПРАВО ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ 142

Н. А. ОРЛОВСЬКА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ 147

Ю. В. ЧАЙКОВСЬКИЙ

ОСНОВНА ЦІННІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. 150

Б. В. БАБІН

АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО
ПРОГРАМУВАННЯ. 154

Т. Р. КОРОТКИЙ

ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЙ ЦЕНТРИЗМ МЕЖДУНАРОДНОГО
ПРАВА: АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ 157

Ю. С. КОЛЕСНИКОВА

ХАРАКТЕРИСТИКИ СОБСТВЕННОСТИ КАК ПРАВОВОЙ
ЦЕННОСТИ 165

Н. В. РОГА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР 167

О. С. ОРЛОВСЬКИЙ

ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ 171

Л. П. АРНАУТОВА

ЦЕННОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ
ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В ТРУДАХ А. В. СУРИЛОВА. 174

О. О. ДЖУРАЄВА

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ДУХОВНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ
ДЕРЖАВИ. 179

О. В. ТЕМЧЕНКО

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ
ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ. 183

В. І. Буюклі	
КОНФЛІКТ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ	187
С. В. КОВБАСЮК	
ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА	191
М. Ф. ГОЛОВЧЕНКО	
ЦІННІСНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.	195
О. Є. ПРОЦЬ	
ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.	199
О. В. ПОВАР	
ПРАВА ДИТИНИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ КОРДОЦЕНТРИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ	203
В. І. ШМЕРІГА	
КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОДНА З ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО ПРАВА	207
И. В. АНТОШИНА	
СЕМИОТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ФУНКЦИИ ПРАВА	211

РОЗДІЛ 3

ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

А. Р. КРУСЯН	
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	217
Н. В. АНІЩУК	
ПОНЯТТЯ, СУТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ГЕНДЕРНОГО ПРАВА	222
Ю. Ю. КОЛОМИЕЦ	
ИДЕОЛОГИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.	226

Н. В. Мішина	
ПРЕЗИДЕНТИ ЯК СУСПІЛЬНІ ЛІДЕРИ.	231
О. С. Мельничук	
МІСТО ЯК ЦІННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА.	235
З. М. Юдин	
ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В ТЕОРИИ ПРАВОВОГО КОНТРАКТИВИЗМА.	239
Г. М. Чувакова	
ЮРИДИЧНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ВИД ПРАВОВОЇ АНОМАЛІЇ. ...	243
И. И. Каракаш	
О НЕКОТОРЫХ ФИЛОСОФСКИХ ТРАКТОВКАХ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРИРОДНЫЕ ОБЪЕКТЫ.	247
С. П. Кравченко	
ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЯЗЫКА ПРАВА.	253
В. В. Кубинець	
РОЗСУД В ПРАВІ ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ.	256
М. Ю. Рязанов	
ПРАВО ЯК ЦІННІСТЬ СЛОВ'ЯНСТВА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ.	259
В. А. Федоров	
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ УКРАЇНИ.	263
Я. О. Тицька	
ПРАВО НА ОСВІТУ – СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.	268
Р. В. Чередник	
АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ СПОРТИВНОГО ПРАВА.	273
С. С. Павлов	
ТРАДИЦІЯ ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ. ...	275
О. Г. Осадчая	
ЦЕЛИ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.	281

В. А. Кожухар

НОРМАТИВНО-ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДНОВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	284
--	-----

Т. Ю. Уманец

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИКИ СОВЕТА ЕВРОПЫ В СФЕРЕ БОРЬБЫ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ	289
---	-----

В. С. Личко

СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ	291
---	-----

Наукове видання

**Актуальні проблеми філософії права:
правова аксіологія**

МАТЕРІАЛИ
Міжнародного «круглого столу»
м. Одеса
9 грудня 2011 р.

Верстка

Вітвицька В.

Здано в роботу 05.02.2012. Підписано до друку 06.02.2012.
Формат 60x84/16. Обл.-вид.арк. 17,25. Ум.-друк. арк. 18,00. Папір офсетний.
Друк на дуплікаторі. Зам. № 1202-07. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видано і віддруковано ПП «Фенікс»

(Свідоцтво ДК № 1044 від 17.09.02).

Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591.

e-mail: maritimebooks@yandex.ru

www.law-books.od.ua